

Ҳ а м и д
Т О Ж И Б О Е В

ГУЛАСАЛ

қисса ва ҳикоялар

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ
БҲДИЙ АДАБИЁТ НАШРИЁТИ
Тошкент — 1968

Повестъ қаҳрамони Гуласалнинг икки ота, икки онаси бор. Бу қанақаси? Ҳамид Тожибоевнинг қўлингиздаги «Гуласал» қиссасини ўқисангиз ана шу жумбоққа жавоб топасиз.

Муаллифнинг ҳикояларини ўқир эканмиз, софдил ва сахий, матонатли ва меҳрибон кишилар билан бир қаторда енгилтак, олғир ва беқарор шахсларни учратамиз. Бири билан ҳақли равишда ғурурланамиз, иккинчисининг хатти-ҳаракатларидан кулаемиз, баъзан ғазабланамиз.

Колхоз секретари тили оғзига сиғмай, ҳаллослаб келдида, кеча райондан сим қоқиб, «Ибодуллаева дарҳол етиб келсин», деб тайинлаганларини хабар қилди.

«Яна нима бўлиши мумкин? — хаёлидан ўтказди Ҳалимахон. — Бахтга қарши на директор бор мактабда, на илмий мудар».

...Ҳалимахон шоналари шигил кўсакка айланаётган, баъзи ерларда эса лўппи-лўппи очила бошлаган ғўзаларни ора-лаб, эгатдан эгатга сакраб кетаверди. Йўл юрган сари момиқдай оппоқ юзи лоладай қизарди. Ерга ботиб қолган теғирмон тоши устида бир оз дам олмоқчи бўлди-ю, тезроқ етиб ола қолай деб кетаверди.

Қуёш ўрқач-ўрқач қирлар устига кўтарилганда Ҳалимахон сой лабидаги катта йўлга чиқиб олди.

Минг тўққиз юз ўттиз саккизинчи йилнинг кузи эшик қоқмоқда эди. Биринчи сентябрь яқин. Уч ой мобайнида ҳувиллаб ётган мактаб ҳовлиси яна аввалгидек қувноқ болаларнинг қий-чуви, ғала-ғовурига тўлади. Ҳалимахон бултур ўқитган болалар еттинчи синфга келишади.

Беҳосдан хаёлига келиб қолган бир қўшиқни хиргойи қилиб пилдираб кетаётган Ҳалимахоннинг кўз олдидан талабалари сира кетмайди. «Ўттиз нафар бола чурқ этмай оғ-

зингга тикилади, сен айтган ҳар бир янги ҳикояни, ҳар бир сўзни ёзиб олади. Тушунмаса қўлини кўтариб сўрайди».

Узоқдан тобора яқинлашиб келаётган отнинг дукур-дукуридан Ҳалимаҳоннинг ҳали бир нуқтага тўпланмаган ҳаёли тумтарақай бўлди. Беихтиёр қайрилиб орқага назар ташлади. Қараса, қўшот қўшилган тўрт филдиракли узун аравада ўқувчиларидан бири келяпти. Ҳалимаҳон уни дарров таниди — аравакаш «Қадимги дунё тарихи»дан кузги имтиҳонга қолдирилган Муроджон Хидиров эди.

Аравакаш ҳам ўқитувчисига етиб қолгач, тизгинни тортди:

— Тррр-р-р... Чиқинг, муаллим ая, обкетай.

Ҳалимаҳон ялт этиб митти аравакашга боқди. У эса катталарга тақлид қилиб дағалроқ овоз билан:

— Чиқинг ая!— деб турарди тизгинни маҳкам тортганча.— Чарчаб қоласиз.— Ўқитувчиси билан салом-алик қилмаганини пайқаб қулоғигача қизариб кетди.

— Менга қара, Муроджон, наmunча ҳадеб «ая, ая», деявермасанг! Ҳалима опа деявер, мен сира хафа бўлмайман. Менинг ҳам сенга ўхшаш укаларим бор.

— Қаерда улар?

— Фарғонада.

— Жа чирайли бўлса керак-а, Фарғона деган жой, Ҳалима опа?

— Чиройли ҳам гапми, Муроджон, қиёси йўқ шаҳар. Келаси баҳорда ўзим олиб бораман у ерга. Томоша қилиб қайтасан.

— Фарғонани-я?— Муроджоннинг кўзлари ёниб кетди.

— Ҳа-да...

— Бора олармикинман? — бир зумда боланинг авзойи ўзгарди, қовоғини солиб ерга қаради.

— Нега боролмайсан? Еттинчини яхши тугаллашингга ўзим ёрдам қиламан. Кузги имтиҳонга тайёрмисан?

— Қайдам...

— Билмаган, тушунмаган нарсангни сўраб тур, бизлар-
никига келиб тур. Хўпми?

— Хўп.

Ҳалимаҳон ёш аравакашнинг қаёққа кетаётганини энди
билиб олмақчи бўлди.

— Нечук сенга от-аравани ишониб бериб қўйишибди?
Раисларинг эҳтиёткор одам-ку. Станцияга бировни кутиб
олгани кетяпсанми?

— Раисимизнинг қанақалигини билмайман, Ҳалима
опа. Лекин ишониб бериб қўйишган манови саман йўрғалар-
ни... — деди-да, гўё отни қамчилаб қўйиш эсига тушиб қол-
гандек узун қамчини айлантириб-айлантириб, иккала са-
ман йўрғанинг орқасига бир-икки туширди. — Чў-ў-ў,
жониворлар, ҳе, чў-ў-ў, йўрғаларим...

Ўз касбидан ғурурланган Муроджон ўқитувчисига бор
гапни лўнда-лўнда тўкиб қўйди.

— Кеча кечкурун сизга райондан сим қоқишган экан.
Раис амаки далада эканлар, секретарь айтмабди ҳам. Бугун
авонда Ойша аям раисга яна сим қоққанмиш.

— Ойша опа-я?

— Ҳа... Арава юборинг, дебди.

— Сен боёқишни уйғотишдими эрта саҳарда?

— Бўлмаса кимни уйғотишарди, Ҳалима опа, мен ара-
вакаш бўлганимдан кейин.

— Аравакаш?

— Ҳа,— Муроджон енгил хўрсинди.

— Қачондан бери?

— Бултурдан. Қишда гўнг, ем-хашак, лавлаги таши-
дим. Оиламиз катта, ёлғиз онам бизни катта қиламан деб
қийналиб қоляптилар. Ёрдам бермасам...

Ҳалимаҳон: «Аттанг, нега бу боланинг уйига бориб
турмадим?» деб ўзини ўз койирди.

— Ўқиш вақтида-чи?

— Дарсдан кейин ишга чиқаман.

— Билмас эканман, Муроджон, кечирасан. Нега «ёлғиз онам» дейсан, отанг-чи, йўқми отанг?

Муроджон чуқур хўрсиниб олди-да гапида давом этди:

— Бунақа отанинг боридан йўғи... «Эҳ, Ҳалима опа, сиз ҳали ҳеч нарсадан хабарингиз йўқ экан-да, дегандай муаллимасига зимдан қараб олди-ю, яна гапида давом этди:— Ўзи камбағал бўлса ҳам, саводсизлигиданми, ярамас кишиларнинг гапига кириб колхозга аъзо бўлмаган. У ёқда-бу ёқда мардикорчилик қилиб, бировларнинг ерини чопиб, пахсасини уриб юрган. Уйимизга фақат қишда келарди. Баҳорда инини ташлаб кетаверади. Мана, икки йилдан бери сира-сира уйга келмай қўйди. Дайдиб юриб, бошқа хотин билан топишиб олганмиш...

Ҳалимахон буни ҳам билмас эди. У чуқур ўйга ботади, «яна сени районга намуна қилиб кўрсатишади,— деди ўзи га ўзи,— ўзгаларга намуна бўлиш учун ҳали кўп иш қилишинг керак, яхши қиз...»

— Оббо, Муроджон-эй— деди овоз чиқариб,— булардан беҳабар эканман, ука. Айбга буюрмайсан. Мен сени албатта аълочилар қаторига олиб чиқаман. Иккаламиз астойдил тиришсак, имтиҳонларни топширасан. Ана ундан кейин, қарабсанки, аълочи Муроджон Хидиров Тошкентга ҳам, Артекка ҳам йўлланма олиб турибди-да!.. Ана ўшанда борамиз-да, бизнинг гўзал Фарғонага...

Артеги нимаси, опа?— деб сўради Муроджон нота-ниш сўз қулоғига чалинганч.

— Қримдаги пионерлар лагери. Жуда катта лагерь. Бутун мамлакат болалари тўпланишади у ерга.

— Ҳамма-ҳаммаси-я?

— Йўқ, фақат аълочилар орасидан саралаб олинганлари.

Ҳа, шунақа денг...

— Шунақа, ука. Энди ишни ҳам, ўқишни ҳам беш қиламиз. Хўпми, Муроджон?

— Хўп, Ҳалима опа.

Арава район марказидаги истироҳат боғининг олдидан ўтиб, ижроком биноси яқинида тўхтади.

УЧРАШУВ

Станцияга келиб тўхтаган поезддан беш-олти йўловчи тушиб қолди. Поезд бир он пишиллаб тургач, узун сигнал бериб аста ўрндан жилди.

Нотаниш жойлар. Кеч кириб, қош қорайиб қолган пайт. Маҳмуджон қаерга боришини, ким билан учрашишини билмайди. Станция яқинидаги қуюқ дарахтзор ичидаги чойхонада тунаб қолишга қарор қилди. Чойхонада район халқ маорифи бўлимининг ходими Сариқул Орипов, ўрта мактабнинг илмий бўлим мудираси Ойша Ҳабибуллиналар билан танишди. Улар ҳам шу поезддан тушишибди.

Эрта тонгда туриб учовлон енгилгина тамадди қилишди. Сўнгра йўлга чиқиб арава пойлашди. Борадиган ернинг ораси анча узоқ. Пиёда юрсангиз кечгача ҳам етолмайсиз. Бир кунлик умр арава кутиш билан ўтиб кетди. Ниҳоят, кечга яқин ғачир-ғучурлаб қўш от қўшилган арава келиб қолди.

Аравакаш йигит йўловчилар илтимосини рад этмади. Улар бирин-кетин аравага чиқиб, қулайроқ жойлашиб олишди-да, тоғ бағридаги Чорсув қайдасан, деб йўлга равона бўлишди. Район маркази худди ўша ерда.

Йигирма чақирим чамаси йўл босилганидан кейин арава шимол томонга бурилди. Буни Маҳмуджон осмонда чарақлаб турган юлдузлардан сизди. Мусаффо осмонда янги туғилган ой сузаяпти. Олис юлдузлар жимири-жимири кишини ўзига мафтун этади. Онда-сонда чироқлар, кичик-ки-

чик гулханлар милтиллайди — яйлов яқинидан ўтишяпти. Эшакдай-эшакдай олапарлар йўлни тўсиб чикиб вовиллайди.

— К-и-и-м-о-ов? К-и-и-м-о-ов?—деб қичқиради чўпон.

— Кўпакларингизни чақиринг, ҳў, Холдор ака!— дейди аравакаш, — биз, чорсувликлар...

Яна бир оз йўл босгач, адиру тоғлар орасига кириб кетишди. «Чорсув сойи» деб аталувчи шўх сойнинг қирғоғига яқинлашишди. «Бирам оромбахш бу жойлар... Кундузлари бениҳоя гўзал бўлса керак, — хаёлидан ўтказди Маҳмуджон.— Чор атрофингиз тоғ, поёнсиз, бағри кенг қирлар».

Арава Чорсувга етгунга қадар сойни саккиз марта у соҳилидан бу соҳилига кечиб ўтди.

Алламаҳалда Маҳмуджон ҳамроҳлари билан Чорсувга етиб келди. Сариқул: «Уйга олиб кетай, тунаб, эрталаб келармиз», дея ялиниб-ёлворса ҳам кўнмади меҳмон. «Нима ҳам қиламан, бировлар мени деб безовталанади, уйқудан қолади,— деди ўзича.— Яхшиси шу ерда тунаб қоламан».

Тонг отишига ҳам озгина вақт қолган.

— Яхши етиб турунг, эрталаб учрашгунча,— деди Ойша опа Маҳмуджонга қўл узатаркан.

Аравадагилар меҳмонни шу ерда қолдириб, юқорироқ жойга жўнаб кетишди.

Меҳмон бирпас у ёқдан-бу ёққа аланглаб турди. Маориф бўлимига кириб эрталабгача бир оз мизғиб олсамикан? Сокин тун, ҳамма ёқ ширин уйқуда. «Бирон киши бормикин бу ерда?» Дарвозага яқинлашди. Аста тақиллатиб кўрди. Ичкаридан садо чиқмади. Нима деб чақиритишни билмай:

— Ҳой, ким бор, ким бор?— деб бир-икки товуш берди.

Ичкарида биров уйғониб дарвоза томон келаётгандай туюлди. Ҳайрият, товушини эшитишибди.

— Ким у?— деб сўради аёл киши деворнинг ч томонидан.

Йигит кимлигини, нима мақсад билан кечаси бу ерда пайдо бўлиб қолганини шошиб-пишиб тушунтирди. Ҳалиги овоз:

— Ҳозир,— деди-ю, атрофга яна жимжитлик чўкди.

Бир вақт кимдир дарвозани очди. Қараса, бир нуруний мўсафид.

— Ассалому алайкум, отахон.

— Ваалайкум ассалом... Келинг, бўтам. Кираверинг.

Сўрашишди. Маҳмуджон чол билан танишиб олди. Қурбон ота шу ерда қоровул бўлиб ишлар экан. Отахон уни уйга таклиф қилди. «Чарчагансиз, бўтам, ҳозир бирор пиёла иссиққина чой ичиб олинг-да, ётинг. Дам олинг», деди.

Маҳмуджон меҳрибон чолнинг таклифини ерда қолдирмади.

* * *

Маҳмуджон Бахтиёров ўқишга шу қадар берилиб кетдики, институтда таълим олган даврида қизлар билан ишч йўқ эди. Курсдош дўстлари бунга ўзларича баҳо бериб, баъзан кишининг қитигини келтирадиган илмоқли гап-сўзлар тўқишар, Маҳмуджоннинг жаҳлини келтириш пайдан бўлишарди-ю, аммо йигит вазмин, ҳеч нарсага парво қилмай юрaverар, «ҳамма нарса ўз вақти билан», деб ўйларди у.

Одобли, ақлли, вазмин, етти ўйлаб бир кесадиган, қолаверса ҳуснга келганда ҳам ўзгалардан қолишмайдиган бу йигитга умр йўлдоши бўлиш иштиёқи билан қалби тўлиб-тошган қизлар оз эмас эди. Бироқ Маҳмуджон ўқишни олдига сурар, бор куч-ғайратини илм орттиришга бағишлар эди.

Мана, у институти билан, беш йил мобайнида уни ардоқлаб тарбиялаган, фан сирлари билан таништирган севимли ўқитувчилари билан хайр-хўшлашиб, мустақил ҳаётга йўлланма олди.

Маҳмуджон нонуштани Қурбон отаникида қилди. Ҳадемай маориф бўлимига одамлар йиғила бошлади. Бахтиёров мудирнинг ҳузурига кириб, халқ комиссарлиги томонидан берилган йўлланмани кўрсатди.

Мудир ўзида йўқ хурсанд. Нега ҳам қувонмасин дейсиз, ахир районда яна бир олий маълумотли киши пайдо бўлди-ку! Маърифатчилар сони тобора кўпайпти.

Ёш мутахассисни очиқ чеҳра билан кутиб олди.

— Утиринг... ўртоқ Бахтиёров,— деди мудир курсига ишора қилиб.— Жуда яхши иш қилибсиз бизнинг районни танлаб. Жуда соз. Адабиётчиларга муштоқмиз. Хоҳлаган мактабингизга юборамиз. Биронтасини мўлжаллаб қўйгандирсиз?

— Йўқ ҳали! Бу ерларга биринчи келишим. Қаёққа юборсангиз ихтиёр: мен тайёрман, боравераман. Барибир иш-ку.

— Балли, Маҳмуджон ука, баракалла. Чин юракдан чиққан сўзни яхши кўраман. Шундай экан мен ҳам сизга дангалини айтиб қўя қолай: районимизда атиги иккита ўрта мактаб бор: Бири Чорсувнинг ўзида, иккинчиси Шўрсуда — бу ердан ораси эскичасига бир тош, янгичасига саккиз чақиримча келадиган жойда. Хўп десангиз ана шу қишлоққа юборамиз. У ерда юқори синфларда дарс берадиган киши йўқ ҳисоб... Демак, қаерга юборсак, розиман денг?

— Ҳа.

— Баракалла! Майли, бориб ишлаб туринг-чи, кейин яна ўйлашиб кўрармиз. Дарвоқе,— мудир бир нарсани эс-

лагандай яна гапга тутинди,— дарвоқе, бугун кенгашимиз бор. Сиз ҳам қатнашинг. Мактабингиз раҳбарлари келишди, таништириб қўямиз.

Маҳмуджон куни кеча ҳамроҳ бўлиб келган ёқимтой аёл Ойша опа, Ҳалимаҳон ҳам худди ана шу мактабда ишлаётганларини билмас эди, албатта.

Ойша Хабибуллина Маҳмуджон уларнинг мактабида ишлашга розилик берганини эшитиб, беҳад хурсанд бўлди. «Ўзим ҳам сизни сўрамоқчи эдим», деди у Маҳмуджоннинг қўлини маҳкам қисиб.

Кенгаш чошгоҳга яқин бошланди. Ҳалимаҳон Ойша опани шу ерда учратиб: «Энди сўзга чиқишдан қутулдим», деб енгил нафас олди.

Кечқурун район маданият боғида ўқитувчилар кенгашига бағишланган кеча ўтказилди. Кичкина зиёфатдан кейин ўйин-кулги бўлди. Ўйинга кўп аралашмай бир чеккада турган қиз Маҳмуджоннинг эътиборини ўзига тортган, унга кўп қарамасликка интилса ҳам, кўзи ўша қиз томонга кетаверарди.

Ойша опа улар олдига келиб:

— Мана, танишинглар,— деди-ю, ёшларнинг истиҳола қилаётганларини пайқаб, уларни таништирди.— Ҳалимаҳон Ибодуллаева. Асли фарғоналик. Ўзимизнинг мактабимизда ишлайди.... Ҳалимаҳон, бу йигит Маҳмуджон Бахтиёров, ўқитувчи.

Улар қўл бериб кўришишди, кўзлар тўқнашди, юраклар негадир дук-дук ура бошлади.

Шу дамда хаёл қуши Маҳмуджонни ўз қанотига ўтказиб бир лаҳзада узоқ-узоқларга олиб кетди...

Орзуга айб йўқ. Институт аудиториясида лекция тинглаб ўтирган пайтларида Маҳмуджон ширин орзу-умидлар уммонига фарқ бўлар, келажак ҳаётини ўйларди. Мўминқобил, нозик-ниҳол, бўтакўз, ақл-фаросатли, ифбат-латофатли, одобли бир қиз сиймоси унинг хаёлидан нари кет-

масди. Қизларга хос ноз-ишва билан рўпарасида турган манаен қиз ўша санам бўлмасин тағин!..

...Ёш аравакаш Муроджон ўз қишлоғига ярим кечада қайтди. Бу гал у Ойша опа, Ҳалимахон, ҳамда янги ўқитувчини олиб келди.

ҚАЛБЛАР ТУТАШГАЧ...

Уша кундан бошлаб ёшлар қалби муҳаббат ўтида гувиллаб ёна бошлади. Аллақандай сеҳрли, кўзга кўринмас занжирга икковлан маҳкам боғланишган. Иккаласи ҳам висолга интизор. Бир кун дийдор кўришмай қолгудек бўлса, орадан сон-саноксиз йиллар карвони ўтиб кетгандай.

Бу икки ёш турли жойларда ўсиб вояга етган, ўқиган. Бошқа-бошқа шаҳарларда таълим олиб ўқитувчи бўлишган. Иккови ҳам илм-фан денгизига шўнғиб, ўқишдан ўзга нарсани хаёлига ҳам келтирмаган. Мана, энди тасодифнинг тақозоси билан Маҳмуджон санамни учратди. Ҳалимасиз ёруғ дунё қоронғи, бениҳоя тор эди.

Ниҳоят, муҳаббат куртаклари гунчага айланди, шодашода бўлиб очилди. Икки ёш юрак бир-бирисиз туролмас, доим бирга бўлишни истарди. Орадан кўп ўтмай улар тақдирларини бирлаштирдилар. Вақт-соати келиб, тўйтсмоша ҳам бўлиб ўтди. Ёш келин-куёв тотув, ҳузур-халоватли умр кечира бошлашди.

Маҳмуджон билан Ҳалимахон турмушлари ширин ўтарди-ю, лекин фарзанд кўрмас эдилар. Аввалига бу ҳол уларни ташвишга солмади. Эр-хотин бир-бирларига билдирмай, аҳён-аҳёнда хўрсиниб қўярди, холос. Аммо ҳали бу сир юрак қулфини очиб тршига чиққунча йўқ эди. Орадан уч йил ўтди. Улар ҳамон-бефарзанд эдилар.

Баъзан Маҳмуджон ишдан қайтгач, хонада танҳо ўтириб эртанги дарсга тайёрланади, конспект тузади. Кейинча-

лик жойига ётади-да, кўзларини шифтдаги бир нуқтага тикиб, хаёл уммонига шўнғийди. Кўзи уйқуга кетганини пайқамай қолади.

ШУМ ХАБАР

Маҳмуджон одатдагидан хиёл барвақтроқ уйғонди. Кўзи деворда осиглиқ календарга тушди. Қизил ҳарфлао билан ёзилган «Якшанба» сўзи кўзига чўгдек ташланди. Демак, бугун дам олиш куни. Балиқ овига чиқсами ёки Ҳалимахонни районга олиб тушиб, истироҳат богида сайр қилишсамикан? Бир лаҳза пешанасини тириштириб ётган бўлди-да, даст ўрнидан туриб ҳовлига чиқди. Ҳовлини бир неча бор айланиб югурди, «зарядка» қилди. Икки пудлик тошни энгилгина иргитаркан, бўртиб чиққан қўл мускулларига ғурур билан қараб қўйди. Бадани совуб ҳовуридан тушгач, ҳовли ичкарисида жилдираб оқиб турган зилол сувда обдон ювинди.

Деразадан секин хонага назар ташлади. Ҳалимахон ҳали уйғонмабди. Уйғотгани кўзи қиймади. «Ҳордигини чиқариб олсин,— дилидан ўтказди эр,— роса чарчаяпти-да, шу кунларда». Маҳмуджон бош чайқаб қўйди: «Биламан, хотинжон, сенга ҳам қийин, ўқитувчилик сермашаққат, серташвиш юмуш».

У хаёлга ғарқ бўлиб беихтиёр боққа, гулзорга қараб юра кетди. Кетмонини қўлга олиб, ёввойи ўтларни қира бошлади. Шу зайлда у ҳовлининг нақ ўртасидаги сада қайрағочнинг учлари куёшнинг саҳоватли заррин нурларига кўмилганга қадар аллақандай, ўзи хуш кўрган қувноқ куйни хиргойи қилиб ғайрат билан ишлади.

Чамасида Ҳалимахон турадиган пайт ҳам бўлиб қолди. Маҳмуджон кетмонни деворга суяб қўйди-да, пақирда сув келтириб, ҳовлига шакароб қилиб сув сепди. Сомовар-

га ўт ташлаб, оёқ учида уйга кирди. Маҳмуджон тош ойна рўпарасига келиб, ўзининг афту ангорига разм солди: соқол-мўйлов ўсиб, оладиган пайт келибди. Студентлик чоғида ҳам соқол-мўйловини ҳафтасига икки марта қириб туришни канда қилмас эди-ю, ўқитувчилик қила бошлаганидан буён кун оралатиб қирадиган бўлди. Бора-бора бу қатъий одат тусига кирди.

Совун кукунини ихлос билан кўпиртириб, бетига суртди. Соқолини ола бошлади. Шу пайт қандайдир бир ички овоз «радиони қўйсанг-чи», деса бўладими. Нега қўймасин? Ҳалима уйғониб кетадими? Ҳечқиси йўқ. Роса уйқуни уриб олди. Энди бундоқ туриб, чой-пойга қараса ҳам бўлади...

Маҳмуджоннинг қўлидан чиқиб кетган устара тик этиб полга тушди.

— Вой шўрим, вой-вой, Маҳмуджон ака!— чўчиб уйғонган Ҳалимаҳон ҳеч нарсани тушунмай кўзларини пирпиратди.— Сизга нима бўлди?

Унг юзи қирилган, чапида ҳали совун чапланиб турган Маҳмуджон докадек оқариб кетган, кўзлари бир нуқтага қадалган.

Ерда ётган устарага кўзи тушган Ҳалимаҳоннинг ўта-қаси ёрилиб кетаёзди. У дам мурдадек қотиб қолган эрига, дам устарага боқарди.

Умр йўлдошини илгари асло бундай вазиятда кўрмаган Ҳалимаҳон беихтиёр баланд овоз билан сўради:

— Маҳмуджон ака, юрагимни қон қилвордингиз, айтсангиз-чи, нима бўлди ахир!

Эри нндамади. Фақат няғи билан приёмник томон: «Ана ўзинг эшит!» деган манъода ишора қилди.

Дикторнинг титроқ овози аъзойи баданни жунжитиб юборадиган шум хабарни айтиб турарди. Уруш, машъум уруш бошланган эди.

— Вой ўлай, энди нима бўлади?— Ҳалимаҳон Маҳ-

муджонга отилди. Гўё шу заҳоти эри уйдан чиқиб, борса келмасга отланаётгандек, йиглаб юборди: «Энди нима бўлади... Маҳмуджон ака?»

Радиодан чиқаётган овоз гитлерчилар Германияси шу бугун тонг палласида муқаддас она тупроғимизга ваҳшиёна бостириб кириб, шаҳару қишлоқларимизни вайрон қилаётгани ҳақида ҳикоя қиларди.

ҚАЛБ ДАЪВАТИ

Субҳи-содиқ. Қишлоқ ҳали уйғонганича йўқ. Ғир-ғир шабада ёсади. Жимжитлик. Ғарбда эса жангу жадал, ҳаёт-мамот уруши кетяпти.

Бугун-эрта тўхтамайди шекилли, бу машъум уруш. Ватан хавф остида. Партия ва ҳукумат қўлида қурол уш-лашга қодир ҳар бир кишини ёвуз душманга қарши отла-нишга даъват этяпти. Демак, Маҳмуджон сингари йигит-ларнинг ҳам жойи ўша, ҳаёт-мамот жанги кетаётган томонда. Тун бўйи мижжа қоқмай юлдуз санаб чиққан Маҳмуджоннинг фикр-хаёли ана шу мулоҳазалар оғушида. Кеча туркум-туркум йигитлар ҳарбий комиссариатга чо-пишди; кўнгилли бўлиб, армияга ёзила бошлашди.

Маҳмуджон ёзув столи ёнига ўтириб бир нарса ёзяпти. Керакли жумлаларни тополмасдан чунон қийналади. Ўқув-чиларга дарс берган кезларда бийрон ваъзхонлик қилар эди-ку. Шошилганда лаббай топилмас деганлари шуми-кан? Охири катак дафтардан йиртиб олинган қўш варақ қоғозга: «Мени дарҳол Қизил Армия сафига олишингиз-ни, фронтнинг олдинги линиясига юборишингизни талаб қиламан», деган мазмундаги ариза битилди.

Маҳмуджон аризани такрор-такрор ўқиб чиқди. Уни тўрт буклаб, чўнтагига солиб қўйди. Баланд тоғдан ошиб

ўтган сайёҳдек енгил тортиб ўрнидан турди, уст-бошини кийиб сафарга шайлана бошлади.

Комиссар Асқар Муродов Маҳмуджон билан бундан бурун турли йиғилишларда, Шўрсувга борган кезларда учрашиб турар, бир-бирларини билишарди. Шунинг учун ҳам уни дарҳол таниди:— Келинг, келинг, марҳамат!— Комиссар ўрнидан туриб Маҳмуджонга пешвоз чиқди.

Маҳмуджон индамай столга яқинлашди-да, чўнтагидан тўрт букланган қоғозни олиб военкомга узатди. Узи эса комиссарнинг оғзига қараб тураверди.

— Хўш, хўш, бунисида қандай янгилик бор экан?— Муродов томоғини қириб аста йўталди. Креслога қулайроқ жойлашиб олиб, қоғоздаги ёзувни диққат билан ўқиб чиқди. Кейин уни стол устига ташлади. Дам столда ётган бир парча қоғозга, дам унинг эгасига тикиларди. Маҳмуджон ҳамон сабр қилиб турарди. Муродов ўрнидан туриб, кабинетда у ёқдан-бу ёққа юрди. Ташқаридан ёпирилиб келган шабада унинг соч толаларини тўзитиб юборди. Кабинетга соф, оромбахш ҳаво кирди.

— Хўш, ўртоқ Бахтиёров,— гапни узоқдан бошлади комиссар Маҳмуджонни зимдан кузатаркан.— Шу қарорга келдим дег?

— Ҳа, худди шундай, ўртоқ комиссар.

— Кетаман дег?— комиссарнинг овозидан ҳамдамлик оҳанги сезиларди.

— Сиз рухсат берган заҳотиёқ,— Маҳмуджон ҳаётнинг иссиқ-совуғини тотиб кўрган кишига умид боғлар, ундан розилик кутарди.— Лозим топсангиз...

— Бу ердаги ишларни ким қилади?— комиссар дафъатан Маҳмуджоннинг гапини бўлди.— Ариза кўтариб кирган ҳар бир ўқитувчини олаверсак, ҳаш-паш дегунча ҳеч ким қолмайди-ку районда, — деди комиссар юзидаги табасумни яширмай.

Шу пайт область ҳарбий комиссари билан бўлган тунги суҳбатни эслади. «Ҳозирча зарурат йўқ, районингиздаги ўқитувчи кадрлар жой-жойида қолишаверади»,— деган эди у телефон орқали.

— Қани, ўтиринг, — деди комиссар Бахтиёровга бўш курсидан жой кўрсатаркан.— Ўтиринг, Маҳмуджон, бир гурунглашиб олайлик-чи.

Бахтиёров кўрсатилган стулга ўтирди. Муродов ҳам ўрнига қулайроқ жойлашиб олгач, ҳар бир жумлани тарозида тортаётгандек салмоқ билан чертиб-чертиб гапира кетди.

— Оғир мусибат тушди юртимизнинг бошига, Маҳмуджон, — муқаддимасиз бошлади комиссар.— Оғир, гоят оғир, мушкул иш бу. Сиз йигитларнинг талпиниб жангга отилишингиз табиий бир ҳол. Ҳозирги ёшлар, биргина ёшлар дейсизми, ёшу қари фронтга отланяпти. Лекин Маҳмуджон, бу ер ҳам фронтдан сира қолишмайди. Буни зиңқор унутмаслик керак. Менинг ҳам қушдек учгим келади, лекин иложим қанча, вазифа экан, тишни тишга қўйиб юрибман. Олий маълумотли мураббийлар мамлакат ичкарисиди ҳам ҳаводек, ҳам сувдек зарур. Ҳозирча мактабингизга қайтиб, ишлаб туринг-чи.

Асқар Муродов бир он ўйлаб олгач, гапида давом этди:

— Олий маълумотингиз бор, ҳамма нарсага ақлингиз етади. «Ўқиган ўғил отадан улуғ» дейишган. Менинг ўрнимда бўлганингизда худди шундай ҳаракат қилардингиз. Менимча, энди тушунарлидир? Ёки тушунтира олмадимми?

— Тушунарли,— деди Маҳмуджон,— ҳаммаси тушунарли.

— Жуда соз. Бўлмаса келишиб олайлик: керак бўлиб қолсангиз ўзим чақириқнома юбораман. Ҳарбий билим юртига боришни хоҳлайсизми? Яхши, секретарь ҳузурига кининг. Керакли ҳужжатларни топшириб қўйинг...

— Раҳмат! Хайр бўлмаса, — Бахтиёров комиссар билан қуюқ хайр-хўшлашди-да, кабинетдан чиқиб, биринчи бўлим томон йўл олди.

* * *

Фарзанд йўқлиги Маҳмуджонни ич-ичидан ачинтирар, ўксинтирарди. Аммо начора юракдаги дарду ғамини, юрак сирларини ҳеч кимга ошкор қилолмасди. Кимга ҳам ёрилсин. Энг яқин кишиси Ҳалимаҳонгами? Балки у ҳам худди шу азобни чекаётгандир. Нима кераги бор ярага туз сепишининг?

Ҳозир у ҳарбий комиссарнинг олдидан қайтаркан, аччиқ ўйлар юрагини ёндирарди. Тақдирга тан бериб юрмоқчи эди-ю, баъзи дўстлар фурсатни пойлаб гап орасига: «Болали уй бозор, боласиз уй мозор» деган иборани гўё «бехосдан» қистириб қўйишарди. Мана шуниси унга алам қиларди.

Узоқ вақтдан буён ғилдираклари мой кўрмаган арава унинг орқасидан келаверди. Аравакаш чол Бахтиёровни таниди шекилли, «чиқинг, опкетай», деди тизгинни таранг қилиб тортаркан. Чолнинг «районга тушган ёканлар-да?» деган саволига Маҳмуджон қисқагина «ҳа», деб қўя қолди.

Аравада икки киши бор эди. Икки нуроний кампир. Катта-катта дастурхонга ўралган тоғораларни кўрган киши «Булар аллақердаги тўй-маъракадан қайтишяпти», деган хулосага келарди. Кампирлар бири олиб, бири қўйиб шангиллашарди. Маҳмуджон беихтиёр кампирлар гурунгини эшитиб ўтирди.

— Илоҳим қўша қаришсин-да,— дейди бири.

— Айтганингиз келсин, овсин,— унинг сўзларини маъқуллайди иккинчиси.

— Савриниса энди ниятига етди деяверинг. Мана, келинчаклик бўлиб олди.

— Йигит индига ҳарбийга кетармиш, овсин.

— А?

— Ҳа, айланай овсин, шунинг учун ҳам никоҳини тезлаштириб юборишди-да. Асли кузакда қилишмоқчи эди бу тўйни...

Маҳмуджон эртадан кечгача военкоматда банд бўлиб, бозор-ўчар қилиб олгани ҳам вақти бўлмади. Бозордаги нарх-наволар қалай, деб аравақашдан сўрамоқчи бўлди-ю, бийрон кампирларнинг гапи кесилмасин, деган андишага бориб, индамай ўтираверди.

Эшик тирқишидан бировнинг суҳбатига қулоқ солган киши яхши гап эшитмаса керак, албатта. Маҳмуджон ҳам шу аравага чиқишга чиқиб, кейинчалик афсусланди. Кампирлар кимнидир қисрдан олиб қисирга солиб боришарди.

— Симёғочдек танҳо ўтиб кетишяпти эру хотин,— деди бири.— Симёғоч нима? Суянчиғи борми? Йўқ. Кунлар ўтади, ойлар ўтади, унинг таги чирийди. Охири бир кун қулаб тушади. Ўрнига бошқасини олиб келиб ўтказиб қўйишади, айланай овсин...

Ногаҳон қулоғига чалинган бу сўзлар Маҳмуджонга шу қадар таъсир қилдики, гўё ҳалиги кампир кўрсатгич бармоғи билан унга нўқиб валдираётгандек, араваинг гупчаги ҳам тиним билмай мудом: «Ҳалима — қисир, Ҳалима — қисир!»— деяётгандай. У сапчиб ўрнидан турди-да, ерга ботиб қолган тегирмон тоши олдида аравадан сакраб тушиб қолди.

— Э-ҳа, Маҳмуджон,— деди чол,— йўл бўлсин?

— Сўқмоқдан кесиб чиқа қолай,— жавоб қилди Бахтиёр, — бу ёғи яқинроқ.

Тунги сокин ёлғизоёқ йўлда аламини дилига сиғдиrolмай хаёл суриб борарди у. «Оҳ тақдир... Пешана, фарзанд битилмаган шўр пешана. Симёғочсан, Маҳмуд, симёғоч. Су-

янчиги йўқ симёғоч»,— аллақачон чироғи ўчган уйга яқинлашаркан, ҳамон ана шу ҳақда ўйларди у.

Орада фарзанд бўлмаганидан бузилиб кетган рўзгорларни кўп учратган Маҳмуджон. Лекин у умр йўлдошини чунонам севардики, бундай иш тутишни кўз олдига сира ҳам келтира олмасди.

* * *

Ҳарбий комиссар айтганидек, Ватан талаб қилиб қолган кунлар етиб келди. Маҳмуджон Бахтиёров бир оз кеч бўлса ҳам кўплар қатори жанг майдонига отланди.

«Ўқитувчимисан ёки тракторчи, аравакашми ё дурадгор — фарқи йўқ, милтиқ ушлаш, жанг қилиш қўлингдан келадими — сафга тур, мана бу милтиқни маҳкамроқ тут, ҳушёр бўл, душманни тўғри мўлжалга олиб отиб ўлдир, акс ҳолда, у сени лаҳадга жо қилади» — давр, вазият талаби ана шу эди.

Танкчи офицерлар тайёрлайдиган қисқа муддатли ҳарбий билим юртини битиргач, Маҳмуджон танкчилар қисмида взвод командири вазифасида хизмат қила бошлади.

Қирқ иккинчи йил ёз пайти. Немис-фашист газандалари Воронежга кўпдан-кўп самолёт, танк мотомеханикалаштирилган қисмлар билан ҳужум қилиб шаҳарни ўққа тутди. Зенитчиларимизнинг қўли-қўлига тегмасди.

Куни кеча ўқитувчилик қилиб юрган Маҳмуджон эндиликда «Сипоҳ бўлсанг бошида бўл» деганларидек, фидоқорларнинг биринчи сафида туриб курашмоқда.

Жангдан сўнги жимжитлик пайтларида Бахтиёров доим хотини Ҳалимахонни эслайди. Хаёлап у билан ҳамдард бўлиб, ҳол-аҳвол сўрайди. Ундан орзиқиб кутилган мактуб келиб қолса борми, қайта-қайта ўқиб чиқиб ўпади, бағрига босади. «Тинчмисан ўзинг, қийналиб қолмадингми, жонгинам?»— дейди ўзича. Баъзан туш кўради: ўша-

ўша қишлоғи, бўстондай ҳовлиси, шилдираб оқаетган эи-
лол сув. Уйғониб қараса, зах ертўла ёки чуқур ариққа ўх-
шаган окопда ётган бўлади.

Бахтиёров чуқур хўрсиниб олади, қўлларини мушт қи-
либ ғижинади, нафрат, қаҳру ғазаб тўла кўзларини душман
томон тикади:

— Шошмай тур, аблаҳлар!..

ҚУШИҚ УЛМАЙДИ

(Жангчининг хотира дафтаридан)

Жангу жадал ўзининг даҳшатли гумбур-гумбури билан
биздан узоқлашиб кетяпти. Аллақайси ўрмонга яқинлашиб
келаётганимизни танкимнинг кузатиш тирқишидан кўриб
турибман. Рўпарамда немисларнинг баҳайбат «Тигр» тан-
ки. Мўлжалга олишга буйруқ бердим. Йигитларим жанг-
ларда чиниққан, бундан илгари душманнинг бир танкини
яксон қилган эдилар. Бу сафар ҳам «Тигр»ни қорага олиб,
мажақлаб ташладилар.

Лекин кутилмаган бахтсизликка йўлиқдик: қаердандир
дайдиб келган снаряд машинамизнинг нақ биқинига те-
гиб, тузатиб бўлмайдиган шикаст етказди. Танк ёна бош-
лади. Бошимга залвори билан босқон тушгандек бўлди.
Ҳамма ёқ зим-зиё.

— Болалар, қаердасизлар?!— деб чақираман. Аммо
ёкипаж аъзоларидан садо чиқмайди. — Ҳой, йигитлар, не-
га индамайсизлар?!

Кўзларимга қора парда тўсилгандек ҳеч нарсани кўрол-
майман. Пайпаслаб у ёқ-бу ёқда ётган танкчиларимни би-
рин-кетин топдим. Бироқ улар ҳалок бўлган экан. Бир
амаллаб танкнинг туйнугини очдим. Очишга очдим-ку, қа-
ни энди у ердан чиқолсам! Мажолим йўқ. Пистолетни қи-
нидан олдим-да, туйнукдан осмонга қараб ўқ узавердим.

Кейин билсам, тўғри иш қилган эканман. Уқнинг овозига ҳамширалар етиб келишди.

— Эй, мана бу ёқда! Бу ёққа келинглар!— аёл кишининг овозини аниқ эшитдим. Сўнгра унинг момикдай юмшоқ кўллари бўйнимга тушди:— Тирикмисан, азизим? Вой шўрим, ўртоқ лейтенант,— деди ҳалиги овоз.— Устибошларингиз ёнапти, тезроқ чиқинг.

— Ердан беринг. Мен ҳеч балони кўролмапман.

Қиз кўлтигимга кирди, юқорига қараб торта бошлади. Абжир қиз экан дег, ҳадемай мени туйнукдан суғуриб олди. Икковимиз бир-биримизни қучоқлаганимизча ерга таппа тушибмиз. Аъзойи баданим зирқираб оғриётганига қарамай, ҳамшира мени қум устида думалатаверди. Шундай қилиб, ловиллаб куяётган эғнимни ёнишдан сақлаб қолди.

Бошқалар келгунга қадар қиз бош-кўзимни бинт билан танғиди. Бир неча йигит етиб келгач:

— Буни дарҳол операцияга олиб боринглар!— деди буйруқ оҳангида.

— Хўп бўлади, ўртоқ лейтенант! — шахт жавоб берди дўриллаган овоз.

«Лейтенант экансан-да, халоскорим,— хаёлдан ўтказдим.— Исминг нимакин, фамилиянг? Қаерлардан бўласан саховатли жанговар ҳамшира! Кимга умрбод раҳмат дейишим керак, ўлим оғушидан тортиб олгани учун?»

Абжир йигитлар мени замбилга солишди, даст кўтариб олиб кетишяпти. Қаёққа? Қиз ҳам ёнма-ён кетяптими ё замбилнинг бир учи унинг елкасидами? Оғриқни енгиб чақирдим:

— Ҳамшира!

Ҳеч ким индамади. Яна чақирдим.

— Кетди у олға қараб,— дўриллади солдат.— Сендақалар кўп. Ҳаммасини териб олишимиз керак.

Шунда мен лоақал қизнинг исмини сўраб қолмаганимга ачиндим.

— Исми нима эди бу жасур қизнинг.

— Сенга барибир эмасми, Дашами, Машами?.. Ҳанифа унинг оти...

— Оҳ, Ҳанифа! Ҳанифа! Икки дунёда ҳам унутмайман сени,— дейману, «Ҳалима! Ҳалима!»— деб бақриб юборгудекман.

Фронтдан анча ичкарида жойлашган госпиталда даволандим. Врачлар юриш у ёқда турсин ҳатто ўрнимдан қўзғалишга ҳам рухсат беришмади. Палатада танҳо ўзим. Биласизми, шундай вақтлар бўладикки, юзимдаги, кўзимдаги бинтларни узиб улоқтириб, дод-фарёд кўтаргим келади. Чунонам даҳшатли бўларкан бу ёлғизлик, бу зимистон. Баъзан ҳамшира кириб, ёнимда узоқ-узоқ ўтириб, худди беланчакда безовталаниб ётган гўдакни тинчитмоқчи бўлгандай мени юпатади, китоблар ўқиб беради, оламдаги ўзгарилардан хабардор қилиб туради, қизиқ-қизиқ латифалар айтиб кулдиради. Баъзан у мен билан ҳасратлашади: умрида кўрган-кечирганларини ҳикоя қилиб беради. Бу ҳикоя болалик чоғимда бувим каравотга ётқизиб олиб, ухлатиш олдидан менга айтиб берган чўпчакларни эслатади. Мен зеҳн бериб тинглайман. Лекин ҳамшира мақсадига эришади: унинг овози борган сари алла айтаётганга ўхшаб, узайиб эшилиб янграйди, аста-секин эшитилмай қолади. Шунда мен ухлаб қолган бўламан...

Биласизми, ука, қўшиқ асло ўлмас экан. Илгарилари бунга ишонмасдим.

Бир маҳал палатага бир ярадор жангчини келтиришди. Жароҳати оғир бўлса керак бечора оғзига келган гапни қайтармай болохонадор қилиб сўкинади. Шўринг қурмағур доктор ва ҳамширалар одатланиб қолишган бундай ноўрин ҳақоратларга...

Энди палатада икки кишимиз—икки эркак. Янги кел-

тирилган бемор менинг аянчли аҳволимни кўриб тинчиб қолди. Эҳтимол, яраси зирқираб оғриётгандир. Лекин менинг бошимга тушган бахтсизлик олдида гўё у тиз чўккандек. Қўшним миқ этмай ётади. Эртаси куни у ўзи биринчи бўлиб гапга тутинди:

— Бу дейман, биродар, нозик ерингга урибди-ю иблис.

— Ҳа...

— Қайғурма биродар, соғайиб кетасан,— деди у энтикиб.

— Қайғуриб қаёққа борардим, қўшни. Шошмай турсин, тузалиб кетай. Мен ҳали кўрсатиб қўяман бу итвачча фашистларга...

— Бу аблаҳ ҳамон таслим бўлай демайди... Думини ҳода қилиб қочгани қочган.

— Қўшни.

— Лаббай.

— Исминг нима?

— Маҳмуд. Маҳмуд Таласбоев.... Нимайди?

— Маҳмуд... Бундан чиқди, адаш эканмиз-да... Мен ҳам Маҳмудман. Маҳмуд Баҳтиёров.

— Ана холос, танишиб ҳам олдик. Хўш, ўзинг қаерликсан?

— Ўзбекистонданман. Сен-чи?

— Мен... қозоғистонликман. Биласанми, Маҳмуд... қўшиқ деса жонимни ҳам қурбон қилишга тайёрман.

— Соғайганингдан кейин бир эшитар эканмиз-да.

— Э, ошна! Менинг ишим чатоқ, бу ҳақда ўйламай дейману начора: куним битганини сезиб турибман,— қўшним энтикиб-энтикиб қўйди.

— Хафа бўлма, оғайни. Икковимиз ҳам тузалиб, яна жангга қирамиз. Берлингача борамиз.

— Айтганинг... келсин!— деди адашим хириллаб қолган ўпкасидан зўр-базўр чиқаётган овози билан. У мен би-

лан гаплашиб бир оз чарчаган эди. Мен қишлоқда ёғоч от миниб, бир-биримизни қувиб, Чапаев, Шчорс, Будённий ҳақида қўшиқлар айтганимиз, улар каби довюрак саркарда бўлишни орзу қилганларимизни эслаб ухлаб қолибман.

Ғичирлаб эшик очилди-ю, палатага кимдир кирди. Дарҳол уйқум тарқалди.

— Маҳмуд, адаш! У ким?— деб сўрадим.

Қўшним индамади. Унинг ўрнига ҳамшира жавоб қилди:

— Мен, бемор... Ётаверинг...

— Секинроқ сўзланг, синглим, Таласбоев уйғониб кетмасин... Қаранг-чи, яхши ётибдими?

— Йўқ бу ерда Таласбоевингиз...

— Қаёқда?

— ...

— Ахир шу топда гаплашиб ётиб эди. Қўшиқ деса жонимни ҳам қурбон қилишга тайёрман, деган эди-ку.

— Қўшиқ ўлмайди, бемор...

— А?!.

Ана шунда қўшиқ мутлақо ўлмайди, деган ҳақиқатга яна бир карра иқрор бўлдим.

ЯНГИ МЕҲМОН

— Туғилган кунингизга одамнинг жонидек азиз бир нарса келтираман, азизим,— деди кунлардан бирида, Маҳмуджон хотинига.

— Қуруқ қошиқ оғиз йиртар, Маҳмуджон ака, совға билан қутлаш керак,— деди Ҳалимахон, қаҳқаҳа уриб.

— Биз аксини қилмоқчимиз азизим,— маъноли кулиб қўйди Маҳмуджон,— биз аввалига табриклаймиз, кейин совғасини келтирамиз.

— Нима олиб берасиз?— деб сўради кўзлари чақнаб турган жувон эрига ишва билан қараркан.

— Яхши ёдгорлик олиб келаман, ўшанда кўрасиз. жоним...

— Айгинг, нима у?

— Қизиғи қолмайди-да. Олиб келиш биздан, ёқтириш-ёқтирмаслик сиздан, азизим.

Фронтдан қайтиб келгандан кейин Маҳмуджон яна ўз қишлоғида муаллимлик қила бошлади. У бир ҳафтадан буён аллақайси ташкилотларга қатнайди, турли-туман спаравкалар тўплаб юради-ю, Ҳалимаҳонга оғиз очмайди. Мақсад — кутилмаган бир нарсани ҳадя қилиш. «Ажойиб совға олиб келаман» дейишнинг боиси ҳам ана шунда. Ниҳоят, хотинининг туғилган кунига бир ой қолди деган кунни, халқ маорифи бўлими билан болалар уйи ўртасида бўзчининг моксиликдек бориб-келишдан қутулди. Энди, анчадан буён сир сақлаб юрган гапларини Ҳалимаҳонга ошкора айтиб қўя қолишга қарор қилди. Бир чақалоқ бола асрашга қарор қилганини айтди. Бу хушxabарни Ҳалимаҳон чинакам ноёб совғадек қабул қилиб, ич-ичидан суюнди.

...Болалар уйида ота муҳаббати, она меҳрига зор норасидалар кўп. Эшик тиқ этган заҳоти ҳаммаси ўша томоннигоҳ ташлайди.

Маҳмуджон билан Ҳалимаҳон болалар уйига бир-икки бориб, бу ерда юраги дарёдек кенг, меҳри чексиз мураббияларни учратиб, бениҳоя қувонишди. Уруш туфайли ота-оналаридан жудо бўлган, не-не саргузаштларни бошдан кечириб, нотаниш, лекин меҳмондўст, ям-яшил шаҳарга келиб қолган болаларни кўрганда ҳаяжонланмай бўладими! Уларга оналарча меҳрибонлик қилаётган, «Отанг албатта келади, онанг сени қидириб юрибди, бугун-эрта келиб қолади», деб болалар қалабида умид чирогини сўндирмай юрган ҳамширалар, мураббияларни кўрганда одам учун фахрланмай бўладими!..

Болалар уйининг директори ўрта бўйли, дўмбоққина Лолахон Жўраева уларнинг тушки дам олишдан кейин ўйинчоқ, қўғирчоқ ўйнаб ўтиришган кичкинтойлар хонаси томон бошлади. Деразадан ичкарига мўралашар экан:

— Кўряписизларми, хоҳлаганингизни танлаб олаверасиз,— деди.

Бу сўзлар чин кўнгилдан, гоят самимийлик билан айтилган бўлса-да, Ҳалимахонга найзадек ботди, чунки унинг тушунчасига кўра жонли нарсани жонсиз, оддий бир буюмга ўхшатиш яхши эмасди. Бу ер дўкон ёки бозор эмаски «ановисини узатинг, йўқ-йўқ, буниси хунук экан, ҳу ановисини олиб беринг» дейишса. «Ахир, бола қовун-тарвуз эмас-ку, Лолахон опа!» деб юборгиси келди-ю, тишини тишига қўйиб индамай тураверди.

— Йўғ-э, Лолахон опа, ўзингиз биттасини етаклаб олиб чиқмасангиз... Қандай бўларкин?.. Дабдурустан... Ахир...— дудуқланганича гапга тутинди Маҳмуджон.

— Биласизми, ўртоқ Бахтиёров,— Лолахон ўз хатосини пайқаб уни тузатмоқчи бўлди шекилли,— кичик гурпупада бир жажжи қиз борки... Ҳу анави жингалак соч қизчани бераман сизга.— Лолахон бармоғи билан хона ичида резинка қўғирчоқни йўргаклаб бағрига босиб ўтирган жажжигина қизчани кўрсатди.— Тили бирам бийронки нақ булбули гўё дейсиз...

Ҳалимахоннинг юраги жиз этиб кетди. Кўз олдини қоронғилик қоплади. «Бола, бола!» деявериб зардоб босиб кетган юраги увишиб, бир дақиқа ҳушидан кетаёзди. «О, фарзанд! Ширин забон фарзанд, мазордек жимжит уйни бозорга, азани тўйга айлантирувчи фарзанд! Сен бор жойда хушнудлик, тинч-тотувлик бор. Сен бор жойда келажакка интилиш, орзу-умидлар бор. Дил дарё каби тўлиб-тошади. Сен йўқ жой... мазор ҳам гапми! Сен бўлмасанг ҳеч нарса татимайди».

Шу кундан эътиборан Маҳмуджон билан Ҳалимагон йўқ деганда ҳафтада бир-икки марта шаҳарга тушиб, болалар уйига қатнайдиган бўлиб қолишди. У ёки бу болани ёқтириб, танлаб олган киши бир неча марта ҳар хил баҳоналар билан бу ерга келиб, қорасини кўрсатиб юрар, тарбиячилар эса болага: «Ана шу киши сенинг отанг-онанг бўлади, эртага сени уйлариңга олиб кетади» — дея уқтиришар эди.

* * *

Лолахон Жўраева қизчанинг ҳужжатларини кўздан кечирар экан. Маҳмуджондан кўз узмай одатдаги саволларни ёғдира бошлади:

— Вақтинча олмақчимисиз қизни ёки...

— Вақтинча деганингиз нимаси?— Маҳмуджон дабдурустан унинг саволини тушунмади.

— Баъзилар болани маълум муддатга олишади-да, тарбиялаб, уни яна қайтариб беришади. Бундайларга давлат ҳисобидан нафақа ҳам бериб турилади.

Маҳмуджонга «вақтинча» деган сўз муздек ботди:

— Йўғ-э, Лолахон опа, иложи бўлса қизча биз билан абадий, яъни умр бўйи бирга яшайверсин, бола ота-онасига энди ўрганиб қолганда қайтиб бериш инсофдан эмас деб ўйлайман. Бошқалар билганини қилаверсину, биз бир умрга қиз қилиб оламиз.

— Ихтиёрингиз,— деди мудира.— Хўш, хўш, демак, мана бу қизчани ёқтирдигиз-а?— Лолахон анкетага ёпиштирилган кичкина расми Маҳмуджонга узатди.

— Ҳа, худди мана шу пучуқчани,— деди «ота», гўё бўлажак қизи ёнида тургандай.

— Жуда соз. Исми, фамилиясини ўзингизга ёздирасизми?

— Бўлмаса-чи, Лолахон опа.

— Яхши.— Лолахон эвакуация пунктдан олинган анкетани ўқиди: «Василенко Оксана Петровна. Туғилган йили — бир минг тўққиз юз қирқинчи, миллати украин»... Ўз номингизга ўтказмоқчи бўлсангиз ЗАГС бюросида расмийлаштириб беришади.

Жўраева мураббиялардан бирини кабинетига чақиртириб, Оксана Василенкони олиб келишга буюрди.

Ота-она меҳрига тўймаган қизча останада пайдо бўлган заҳоти Маҳмуджон ёнига бориб қўлини ушлади.

Хонада ҳозир бўлганлар бу ерда юз берган манзарани кўриб, лоқайд туришолмади. Болани етаклаб кирган мураббия тўлиб-тошиб кетган ўпкасини тута олмади: кўзига филт-филт ёш келди. Мудира ўзини вазмин кўрсатишга қанчалик уринмасин, уддасидан чиқолмади — кўзидан тирқираб чиққан ёшини дастрўмоли билан артди.

Қизча чексиз бахт тўла кўзларини жавдиратиб, гоҳ Лолахонга, гоҳ мураббияга юзланарди, қувончини ўзига сиғдирилмай: «Ана, кўряпсизми, биз уйимизга кетяпмиз!» деяётгандай бўларди.

Жажжи қизни бағрига босиб уйига кетаётган Маҳмуджоннинг кўнглида дам бахт қувончи, дам ота-она меҳридан маҳрум бўлган етимларга нисбатан ачиниш ҳисси туғён урарди. Ўзининг болалик чоғларини, севимли онасидан бевақт жудо бўлган пайтларини эсларди. Хаёл қуши ўша узоқ ўтмишга олиб кетарди.

* * *

...Бахтиёровлар эшиги олдига машина келиб тўхтагандай туюлди Ҳалимаҳонга. У физиллаганича айвонга чиқиб, кулоқ солди. Тўғри, машинанинг мотори ўчирилмаган. Маҳмуджоннинг овози эшитиляпти: шоферни уйга киришга қистаяпти, у эса алланималарни баҳона қилиб, таклифни рад этапти.

Машина калта-калта сигнал берди-да, гуриллаганича уйдан узоқлашди.

Кўча эшиги шарақ этиб очилди. Ҳалимахон овчидан қўрққан қушдай чўчиб тушди. Остонада илжайиб, қўлида ўша жажжигина, жингалак соч қизчани кўтарганича эри турарди.

Ҳалимахон гўё йўқотиб қўйган фарзандини топиб олгандай қулочини ёйиб қиз томон югурди:

— Кел, болам, болагинам!— деди у терисига сигмай.

Қизча эркаланиб унинг қўлидан тушди-да, тап-тап югуриб, унинг бошқа хоналарига бирма-бир кириб, ҳамма-ҳамма нарсаларни кўздан кечира бошлади.

— Мана, жонгинам,— деди Маҳмуджон хотинига қараб хушнуд жилмаяркан.— Энди топган-тутганингизни сарфлайверасиз қизимизга...

* * *

— Исмини нима қўямиз, онаси?— дафъатан сўраб қолди Маҳмуджон.

— Ихтиёр ўзингизда, дадаси,— деди Ҳалимахон истиқола қилиб.— Ўғил бўлса Баҳодир қўямиз, деб юрардингиз, ўзининг исми йўқ эканми, Маҳмуджон ака?— овозини пасайтириб сўради Ҳалимахон.— Туққан онаси қўйган исми бордир дўмбоқчанинг...

— Бўлганда қандоқ, азизим, Оксана.

— Оксана?

— Ҳа. Оксана Василенко, Оксана Петровна.

— Русми?

— Украин. Мамлакат ичкарисига кўчирилган болалардан... Айтгандай қизга қандай ном берамиз?

— Ихтиёрингиз дедим-ку.

— Ихтиёр менда бўлса...— Маҳмуджон хиёл ўйланиб қолди.— Гуласал деб ном қўймоқчиман.

— Гуласал... Қандай чиройли ном...

— Яхши исм.

Резинка қўғирчоқни йўргаклаб кўтариб олган Оксана кириб қолиб эру хотиннинг гурунги бўлинди.

Шундай қилиб, украин қизи Оксана Петровна Василенко Гуласал Маҳмудовна Бахтиёрова бўлиб қолди. Янги меҳмон янги оилада ўз бахтини топди.

* * *

Маҳмуджон билан Ҳалимаҳон бир ёстиққа бош қўйиб, икковлон янги турмуш қуришга аҳд қилишган кундан бошлаб ҳар йили ўзлари туғилган кунни кичкина бир тўйдек тантана билан ўтказишади. Бугун ҳам шундай қилинди: Ҳалимаҳоннинг туғилган кунига мактабдаги касбдош дугоналари, Маҳмуджоннинг ёру дўстлари келишди. Ҳалимаҳон бу нозик кунга атаб тансиқ таомлар пиширди. Уруш оппон-соппон бўлган бўлса ҳам, унинг жароҳатлари тузалмаган пайт эмасми, бекамикўст дастурхон безаш қаёқда дейсиз: Ҳалимаҳон йўқни йўндириб, топган-тутганини қоқиштириб столга қўйди. Режали аёл бир-икки шиша сара шаробни сандиққа солиб қўйишни ҳам унутмаган экан.

Ҳамма нарса тахт. Энди меҳмонларни бамайлихотир кутиб олавериш мумкин. Ҳалимаҳон уйни зеб бериб безади, айвонни, ҳовлини ихлос билан супуриб-сидирди, сув сепди. Ҳа дегунча ҳамма ёқни саранжом-саришталаб, ёғ тушса ялагудек қилиб қўйди. Сўнгра ўзи ювиниб-таранди.

Бахтиёров ҳамон фронтдан кийиб келган ҳарбий устбошда, погонсиз гимнастёркасига орден колодкаларини қадаб олган.

Меҳмонлар кечга яқин келиша бошлади.

Гуласал дам дадаси, дам онасининг тиззасига ўтириб олиб эркаланади, бинойидек чуғиллайди.

Маҳмуджон фронтдан қайтгач, янада қадрдон бўлиб

қолган ҳарбий комиссар хонага кириб келиши билан Гуласал унинг ёнига чопиб борди.

— Салом, аскай амақи!

— Салом, салом, пучуқ қиз,— комиссар қизни қўлига олди.— «Мана шу-у-унча ўсгин!» деб бир-икки дафъа осмонга ирғитди-да, ерга қўйди. Сўнг олиб келган совғасини берди:— Мана бу сенга, қизим.

Гуласал комиссарнинг қўлидан бахмал айиқчани олди.

— Яхмат, аскай амақи?

— Арзимаиди, яхши қиз. Ие, ие, тоқайгача яхши қиз дейман, танишиб ҳам олмабмиз. Бай-бай-бай. Отинг нима, қизим?

— Гул-асал...

— Намунча чиройли?... Гуласал! Мени аскар эмас, Асқар амаки деявер, хўпми?

— Майли, Асқай амаки.

— Балли, балли...

Ҳалимахон қўярда-қўймай: «Олинглар, еб ўтиринглар, ичиб ўтиринглар», дейди меҳмонлар атрофида парвона бўлиб.

Бола — ширин гапнинг гадойи. Гуласал хушмуомала, ширинсухан Асқар амакисини ёқтириб қолди. Шу боисдан гоҳо дадасининг, гоҳо комиссарнинг тиззасига чиқиб ўтириб олаверди.

Қадаҳлар кўтарилди. Дастлабкиси жангу жадалларда она Ватан озодлиги йўлида курашганлар учун кўтарилди. Пича ўйин-кулги ҳам қилишди. Кимдир дутор чертиб қўшиқ айтди, кимдир гир айланиб рақсга тушди.

— Адажон, мен ҳам қўшиқ айтиб бейя,— ялинди Гуласал.

— Албатта айтасан, қизим.

Ота-бола ўртасидаги гапни эшитиб қолган комиссар «Жим, жим, ўртоқлар!» деб шовқин-суронни пасайтирди-да, эълон қилди:

— Навбат октябрятларга. Сўз гўзалларнинг гўзали, асалларнинг асали Бахтиёрова Гуласалга. Програмада— ўйин, декламация, ашула.

Гуласал, момиқ қўлларини ўйнатиб, катталарга тақлид қилиб ўйнай бошлади. Дадаси патнис, меҳмонлар, ойиси чапак чалиб жўр бўлишди. Ўйин тугагач, декламацияга ўтди. Боғчада мураббиялар ўргатган шеърни ёддан айтиб берди.

Гуррос қарсак чалинди.

— Энди-чи, қўшиқ айтиб бейман!— деди Гуласал хо-
лолашиб кулиб, чапак чалишаётган холалари ва амакила-
рига қараб.

— Айтавер, жонгинам, эшитайлик!— деди онаси.

Ҳамманинг диққат-эътибори қизчада. Унинг ингичка
овози хонани тўлдириб барала янгради:

Байёқ кўтариб,
Олға юямиз,
Бахтиёй ёшлик
Давийн суямиз.
Бу қизий байёқ —
Ленин байёғи —
Кўтаямиз биз
Донм юқойи....

— Баракалла, Гуласал!— хонада яна олқишлар садоси
янгради.

Меҳмонлар алламаҳалда бир-бирларига «яхши туш кў-
риб ётиш»ни тилаб, уй-уйларига тарқалишди.

Бир-бирини жондан севган Маҳмуджон билан Ҳалима-
хон тотув яшашар эди, теварак-атрофдаги ёшу қарилар
уларга ҳавас билан қарашарди. Остоналарига Оксана —
Гуласал қадам босгунча улар бола йўқлигидан асло нолиш-
мади, бир-бирларини фарзандсизликда айблашмади. Окса-

нани қиз қилиб олганларидан кейин янада ширин турмуш кечира бошладилар.

Маҳмуджон қизи билан кезиб юришни яхши кўрар, унинг ширин тилига маҳлиё бўлиб, кундалик ташвишларни унутар эди. Эринмай қизчаси янги-янги сўзларни ўрганар, устма-уст саволлар беравериб, дадасини шошириб қўярди.

— Дада-чи, дада, нега қишда қор ёғади-ю, ёзда ёгмайди?

— Нега қишда пахта теришмайди?

Маҳмуджон қизининг саволларига жавоб беришдан чарчамас, ҳамма нарсанинг сабабини тушунтирар эди.

Ширин фарзандларини тарбиялаш билан овора бўлиб, ёр-хотин вақтларининг қандай ўтганини билмас эдилар.

Қизлари еттига чиққанда мактабга беришди, унинг ўқиш-ёзишни тезда ўзлаштираётганини кўриб беҳад севишиди, Гуласал синфдан синфга аъло баҳолар билан кўчар эди.

ЮЗИ ЯМОҚ, ШИНЕЛЛИ ОДАМ

...Гуласал саккизинчи синфга қатнарди.

Одатда дугоналари билан бир-бирига гал беришмай чуввос солиб мактабдан қайтадиган Гуласал бу сафар уйга якка ўзи келаётган эди. Чорраҳага келгач, погонсиз шинель кийган, отаси тенгли бир киши унга суқланиб қараб турганини сизди. «Намунча тикилмаса... Нима қилиб турибдйкин бу ерда? — деб ўйлади қиз. — Чамамда кеча ҳам худди шу маҳалда шу ерда турувди бу одам...»

Бир ҳафтадан ошиб кетдики, шинелли одам постда турган соқчидай чорраҳага келиб, Гуласалнинг мактабга ўтиб кетиши, ўқишдан қайтишини кузатишни канда қилмайди.

Гуласал маҳаллада дафъатан пайдо бўлиб, чорраҳада «соқчилик» қилаётган киши ҳақида аввал Ҳалимаҳонга, кечқурун Маҳмуджон ишдан қайтгач, унга сўзлаб берди:

— Ким бўлиши мумкин?— деб қизидан сўради-ю, чуқур ўйга ботди Маҳмуджон.— Қачондан бери дейсан, қизим?

Ун кундан ошиб кетди.

— Узи қанақа одам у?

— Русга ўхшайди, дадажон. Эгнида шинель. Юзида ямоғи бор. Фронтчи бўлса керак.

— Фронт-чи?.. Фронтчи дедингми?.. Бўлиши мумкин...— деди ота бир нуқтага кўз тикиб.— Бўлиши мумкин... Хайр, майли дарсингни қил, қизим. Кечаси ётиб ўйла,— эртаси туриб сўйла, деганлар, дўмбоғим. Эртага уни ўзим бир кўрай-чи...

Эртаси куни Бахтиёров Гуласални мактабгача кузатиб қўймоқчи бўлиб уйдан у билан бирга чиқди. Қизининг айтганлари тўғри экан. Чорраҳада шинелли киши турганини ўз кўзи билан кўрди.

...Қуёш сариқ атласдан ёйган сепини йиғиштириб олган. Кўча-кўйдаги шовқин-сурон кундузгига қараганда анча пасайган. Бахтиёровлар оиласида ҳам кечки овқат тановул қилиб бўлинган. Катта-ю кичик уйқу тараддудида. Маҳмуджон овқатдан сўнг ҳовлини бир оз айланиб чиққач, диванда ёнбошлаб газета мутолаа қилади. Гуласал дарсларини тайёрлаган, эртанги кун гамида кўйлагига, фартугига дазмол босиш билан банд.

— Дарсларингни тайёрладингми, қизим?— деб сўрайдиги отаси қўлидаги газетани четга қўйarkan.

— Ҳа, дадажон...

— Баҳолар нима бўляпти? Кундалик дафтарингни кўздан кечирмаганимга роса бир ҳафта бўпти-я, қизим.

— Кўрсангизу кўрмасангиз бешдан ками йўқ, дадажон...

— Балли, қизим...

Маҳмуджон оғиз жуфтлаб яна бир нима демоқчи

бўлиб турувди ҳамки, кўча эшикни биров тақиллатаётган-дек туюлди.

— Қизим чиқ-чи,— деди Ҳалимахон.— Ким экан у бе-маҳалда эшик қоқаётган.

Гуласал чопиб бориб эшикни очди. Сал ўтмай қизариб-бўзариб ўпкасини босолмай қайтди. Ҳалимахон қизнинг тўсатдан ўзгариб кетганини кўриб деди:

— Ҳа, қизим, сенга нима бўлди?..

— Ким экан, қизим?— деб сўради Маҳмуджон газетадан кўзини узмай.

— Дада, биласизми, дадажон, ўша киши келибди.

— Қайси киши?— Маҳмуджон «ҳеч нарсага тушунмаяпман қизим, аниқроқ айтсанг-чи», дегандай елкасини қисди.

— Уша фронтчи... Шинелли одам.

— Кираверсин келган бўлса.

— Айтдим, кирмаяпти. «Дадангизда ишим бор эди», деяпти.

Маҳмуджон чиқди. Гуласал айтгандек кўчада юзи ямоқ, лекин чеҳрасидан табассум аримайдиган киши турарди.

— Ассалому алайкум!— биринчи бўлиб салом берди эшикни тақиллатган киши.

— Баалайкум ассалом!— алик олди Маҳмуджон.— Келинг, келинг, қани, ичкарига марҳамат.

— Йўқ, раҳмат. Узр,— деди меҳмон Маҳмуджонга қўл узатаркан:— Танишиб қўяйлик: Петр Васильевич...

— Маҳмуд,— деди Бахтиёров меҳмоннинг қўлини қаттиқ қисиб, унинг кўзига тикиларкан.— Қани, қани, кирсинлар.

— Минг қатла раҳмат, қўшни... Рав кўриб ўтай деган ният билан...

Петр Васильевич Маҳмуджоннинг қарашларидан «Бунақа ҳамсоям йўқ эди шекилли», деган ифодани ўқиди-да, дарҳол тушунтирди.

— Ажабланманг, мен ҳам шу қишлоқда тураман. Ҳу,

анави ҳовлида. Яқинда кўчиб келдим.— Ён чўнтақларини пийпаслаб папирос, гугурт чиқарди-да, аввал Маҳмуджонга узатди.

— Чекасизми? Марҳамат...

— Чекмайману, майли, қўлингиз қайтмасин... Қани, бўлмаса шу ерга ўтира қолайлик, қўшни,— деди мезбон меҳмонни кўча эшик ёнидаги ясама супага таклиф қилиб.

Анча вақтгача гап қовушмади. Сўзлар пойма-пой, тартибсиз, бир-бирига ёпишмайди. Меҳмон бир муҳим гап билан келгану, айтаверишга журъат қилолмаётгандек эди.

— Айбга буюрмайсиз,— деди ниҳоят, папирос тутунини тўйиб-тўйиб ютаркан.— Ҳолатингиз менга аён, Маҳмуджон. «Бу киши не муддао билан келди?» деган жумбоқни ечолмай бошингиз қотяпти ҳозир. Дилингизда минг хил фараз, гумон... Биладан... Рост, мен бемаҳалда сизни безовта қилдим, яна бир карра узр. Лекин мени бу ерга олиб келган нарса... Оҳ, биродар, сиз сўраманг, мен гапирмай...

Петр Васильевичнинг овози қалтирай бошлади. Аламини папиросдан оларди у: кетма-кет папирос тутатишидан, ҳали чекиб тугатилмаган папиросни гижимлаб ариққа улоқтириб, янгисини ўт олдиришидан унинг ҳаяжонлангани яққол сезилиб турарди. У сўзида давом этди.

— Бир таклифим бор сизга,— деди Петр Васильевич.— Хўп десангиз...

— Бош устига. Гапираверинг.

— Бу қисса узоқ. Бир-икки соатда тугамайдиган ҳикоям бор,— деди у.— Агар малол келмаса...

— Қани, эшитайлик, қандай таклиф экан?

— Оқшомлари бўш вақтингиз бўлиб турар?

— Албатта.

— Эртага кечқурун вақтингиз бўладими?

— Ҳа, бўшман.

— Жуда соз... Бир холисроқ жойда ўтириб, отамлашсақ. Сизга айтадиган гапим бор эди-да.

— Майли, қаерда учрашамиз десалар, биз тайёрмиз.

— Минг ташаккур, Маҳмуджон. Сизга маъқул тушса бир гурунглашиб олсак. Боғда бир учрашсак.

— Қай вақтда?

— Эртага. Кечки саккизларда. Майлими?

— Бўпти...

Эртасига улар Шўрсув истироҳат боғида учрашишди.

Маҳмуджон белгиланган вақтдан хиёл барвақтроқ етиб келди. Петр Васильевич ҳам «таклиф қилган кишининг ўзи кечикса уятдан бўлмайдими?» деб, аллақачон келиб турган эди.

— Йўқ демасангиз «чанқов бости»га бирор стакандан шампанское чақирсам,— деди Петр Васильевич Маҳмуджонни столга таклиф этаркан.— Ёки кўнгиш бошқа нарсани хоҳлайдими?

— Раҳмат, Петр Васильевич, баҳузур ўтиравериш,— деди Бахтиёров унга жавобан,— бу ерда сиз меҳмон. Айбга қўшмайсиз, мен буюришим керак.

Боғда гурунг қуриб ўтирган ҳар иккала эркак ҳам бир фарзанднинг отаси эканлигини муҳтарам ўқувчи сезгандир. Бири ўзбек, бири украин. Бири Оксана Василенконинг даси бўлса, бири — Гуласал Бахтиёрованинг. Бири ўз отаси, бири тутинган ота.

Буни ҳар иккала ота ҳам билади энди. Шунинг учун ҳам қиз ҳақида оғиз очишга ҳозирча иккови ҳам журъат этолмайди. Ҳозирча икки эркак ҳаётда кўрган, бошдан кечирганларини бир-бирига ҳикоя қилиб беради.

...Петр Василенко қалб амри билан урушнинг биринчи кунидек она тупроғимизни топтай бошлаган фашист иблисларга қарши курашга отланди. Аввалига у тўппа-тўғри район ҳарбий комиссарлигига борди. У ерда Петр ўзи тенгли, ўзидан катта-ю кичик юзлаб кўнгиллиларни учратди. Кўп ўтмай махсус команда тузилди-да, Киев атрофида жойлашган ҳарбий қисм ихтиёрига юборилди. Ҳали қўлга

қурол-аслаха олиш у ёқда турсин, уйдан кийиб келган кийим-кечаклари ўрнига ҳарбий уст-бош олишга улгурганлари ҳам йўқ эдики, немис бомбардимончи самолётлари улкан Днепр бўйидаги қадимий қалъани бомбардимон қилә бошлади.

Петр Василенко хизмат қилаётган тўпчилар қисми Харьков томон чекиниш ҳақида буйруқ олди. Уша кунлари Харьковни кўрган киши ажойиб манзаранинг шоҳиди бўларди. Шаҳар атрофида танкка қарши чуқурлар қовланган, надолба (темир қозиқлар) қоқилган. Кўчаларда қум солинган қоплардан соя-саноқсиз баррикадалар қурилган, турли-туман тўсиқлар ясалган. Шаҳарга душман на ердан, на осмондан ҳамла қила олади.

Харьков яқинлашиб бўлмайдиган қалъага айланиб кетган.

Айёр ва маккор фашистлар қўмондонлиги Харьков томонга бағоят кўп жонли куч ва жанговар техникани ташлади.

Харьковнинг мудрофааси мустаҳкамлигига ишонч ҳосил қилган немислар шаҳарга на ғарбдан, на жануб ва на шимолдан киролмагач, шарқ томондан хуруж қилиб кўрди. Худди шу тараф, ҳар эҳгимолга қарши чекинишга мўлжалланган эди.

Уша куни радиодан: «Шиддатли жанглардан сўнг Харьков шаҳри қолдирилди», деган мунгли, нохуш хабар тарқалди.

Василенколар қисми бетўхтов, шиддатли жанг олиб бориб Харьковни ташлаб, Чугуев шаҳри томон чекинди. Кейинчалик яна бир украин шаҳри — Суми орқада қолдирилди.

Жангдан сўнгги жимжитлик пайтларида Петр Василенко доим хотини Галина билан қизи Оксанани эслайди. Халёлан улар билан ҳамдарад бўлиб, ҳол-аҳвол сўрайди. Лекин фақат шу билан кифояланишга тўғри келади. Хат ёзай

деса, қишлоқ немислар қўлида. «Кўчиб улгуришдимикан?» дейди ўзича. Баъзан туш кўради: ўша-ўша қишлоғи, пастаккина уйи, унинг атрофида сап-сариқ очилган кунгабоқарлар. Ҳовлида Оксана тап-тап югуриб юради. Уйғониб қараса, зах ертўла ёки чуқур ариққа ўхшаган окопда ётган бўлади...

Кейин Петр ҳақиқатан ҳам малъун фашист газандаларини ғарбга томон қувишда, қонга қон, жонга жон бериб қасос олишда қуролдош ўртоқлари билан ёнма-ён туриб жанг қилди.

...Петр Васильевичнинг ғамгин юзлари бир лаҳзада алланучук ўзгариб кетди. У, гўё бир муҳим воқеани эслагандай, пешанасини тириштирганича гоҳ Маҳмуджонга, гоҳ рюмкаларга коньяк қуйиб турган официанткага қарар эди.

— Яна нима буюрадилар?— мулозимат билан сўради официантка.

— Ташаккур, ҳозирча етарли,— деди Маҳмуджон мулозим оҳангда.

Официантка кетгач Маҳмуджон: «Хўш, энди қулоғим сизда, дўстим Петр Васильевич!» дегандай кўзларини меҳмонга қадади.

— Қани, биродар, биттадан олиб қўяйлик энди,— дея қадаҳ кўтарди Бахтиёров.— Уруш чангалидан эсон-омон қайтганимиз учун, учрашганимиз, танишганимиз учун...

— Кўтардик!— деди Петр Васильевич,— бизнинг бахт-саодатимиз йўлида жонини қурбон қилган абадий барҳаёт қуролдошларимиз хотираси, бегуноҳ ҳалок бўлганлар учун...

Ичишди. Маҳмуджон Петр Василенконинг мовий кўзлари намланаётганини сизди.

Дўстининг ғамини енгиллаштириш мақсадида:

— Кўп сиқилаверманг,— деди Маҳмуджон.— Минг қайғурсангиз ҳам оламдан ўтганлар тирилиб келмайди.

Бахтимизга энди инсоният бошига тушмасин бу лаънати уруш... Тинчлик бўлсин.

— Тўғри айтасиз, Маҳмуджон,— деди Петр Васильевич, чуқур ўйга толиб.— Инсон зоти кўрмасин бу жаҳаннамни!

Василенко қадаҳдаги коньякдан бир-бир қултум ютиб отди-ю, маъюс кўзларини Бахтиёровга тикиб, аста гапида давом этди:

— Лаънати уруш тугагач, ҳамма уй-уйига жўнай бошлади. Мен ҳам кўпчилик қатори жигарбандларим олдига боришга отландим. Олдин уйга хат ёздим, ҳеч қандай жавоб келмади. «Бошқа жойга кўчишгандир-да», деган тахмин билан йўлга чиқдим. Қишлоғимга етиб келдим: Ҳайҳот! На бир бутун хата қолган, на бир дарахт — ҳаммаси вайрона бўлган. Оҳ дедим, воҳ дедим. У ёққа елдим, бу ёққа югурдим. «Сен нима қилиб юрибсан бу ерда?» дейдиган инсон кўринмайди яқин ўртада.

Район марказига тушдим. Хотинимни, қизимни суриштира бошладим. Уларнинг тирик ёки ўликлиги тўғрисида бирон маълумот олиш амри маҳол. Бошим қотди.

Нима қилишимни билолмай юрган эдим, кимдир: «Москвада бошқа жойга кўчирилган кишиларни ахтариш бюроси тузилган, ана шу ерга мурожаат қилсангиз, нажот топарсиз», деб қолди. Ёздим, жавоб келмади, яна ёздим ўша бюрого. Кунлардан бирида орзиқиб кутилган конверт етиб келди. Жавоб хатида жигарбандим, кўз қорачиғим Оксана Урта Осиёга, аниқроғи Тошкентга кўчирилгани, ўша ердаги болалар уйи ихтиёрига келиб тушгани ҳақида ҳикоя қилинарди.

Бир-икки қари-қартанглар хотиним ҳалок бўлганини айтишди. Демак, қизимнинг онаси, менинг Галинам оламдан кўз юмибди. Демак, якка-ю ягона овунчоғим бўлиб Оксана қолган. Ҳаётмикан нуридийдам? Кўзимнинг оқу қораси ўша узоқ ўлкада эсон-омон юрганмикин, ё қора

тупроқ бағридамикин?— деган хаёлга бораману, аъзойи баданимни титроқ босиб кетади. «Бундоқ ўйлашинг керак эмас, Петр!»— деб ўзимга ўзим тасалли бераман. Қизим тирик бўлиши керак. Уни осмонда бўлса ҳам, ер остидан бўлса ҳам топишга аҳд қилдим. Кўп ўйлаб ўтирмай йўлга равона бўлдим.

Тошкентга кела солиб қизим тақдири билан қизиқдим. Аввалига ҳалиги, бир неча етим болани асраб олган темирчиникига ҳам бордим. Йўқ, у ерда эмас экан Оксана. Ушоғим сизникида соғ-саломат юрганини аниқлаб олгач, кўнглим тинчланди. Сизга, оилангизга минг-минг қатла раҳмат, Маҳмуджон. Яхши оиллага тушибди, жажжим... Қизчамни оёққа турғизибсиз, кўриб гурурланиб кетдим, дўстим. Ҳовлингизга кўчиб келсам, сизлар билан бирга яшасам, дейману, бир оз ўйланиб олгач, бу шахтдан қайтаман.

Маҳаллага кўчиб келганимдан буён кунда икки марта чорраҳада туриб, қизимнинг бўйи-бастига, қадам босишига тикиламан. Кўрган заҳотим: «Оксана, жигарим!»— деб кўксимга босай дейману, ҳар хил андишаларга бориб, «қўй, қўй» деб ўзимни қўлга олишга ҳаракат қиламан...

ИККИ ОТА БЎЛАДИМИ!

Петр Васильевич билан Бахтиёров боғдаги ресторандан туғишган ака-укадай иноқ дўст бўлиб қайтишди. Йўл-йўлакай, маҳаллага етиб келгунга қадар Оксана — Гуласал уларнинг тилидан тушмади.

— Қаршилик қилмасангиз, Оксанани ола қайтсам,— деди Василенко.

— Қайдам... ўзи нима деркин? Ахир ўрганиб қолган у менга. Шу маҳалгача фақат мени ота билади-ку, қиз боёқиш.

— Шундай бўлиши табиий. Аммо энди мен нима қиламан?

— Бир иложини топармиз.

Бу оламда иложи топилмайдиган нарса бўлмаган. Оталар узундан-узоқ мунозарадан сўнг бир фикрга келишди.

Шу воқеадан кейин Василенко ижарага олган ҳовлини ташлаб Киевга кетади, у ердан туриб «Уруш туфайли бедарак йўқолган қизини ахтариб хатлар ёзади. Бахтиёров бу хатларни олиб, дасталаб йиғиб қўяверади-ю, қизга кўрсатмайди. Меҳр булоғида чўмилтириб ўстирган жигарбандига: «Мендан ўзга отанг бор, қизим»,— дейиш жуда огир... Лекин иложи қанча — бир кун эмас, бир кун ҳамма воқеани гапириб беради, хатларни кўрсатади.

ХОТИМА ЎРНИДА

Орадан тўрт-беш ой ўтгандан кейин Гуласал Киевга, отаси Петр Василенко ҳузурига жўнаб кетди. Бахтиёровлар уйи эгаси кўчиб кетган ҳовлидек ҳувиллаб қолди. Аммо Гуласал йўқ деганда ҳафтада бир марта хат ёзиб туришни унутмасди. У Украина пойтахтидаги Политехника институтида таълим олди.

Гуласал кейинги хатларидан бирида Ботиржон деган андижонлик бир йиғит билан танишиб кўнгил қўйишганини, унинг таклифини рад этмаганини ёзган эди, лекин йиғитга: «Ота-онам Шўрсувда туришади, уларнинг олдидан ўтишим, розилиklarини олишим керак», дебди. Маҳмуджон билан Ҳалимахон нима дейишарди. «Бахтли бўлинглар, қўша қаринглар», дейишибди. Шундан кейин Ботиржон аввалига Андижонда, сўнгра Шўрсувда қулинг ўргилсин тўй қилиб, Гуласалга уйланди. Куёвнинг ота-оналари, Петр Васильевич ҳар доим уларникига келиб-кетиб туришади. Ботиржон геология факультетини тамомлаган, ҳозир аллақайси чўлда ерости бойликларини ахтариб юради, Гуласал эса пойтахтдаги лойиҳалаш институтларидан бирида инженер.

ҚУША ҚАРИНГЛАР...

Мана шунақанги тўкин-сочин паллада отпускага чиқиб, шаҳарнинг ўзига хос шовқин-сурони, темирдек қизиб кетадиган асфальт кўчаларидан вақтинча бўлса-да воз кечаману, болалик чоғларим ўтган қишлоғимга томон йўл оламан.

Катта тоғамни ҳамиша боғдан топаман. Боғбонлик унга ота касб эмасми, дов-дарахтга шу қадар меҳр қўйганки, бошидан зар сочсангиз ҳам боғдан бир қадам нари силжигиси йўқ. Неча бор шаҳарга таклиф этиб кўрдик, кўнмади.

Биринчи кечани тоғам билан боғда ўтказдик.

Тун маликаси—қамар, ўрдакчаларини эргаштириб кўлда сузиб юрган она ўрдак мисоли майда-майда юлдузчалар қуршовида кўкда кезиб юрибди. Шўх шабада «шакарпалак»лар, «босволди»ю, «гурс кетти»ларнинг маст қилгудек хушбўй ҳидини гуп-гуп димоғингизга уради.

Сутдек оппоқ тонг отяпти. Нозик япроқларини ёйиб, майин елда рақсга тушаётган ёш ниҳолларнинг шивирлаши ила уйғонди бу фусункор тонг!

Боғнинг мусаффо ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олиб, канада ётибман. Тоғам аллақачон туриб, боғ ичидаги полизни оралаб юрибди. Уйғонганимни пайқади шекилли, яқинроқ келиб:

— «Нону ангур» қиламизми, жиян?— деб сўради.— Е ширинак ўйнаймизми?

— Ихтиёрингиз, тоға...

Тоға-жиян нонуштага ўтирдик. Шу пайт қулоғимга қаёқдандир биз томон яқинлашиб келаётган мотоциклнинг тариллаган овози чалинди. Тоғам қўлини соябон қилиб, уфққа назар ташлади-да:

— Азамат бўлса керак,— деди— Тагин нима юмуш чиқиб қолдйикин? Отпуссада эди-ку.

Мотоцикл қапага яқин жойда тўхтади. Қадди-баста келишган, дид билан кийинган йигирма беш ёшлар чамасидаги йигит «Ҳорманглар, хирмонга барака!» дея олдимизга келди-да, тоғам билан қуюқ салом-алик қилгач, қадоқ қўларини менга узатди.

— Танишиб олинглар,— деди тоғам меҳр тўла кўзларини иккаламизга тикиб.— Бу ўша, шаҳардаги жиян, сенга кўп таърифлаганман, Азаматжон. Меҳмон бўб кепти.

— Зап яхши-да. Хуш кўрдик. Яхши келдингизми? Шаҳарлар қалай? Ўзгариш каттадир-а? — Азаматжон мени саволга кўмиб ташлади.

— Шаҳар жойида, бирон томонга силжигани йўқ,— дедим ҳазиломуз. Кулишдик. — Қани, марҳамат.

Учовлон нонуштага ўтирдик. Бу йилги ёзнинг беқиёс сахий келганидан тортиб сув камчил бўлгани борми, бозордаги нарх-наволаргача қўймай ўртага ташлаб, гурунглашиб ўтирдик. Хушмуомала, одамшаванда кишилардан экан Азаматжон. «Ўқимишли, жамики нарсага қизиқувчан йигит, чамамда», деган хулоса келди.

Азаматжон тоғамга қандайдир бир янгиликни айтмоқчи-ю, мендан истиҳола қиляпти чоғи, иккиланиб асл мақсадга кўчолмаяпти. Утдек чақнаб турган қуралай кўзлари мудом жовдирайди, унинг дилида қандайдир ҳаяжон, ташвиш бор эканлиги сезилиб туради. Буни тоғам ҳам дарҳол англаган экан.

— Тинчликми, Азаматжон? — деб сўради ундан. — Бир нима демоқчисану, юрагинг бетламаяпти дейман. Гапиравер, жияндан яширадиган сир йўқ.

Азаматнинг дилидаги гаплари тилига чиқди.

— Вақт-соати шу бугун экан, — деди у. — Атайлаб сизни айтгани келувдим. Ўзингиз бош-қош бўлсангиз дегандим. Акамизни ҳам олиб боринг. «Азаматникига қовун сайлига», деб от чопарни юбордим қўшни қишлоқларга.

— Хайрият! — деди тоғам. — Ширин орзулар рўёбга чиқибди-да. Балли, балли, ўғлим. Албатта борамиз.

Азамат «кўришгунча» деди-ю, мотоциклини миғиб жўнаб кетди. Абжир йигит экан, деб мотоцикл кўздан ғойиб бўлгунга қадар унинг кетидан нигоҳ узолмай қараб қолдим. «Вақти-соати шу бугун экан», деди. Демак уйланса керак. Нега энди қовун сайлига деб жарчи қўяди?

— Уйланыптими, тоғам?

— Ҳа, бир бошини икки қилмоқчи, қўша қаригур. Қара-я, жиян, вақт ҳам дарё сувидек оқиб ўтиб кетавераркан. Яқингинада она сути оғзидан кетмаган бола эди. Бўтақоралик Карим мироб деганнинг ўғли бўлади. Карим урушдан қайтмади. Онадан ҳам етим қолди Азамат. Жон бор ерда қазо бор-да, жиян. Уруш йиллари давосиз касалга йўлиқиб, қазоси етди, она боёқишнинг. Азамат бошқаларнинг қўлида қолди. Ўсди-улғайди. Тошкентдан боғбонлик илмини ўрганиб қайтди. Ану, ғарқ пишиб, таппа-таппа тўкилаётган анжир шафтолининг янги навини Азамат топган. Шу боғларни тиклаб олгунча озмунча тер тўккани йўқ, бола пақир. Қара-я, ўша, кечагина она сути оғзидан кетмаган бола бугун тоғни урса талқон қиладиган паҳлавоннинг ўзгинаси. Бугун тўй қиляпти, қўша қаригур. Сал бўлмаса бахт қушини қўлидан чиқариворай деди-я!

Ҳозирги замоннинг гугурт чаққан заҳоти ловиллаб ёниб кетаверадиган ёшларига ҳам ҳайронман. Сабр-тоқат қил, етти ўлчаб бир кес, деган ҳикматлар бор. Азамат бўл-

са бургага аччиқ қилиб кўрпадан айрилиб қолишига оз қолди. Бу ёғини эшит, жиян.

Азамат шу боққа агроном бўлиб тайинланганидан сўнг иш билан шаҳарга қатнайдиган бўлиб қолди. Ойига бирикки марта тушади шаҳарга. Шаҳар ёқиб қолдими, бошқа илнж борми, ҳар қалай, шанба келди дегунча типирчилаб, ишни нари-бери битириб, жўнаб қолади.

Орадан кўп ўтмай Азаматнинг феъл-атвори ўзгарди. Шанба келиб ўтиб кетдиямки, шаҳарга боришни хаёлига келтирмайди. Икки ҳафта ўтди. Ҳамон хомуш, бир нарсани йўқотган кишидай қилар ишини билмай гангиб юради. Узини четга тортади. «Шошма, — дедим ўзимча, — бир кўнглингни овлаб, сир-синаотингни билиб олай-чи? Шояд-ки, гам-дардингни енгил қила олсам». Азаматни рўпарамга ўтқазиб олиб, бўлган воқеани бир бошдан сўрадим. Ахир, ота-боладай бир-биримизга суяниб қолганмиз-да.

Шаҳарга қатнаб юрган кезларида муаллимликка ўқиётган Адолат исмли бир қизни яхши кўриб қолибди. Учрашиб туришаркан. Қиз ҳам етимларданми дейман, бир уйда ўзи якка тураркан. Ёшлар бир-биринга кўнгил қўйишиб, ёстиқдош бўлишга аҳду паймон қилишибди.

Кунлардан бирида Азамат қизни кига борса, у уйда йўқ эмиш. Келиб қолар, деб пича кутибди. Бир маҳал деворга осиглиқ суратга кўзи тушиб қолса бўладими? Қиз денгизчи кийим кийган йигитнинг пинжига кириб олиб ўтирганмиш-да. Суратни зарда аралаш девордан юлиб олибди-да, бу ёққа келаверибди.

— Қани, менга бер-чи, ўша суратни,— дедим. Берди. Уйга ботдим. Наҳотки, энди куртак ура бошлаган икки ёшнинг ширин орзулари дабдурустдан хазон бўлиб кетаверса! Балки бу йигит қизнинг қариндошидир, аҳтимол мактабдош ўртоғи бўлиб чиқар. Ким билсин.

Ўзим тушдим шаҳарга. Сўраб-сўраб, қизнинг маҳалласига бордим. Адолат эндигина ўқишдан келиб турган экан.

Авваламбор гапимиз қовушмади. Қаердан, нима мақсад билан келганимни англаб, ўзида йўқ суюниб, гул-гул очилиб кетди. Утқизгани жой тополмайди. Азаматнинг даргани эшитиб, «эсон-омон юрибдиларми?» деди-ю, чуқур хўрсиниб, бошини хам қилди. Қизнинг хомуш бўлиб қолганини кўриб, эзилиб турган кўнглини яна эзгим келмади, нимадан гап бошлашни билмасдан:

— Ота-оналарингиз бошқа жойда туришадими?— дедим.

Қиз оҳиста бошини кўтарди, кўзида ғилтиллаб ёш айланарди:

— Улар... вафот қилишган.

— Вафот қилишган?—қиз қалбини ҳаяжонга солиб қўйганим учун ўнгайсиз аҳволга тушиб қолдим.

— Улардан бирдан-бир ёдгорлик — бирга тушган расмлари қолган эди, тунов куни янгилашиб деворга осиб қўювдим, кимдир юлиб олибдими, йўқ, қарамаган жойим, сўрамаган кишим қолмади...

Қиз хўрсиниб, деворга қаради. Калаванинг учи топилди. Ўзим ўйлаганимдек, Азамат бекорга ловиллаб ёнган экан, рашк ёмон нарса-да, жиян! Бир хаёлим расмни чўнтагимдан чиқариб бера қолай, қизни бир хурсанд қилай дедиму, бу фикримдан қайтдим.

— Қизим, сиз айтган расмни мен Азаматнинг қўлида кўрувдим,— дедим.

— Ростданми?— қиз севиниб ўрнидан туриб кетди.

— Рост, катта қилдираман деб юрувди... Онангиз раҳматлик ёшликлариди худди сизга ўхшар эканлар.

Шундоқ қилиб, жиян, икковларининг ажраб кетишларига бир баҳя қолувди. Борганим яхши бўлган экан, мана тўй ҳам юришиб кетди...

... Кечга яқин тоғам билан Азаматжоннинг тўйига жўнадик.

ЕРИЛМАГАН ТАРВУЗ

Бўстон кўчасида кета туриб ҳамқишлоғим Қаҳрамонга дуч келиб қолдим. Унинг ташқи кўриниши ўттиз тийинлик латарея билетига «Москвич» ютиб олгандек оғзи қулоғида, ҳаллослаб келарди.

— Ҳа, Қаҳрамон, йўл бўлсин?

— Универмагга. Анови... Ҳалиги... Магнитофон...

— Нима, ютуққа чиқдимиз?

— Ҳеч-да. Олмоқчиман, биродар. Сотиб олмоқчиман.

— Шунақа дегин.

— Ҳа, нима эди? — Қаҳрамон авзойим бузилиб кетганини сезди.

— Шундоқ. Пулни қўядиган жой топилмаса, бошқа нарса ола қолгин-да...

Дўстимнинг қарори қатъий экан шекилли, гапимни охиригача тингламай, шоша-пиша магазин томон чопа кетди.

«Ўзингдан кўр, биродар» деб қўйдим ичимда.

Ишонингки, «магнитофон» сўзини эшитиб қолгудек бўлсам, ўша куни кечгача таъбим хира, қовоқ-димоғ қилиб юраман, томоғимдан овқат ўтмайди.

Балки «нега» дерсиз? Ҳикоя қилиб беришим мумкин. Мана, эшитинг.

Раҳматлик отам васият қилиб: «Ҳеч бўлмаганда ҳар бир

шаҳарда биттадан ишончли дўст орттириб қўй, ўғлим, кам бўлмайсан», дердилар. Шунинг учун ҳам институтга ўқишга келганимдан кейин шошилмай-нетмай, дидимга мос йигитлар билан нон-қатиқ бўлишга интилдим. Беш йил мобайнида ҳар қандай кишини ҳам ғалвирдан ўтказиб, яхши-ёмон томонларини билиб олса бўлади. Аммо, минг афсуски, одамзод орасида ҳам баъзан ёрилмаган тарвузга ўхшаганлари учраб тураркан...

Олий ўқув юртини тугатиш арафасида ўз қишлоғимга ишга юборасизлар, деб оёғимни тираб туриб олдим. Орзу рўёбга чиқди. Киндик қони тўкилган жойга келиб, болалик чоғим ўтган колхозда турибман. Узим ўқиган мактабда ўқитувчилик қиламан...

Бир кун Бўстонда дафъатан собиқ курсдошим Олим билан тўқнашиб қолдим. Қорачадан келган, ўрта бўйли, думалоқ, калласи юм-юмалоқ бу йигитни ҳамма ҳазиллашиб «Глобус» деб чақирарди.

Ҳаво ранг «Волга» рўпарамга келиб тўхтади. Орқадаги ўриндиқдан бир дароз йигит эпчиллик билан сакраб тушди-да, машинанинг олд томонидаги эшигини такаллуф билан шартта очди.

«Булар ким бўлди?» деб кўзойнагимни тақиб қарасам, олдиндан тушган ўша— «Глобус!» Иккинчиси ким? Ие-ие, у ҳам таниш, ўзимизнинг Солижон-ку!

Мен улар истиқболига чиқдим. Учовимиз дўстона қучоқлашиб кўришдик. Олим область марказида, ўрмон хўжалигидами, коммунал хўжалигидами, билмадим, аллақандай ташкилотда (хотирамда йўқ, дарвоқе бунинг аҳамияти ҳам йўқ), Солижон ҳам шу соҳада ишлар экан.

Шу келишда иккови қўшни областдан қайтишаётган экану, мени кўриб машинани тўхтатишган.

— Хуш келибсизлар,— дедим. — Мана, Бўстонимизга қадам ранжида қилибсизлар, бизнинг Чашмага ҳам кирмай ўтиб кетмасизлар. Бир отамлашардик-да.

Таклифим ерда қолмади. Дўстларим Чашма, яъни бизнинг қишлоққа кечга яқин боришга ваъда қилишди.

Қувонганимдан теримга сиғмай уйга жўнадим. Меҳмонларни кутиб олишга шайландим. Семиртириб юрган бўрдоқини сўйдирдим. Сара коньяк, винолардан келтирдим. Турли-туман таомларни пиширтириб турувдим ҳамки, дўстларим кириб келишди.

Маҳалладаги ҳамкасбларим, тенқур оға-иниларимни ҳам таклиф этдим. Бўлди базм, бундай файзли ўтириш яқин орада бўлмаганди.

Меҳмонимиз Олимжон бирам гапга чечан чиқиб қолдики, асти қўявериинг. Бизнинг ҳамқишлоқлар ҳам гап келганда отасини аямайдиганлардану, ўзларини тортиб ўтиришди.

Очигини айтганда, бунақанги териси юпқа аскиябозни биринчи кўришим: бировларни мазах-масхара қилиб ўтиради-ю, ўзининг шахсиятига сал тегсанг, жириллайди... Солини бирам камситдики, у ёгини сўраманг. Бечора Солижон бурни катта бўлганига ҳам минг пушаймон егандир.

Базм анча вақтгача чўзилди. Бу орада бор пластинкаларни қайта-қайта қўйиб ҳам чиқдик. Ашула қилдик, ўйинга тушдик, ҳатто топишмоқлар айтишдик. Шунда дўстларимдан бири «Магнитофонни қўй» деса бўладими!

Биз ҳар гал шундай қилардик: ўйин-кулги авжига чиққан пайтда биттаминд секин туриб, магнитофонни бураб қўярдик, у эса орамизда бўлаётган гапларни, ҳатто пашшанинг гингиллашини ҳам ёзиб оларди. Сўнгра, уй-уйга тарқалишдан олдин плёнкага ёзиб олинган нарсани қайтадан қўйиб хандон уриб кулишардик. Мақсад — хурсандчилик қилиш эди.

Урнимдан туриб, магнитофонни юргизиб юбордим. Уй ичида ғала-говур. Бири боғдан келса, бири тоғдан гапирарди. Нафсиламр, қотиб кулса арзийдиган ёзув бўлади.

Плёнка тугади. Энди ёзиб олинган «концерт»ни ҳаммага эшиттириш мумкин.

Бояги қўшним:

— Қулоқ солинглар, диққат қилинлар! — деб ҳаммапи тинчитди. Ҳозир, навбатдаги номерамизда, ажойиб концерт қўйиб берилади.

Орага қисқа фурсатли сукунат чўкди. Ҳамманинг нигоҳи магнитофон турган тарафда.

— Бурал — деди кимдир.

Дискалар оҳиста айлана кетди. Магнитофон бир ғиқ этиб, бир ҳуштак чалиб олди-да, «концерт»ни бошлаб юборди.

Магнитофондан чиқаётган шовқин-суронга бизнинг қаҳ-қаҳамиз қўшилиб, хона яна ғовур-ғувурга тўлди. Кула-кула ичагимиз узилди.

Балога қолган мен бўлдим. Меҳмон чақирганим ҳам, дўстларимни хурсанд қиламан деб магнитофон қўйганим ҳам бурнимдан чиқди. Олимни бундай ҳолатда ҳеч қачон кўрган эмасман: мурдадек ранги оқарган, кўзлари чанотидан чиқиб кетаёзган, лаблари титрайди.

— Мен... Мен сенга кўрсатиб қўяман! — деб бақиради у.

Дўстимга нима бўлди, кайфи ошиб қолдими? Йўқ, унчалик эмас. Жиннини жинни десанг арпа бўйи қўшилади деганларидек, ўрнидан туриб ёқамга ёпишди, астойдил муштлашмоқчи.

— Ҳой, ҳой, Олимжон, сенга нима бўлди?

Олим эса авжига чиқарди.

— Э, ўша, сени ўргатгани... Хоинлар, сотқинлар!

— Оғзингга қараб гапир, ҳў олифта! — Маҳалламиз йигитларидан бири кўкрагини кериб Олимга яқинлашди.

Ҳе йўқ, бе йўқ, зиёфат муштлашишга айланиб кетишига сал қолди.

Соли бурун тушмагур ҳам мошхўрдага қатиқ бўлиб тек турмади. Бошлигининг тегирмонига сув қуйиб мени қора-лаб кетди:

— Ҳа, ишонмагин дўстингга, сомон тикар пўстингга. Шунақами? Олим сенга нима ёмонлик қилди? Шундай баобрў, мансабдор кишини...

— Ахир, ўзи нима гап, Олим?— ялиниб сўрадим,— айтсанг-чи.

— Плёнкани кимга юбормоқчисан, сотқин? Менинг раҳбаримгами?

— Йўқ, йўқ, Олимжон, дўстим. Фақат хурсандчилик бўлсин деб қўювдим.

— Биламан ҳийла-найрангларингни.

— Ахир, биз ҳар гал шундай қиламиз.

— Ҳар гал,— деди Олим масхара қилиб,— демак, бизларга одат бўлиб қолган дегин? Мен сенга кўрсатиб қўяман. Билиб ол: бу номеринг ўтмайди. Менинг совуни-ма га ҳали кир ювмабсан.

Ер ёрилмади, ерга кирмадим. Еган-ичганим заҳар бўлди. Магнитофон плёнкасини ҳовлига улоқтирдим, гугурт чақиб ёндириб юбордим.

— Мана, энди қутулдимми?

Олим ҳамон ҳовуридан тушмасди. Солини кўчага судраб:—«Юр, кетамиз бу ердан!»— дерди. Ҳеч ким тўхта-толмасди уни.

— Тўхта, Олим!— дедим йўлини тўсиб.— Ишон, биродар, сен роҳат қилиб ҳордиқ чиқаргин деган мақсадда...

— Ҳў, мақсадингга...

Магнитофонни даст кўтардим-да, отиб юбордим. Асфальтга тушиб чил-чил бўлди.

Ушанда ҳам Олим ҳовуридан тушмади...

УМИД ЧИРОҒИ

Чодир шаҳарчасидан кулги, қўшиқ аримасди. Тошкент жароҳатларини тузатгани келган ёш-яланглар даврасида дўстлик кечаси бўлаётган эди. Худди Ватан уруши жангоҳларидагидек иккита юк машинасининг бортини тушириб омонат саҳна қуришибди. Ўзбек «Тановар»и рус лапарига, украин «Гопак»и белорус «Лявониha»сига, қозоқ жири қирғиз ўланига уланиб, ажиб бир оҳанг касб этарди.

Майдончадаги скамейкада бир қиз ҳам ўтирибди. Қўнғироқ сочлари олтинга ботириб олинган каби.

Люба саҳнадан нигоҳ узолмайди. Тор чертиб ёқимли қўшиқ айтган бояги қорача йигитнинг тағин чиқишидан умидвор. Концертчи қиз ҳам Любанинг ўртаниб турган юрагига қулоқ солгандай.

— Талабларингизга биноан...— деди қарсақларни босиш учун қўлини кўтариб, — талабларингизга биноан... қўқонлик Обиджон Абдуллаев украин қўшиғини куйлаб беради.

Люба ўрнидан туриб кетганини ўзи сезмай қолди. Юраги гурс-гурс ура бошлади. Унинг саҳнага отилгиси, украин тилида бурро ашула айтаётган бўз йигитни қучоқлаб олгиси келарди.

Обиджон ҳамон гоҳ ҳазин-мунгли, гоҳ ўйноқи-шўх қўшиқни эшиб айтяпти.

«Наҳотки,— дерди Люба, — наҳотки, инсон бир-бирига бир томчи сувдай ўхшаса! Қош-кўзлари, бетларидаги кулдиргичи... Володянинг тайёр ўзгинаси-я! Чаккасидаги қизил холини айтмайсизми!» Володя? Нега энди Володя бўлсин! Одам одамга ўхшайди-да, ахир. Қизиқ, жуда қизиқ!..

Қирқ биринчи йил. Июнь субҳидамларидан бири. Одамларни ширин уйқуда дабдурустдан уруш босди.

Қишлоқ ўқитувчиси Иван Борисенко ҳам ўша якшанба куни хотини Галинани, жажжи қизи — Люба ва ўғли Вова билан уйда қолдириб, урушга кетди.

Борисенколарнинг уйига аҳолини кўчирадиган халқ кўнгиллилари кириб келганда Ганна қақшади, «туғилиб ўсган жойимни ташлаб қаёққа борардим!» деб нола қилди. Аммо, иссиқ уйингга илон кирса, иложинг қанча!

Ганна сурпдек оппоқ хатага, атрофидаги четан деворга, ҳовлида гуллаган дароз кунгабоқарга сўнгги марта нигоҳ ташлади-да, жигаргўшаларини етаклаб кўчага чиқди.

Уруш пайтида нима кўп — тасодиф, ногаҳоний ўлим! Немис самолёти ёғдирган ўқ сувга сочилган питрага ўхшарди, дуч келган нарсани ғалвир қиларди. Ганна ҳам инграмай, чалқанча тушганича қимирламади қўйди. Бир ўқ қизчасининг чап оёғини қонга белаб кетди.

Люба гоҳ осмондаги қора калхатга, гоҳ қўлларини ёйиб ётган онасига телбалардек боқарди. Бола даҳшатда додлолмас, ўқ теккан оёғи ловиллаб ёнарди. Бирам ачишардики, қани энди биров боғлаб қўйса!

Ниҳоят такиллаган тишларини бир-бирига босиб йиғламсиради:

— Туринг, ойи, туринг, ойижон.

Улик бош кўтармади. Кўчанинг қоқ ўртасида чўзилиб ётган онани уйғотиб бўлармиди.

Қизча ҳўнграб юборди. Вова ҳам опасининг йиғисига қўшилди.

Бир маҳал замбил кўтарган кишилар қизалоқнинг ойнасини лопиллатиб олиб кетишди. Люба «ойимларни бермайман», деб ёпишди, совий бошлаган танани қўйиб юбормади. Бир киши уни ҳол-жонига қўймай ажратиб олди-да, машинага ўтқазиб олиб кетди.

Люба кўзларининг қизариб кетган иягидаги ёшларни артиб қараса ёнида Вова йўқ. Дод деганча қолди...

...Кейин... кейин... Нотаниш шаҳар... Кечаси чироқлари кўринмайдиган деразалар... Тиқилинч болалар уйи...

Уруш ҳам тугади. Люба суриштириб юриб отасини топди. Лекин Вовадан дарак топмади. Қумга сингиб кетган сувдай ғойиб бўлган. Орадан чорак аср ўтибдики, ундан ном-нишона йўқ.

Обиджон ашулани қотириб, томошабинларга таъзим қилиб турганида қарсақлар гулдуросига «Вова! Вовик!» деган қаттиқ товуш қоришиб кетди. Саҳнадаги йигит уни эшитмади.

Концерт алламаҳалда тамом бўлди. Қурувчилар капаларига тарқалишди.

Люба кечаси билан мижжа қоқмади. Уйлаб ўйига етолмас, ўрнида ағанар, мудом укасини ўйларди: «Қўқонлик Обиджон. Нега энди Обиджон? Владимир Борисенко деб қўя қолмайдами? Шартта саҳнага чиқардим-да, жигарбандимни қучоқлаб: «Халойиқ, бахтимга шерик бўлинг! Укамни топдим, укажонимни!» деб йиғлардим.

Қўқонлик гишт терувчилар эндигина тушликни тановул қилиб бўлиб папирос тутатиб ўтиришган эди, кранчи қиз Обиджонни чақириб қолди.

— Абдуллаев, бу ёққа келинг, сизни биров йўқлаяпти.

— Меними, ҳозир-да,— Обиджон ялт этиб қаради-ю, нарироқда дастрўмол учини ҳимариб турган нотаниш бир қизга кўзи тушди.

— Нега тортинасиз, келаверинг, — таклиф қилди кранчи қиз.

«Уша, Володиянинг тайёр ўзи!» — хаёлидан ўтказди Люба. — Қош-кўзи — ҳамасси ўзиники!»

Обиджон нотаниш аёлдаги ўзгаришни сезди шекилли, негадир хижолатомуз қўл узатди:

— Салом.

— Салом.

— Кечирасиз.— Обиджон жилмайди.— Ўтиринг ҳам демабман. Марҳамат. Айбга буюрмайсиз, қурувчи аҳли сертакаллуф бўлмайди, содда...

— Ҳечқиси йўқ... Раҳмат...

Хийлагача дил қалити топилмай, гап гапга қовушмади. Ахийри Любанинг ўзи ёрилди.

— Обиджон, қаерликсиз?

— Қўқонлик! Нимайди?

— Яхши қўшиқ айтаркансиз. Украиналик бўлсангиз ажабмас деб ўйлабман тунов куни. Сизни яқин бир киши-га ўхшатайман.

Люба билинар-билинемас титрарди. Обиджоннинг ҳам вужудини илиқ бир ҳаяжон қамради. Мовий кўзлари, «ичимдагини айтаверайми, йўқми?» деётгандай жовдирар эди. Ниҳоят:

— Биласизми?— деди,— тахминингизда жон бор. Рост, украинман!

— А?!

— Рост... Асли туғилган ерим Украина, — Обиджон калта-калта ютиниб олди. Чўнтагидан папирос олиб тутатди.— Нима мақсадда сўраётганингизни билмасам ҳам, юрагимда асраб юрган сиримни айтиб бера қолай. Уруш бошланганда отам, онам, Любаша деган опам бор эди...

Кўз олди қоронғилашиб, Любанинг боши айлана бошлади.

— Отажоним ўрмонга, партизанлар олдига кетди.— Обиджон энтикиб-энтикиб гапирарди.— Ойим, опам, мен

бир амаллаб жон сақлаб юрувдик, онажонимни тутиб олишди-ю отиб ташлашди. Бахтимга яхшиям опам бор экан...

Любанинг мовий кўзларида филт-филт ёш айланди. Рўпарасида ўтирган йигит жигарининг ўзгинасига ўхшайди-ю, аммо бошқачароқ. О, тақдир...

Обиджон бир лаҳза гапдан тўхтади.

— Гапираверинг, қулоғим сизда.

— Қишлоғимизга ўт қўйишди. Бизникилар етиб келишмаганида кул тепа бўларди. Бир абжир жангчи ловиллаб ёнаётган деразадан уйимизга тушиб, опамни ҳовлида турган дўстларига узатди. Любанинг «Вова! Вова!» деб айюҳаннос солгани ҳануз қулоғимда. Жангчи мени ҳам энди улоқтирган эди, чирсиллаб турган тўсинлар гуп этиб қулади. Йигитни қутқазишолмади. Аланга ичидан сўнгги товушни эшитилди. «Ўзбек йигити Обиджонни унутманглар!.. Шу болани... менинг номимга ўтказиб... Қўқонга...

Люба ортиқ чидолмади: Юм-юм йиғлади...

«Суюкли отаси, меҳрибон волидаси, Вова деган укасидан маҳрум бўлган яна бир Люба бор экан! Қаерда экан ўша Люба, қаерда юрибдийкин менинг Вовагинам?! Шояд улар ҳам тунов кунги концертда бўлишган бўлса.

Умид чироғини ўчирмай. Ажаб эмас, тоғ-тоғ билан учрашса...»

АБДУЛЛА ҚИЗИҚ

Дала шийпонига етиб келганимизда авжи аскиянинг устидан чиқиб қолдик. Ёшу қари колхозчилар катта давра қуриб кундузги меҳнатдан сўнг ҳордиқ чиқарар, қувнар эдилар. Даврани ларзага солиб осмон-фалакка кўтарилаётган «ха-ха-ха» эътиборимизни тортмай қўймади. Чори бобо аллақандай кулгили бир воқеани ҳикоя қиларди. Унинг ҳикояси тамом бўлиши биланоқ, гуриллаган кулги яна узоқ-узоқларга кетди.

Сурхон водийсида оппоқ соқолли чолга ҳам, шунингдек ёши улуғроқ одамларга ҳам ҳурмат юзасидан «бобо» деб мурожаат қилинаверади. Фарғона водийсида-ку Чори бобони, албатта Чори ака деб чақирган бўлардилар.

Мана, Чори бобо гапдан тўхтаб қолди, лекин янғроқ қаҳқаҳа ҳамон пахтазор устида парвоз этарди.

— Яна айтинг, яна... — дея илтижо қиларди даврадагилар.

— Абдулла қизиқни айтиб беринг. Бидъатчи кишиларни калака-қилганини, «авлиё»ни алдаганини айтиб беринг, — уни ҳол-жонига қўйишмасди ёшлар.

— Бу жуда ҳам ажойиб ҳикоя-да, — деди қулогимга шивирлаб ҳамроҳим. — Шунинг бир эшитайлик.

Бу ерликлар сурхонлик «авлиё» ҳақидаги ҳикояни эшиттавериб ёд қилиб юборган эканлар. Лекин бу ҳикояни ҳеч ким Чори бободек ўхшатиб айтиб бера олмас экан. Ҳар сафар айтиб берганида у ҳикояга ўзига хос жозиба киритар, юз-қўл ҳаракатлари билан «авлиё»га тақлид қилар экан.

— Ана, ўзи айтиб бера қолсин,— Абдулла қизиқни кўрсатиб имо қилди бобо.

— Эй, қўйсаларинг-чи, мен гапни-гапга қовуштира олмайман, уваланиб тушиб кетаверади,— ўзини гўлликка солди Абдулла қизиқ.

Шундан сўнг Чори бобо у ёқ-бу ёгини тўғрилаб, тайёргарлик кўрди-да:

— Ҳа, майли, айтсам айтақолай,— деб ўртага тушди. Даврадаги шовқин-сурон тиниб, бирпасда сув қуйгандек бўлиб қолди.

... Колхозлаштиришнинг дастлабки йилларида, ҳали далаларга трактор келмаган вақтида деҳқонлар ерни омоч билан ҳайдар. унга кетмон билан ишлов берар, ҳосилни эса қўл билан териб олардилар. Хуллас, одамларнинг ўзи ҳам анча қолоқ эди, хурوفотга ишонадиганлар ҳам ҳамма жойда топиларди.

Илк баҳор фасли. Деҳқонлар эрта-индин экишга киришадиган бўлиб турибдилар. Ерни омочда ҳайдаб, кесакларни кетмонда майдалайдилар. Матжон деган колхозчи йигит омочнинг моласини уйига олиб кетишга ҳафсаласи келмай, ишни тугатгач, далада бирор овлороқ ер топиб кўмиб кетар экан. Эртасига эса уни ковлаб олиб яна ишлатаверар экан. Унинг колхоз мулкига бундай бепарво қарашига ғаши келган колхозчи Қурбон хурوفотчи Матжоннинг таъзирини бермоқчи бўлибди. У моланинг қаерга яширилганини кўриб олибди-да, Матжон кетгач уни ковлаб олиб, бошқа ерга кўмиб қўйибди. Сўнгра бу гапни секингина Абдулла қизиққа етказибди.

Эртасига эрталаб Матжон келиб қараса мола кўмилган жойида йўқ. Ер ютганми, осмонга учиб кетганми, билиб бўлмасмиш. Матжон бир соат, икки соат, уч соат... Қидирибди, тополмабди. Қўшни қаргаларда анча ер ҳайдаб бўлинибди. Матжон эса иш бошлай олмасмиш, нима қиларини билмай фиғонмиш.

Унинг ёнига Қурбон келиб ҳол-аҳвол сўраган бўлибди:

— Хўш, оғайни, ул-булингни йўқотдингми?

— Мен айтмай, сен эшитма,— дебди Матжон. — Кеча лаънати молани шу ерга кўмиб кетган эдим. Бугун ҳамма ёқни зовур қилиб ташладим, мана буни қара, бир танобча ерни ковлаб юборибману, моладан дарак йўқ.

— Ишларинг чатоқ, оғайни.

— Чатоқлигини ўзим ҳам билиб турибман. Энди бугун табелчига нима деб жавоб бераман, ҳайронман. Роса уятга қолдим-да.

Қурбон унга раҳми келган бўлиб:

— Менга қара, оғайни. Шу бир фол очдириб кўрсанг нима бўларкин-а?— дебди.

— Сен фол очишни биласанми?

— Худо сақласин. Лекин шунақа бир танишим бор. Авлиёларнинг авлиёси. Фол ҳам очади, кўп нарсани шундайча ҳам топиб бера олади. Кинначилик, фолбинлик, сеҳргарлик, дам солиш — ҳаммаси қўлидан келади. Сенинг молангни бўлса бир лаҳзада топиб беради.

— Бир оғайнилик қилгин, ёрдам бергин, — ялина бошлабди Матжон,— мен ҳам сенга қайтарарман.

— Қанча миннатдорчилик қилсанг жаноб Абдулла эшонга қиларсан. Фақат хасислик қилма,— дебди Қурбон.

Улар узоқ савдолашиб ўтиришибди. Матжон бу моланинг топилганига суюнчи учун Абдулла эшонга атиги саккиз қодоқ майиз келтирилса кифоя қилармиш. Буни эшитган Матжон оёғини қўлига олиб уйига югурибди. Бир лаҳзада ҳаллослаганча майизни олиб келибди.

«Эшон» узоқ вақтгача унамабди. Ниҳоят, Матжон билан Қурбоннинг илтижосини қабул қилибди. Абдулла мола кўмилган жойга улар билан бирга борибди. Қўлидаги узун ҳасса билан мола кўмилган жой атрофида йигирма беш-ўттиз қадам ерни доира шаклида чизиб ўрабди. Чўкка тушиб ўтириб, кўзларини ола-кула қилиб, чор атрофга қарабди, бошини баланд кўтариб узоқ вақт алланималарни ўқибди. (У ўқиган сўзларнинг маъносини ўзи ҳам билмаслигини кейинчалик Қурбонга айтиб берган эди). Абдулла узоқ дуо ўқиса ҳам Матжонни хурсанд қилиши қийин бўлибди. Ниҳоят «фол» очавериб чарчаб кетганидан қора терга тушибди, ўзи чизган доирани торайтирибди. Доира торайиб келавергач, у кўрсаткич бармоғи билан ўзидан бир қадам орқадаги жойга имо қилибди, лекин у жойга қарамай туриб, «ана ўша ерни изла», дебди.

Матжон гоҳ ишониб, гоҳ ишонмай, чўкка тушганча ерни ковлай бошлабди. Ё тавба, мола бут-бутунлигича у ердан топилибди.

«Эшон»нинг бу «улуғ каромати» ҳақидаги миш-мишлар эртасигаёқ уйдан-уйга, қишлоқдан-қишлоққа тарқабди. Абдулланинг олдига киришни истайдиганлар анча топилибди. У ҳамма воқеадан Қурбон орқали хабардор бўлиб тураркан. Лекин Қурбон йўғида қийналиб ҳам қоларкан. Масалан, бир куни Ҳалил аравакашнинг қимматбаҳо бир эғари йўқолиб қолибди. У гизиллаб Абдулла «эшонга» келибди. Лекин эшоннинг хабари йўқлигидан унга жуда дудмал жавоб берибди.

— Бўтам, сиз эғарни бекорга қидирманг. Бу эғар қишлоғимизда ҳам, унинг атрофида ҳам йўқ. Эғарингизни нариги қишлоқдаги Зокир эшоннинг сариқ ити тишлаб олиб қочган. Хафа бўлсангиз ҳам шунини айтиб қўяйки, кучук эғарни ўз хўжайинининг уйигача етказмай, йўлда бурдалаб ташлаб кетган.

Ҳалил аравакаш бу гапга чиндан ишонибди. Абдулла эшоннинг барча айтганлари рост чиқиб тургач, унга ишонмай бўладими...

— Эй, бу гапларни қўйсангиз-чи, — дейишди даврадагилар Чори бобога қараб. — Бизга яхшиси Абдулланинг бутун бригадамизни буқа гўшти билан зиёфат қилганини айтиб беринг.

— Бўлди, гапни бўлманглар, айтиб бераман, — жавоб берди Чори бобо. Гап бундай бўлган экан. Ҳамма жойда ҳозир у нозир Қурбон бригадирлардан бирининг бўрдоқига боқилган бир молини худо йўлига атаганини билиб қолибди. Бу гапни ҳам Абдуллага етказибди. Абдулла эса арзимас бир нарсани баҳона қилиб бригадирнинг уйига борибди, у ерда қоронғи тушгунча гаплашиб ўтириб, шабкўрлиги сабабли уйига кета олмаслигини, шу ерда тунаб қолишини айтибди.

Ярим кечага борганда, жуда қизиқ воқеа рўй берибди: Абдулла «эшон» ўрнидан туриб аллақандай тушуниб бўлмайдиган гаплар айтиб, бақириб, барча «азиз-авлиё»ларни ёрдамга чақирибди. Утақаси ёрилиб кетган бригадир Абдулла ётган хонага чопиб кирибди.

Эшон уни кўрмагандай бўлиб ўз ишида давом этаверибди.

— Ё парвардигор, гуноҳкор бандангни ўз паноҳингда асра. Муртад шайтоннинг шарридан бизни сақла. Ожиз банданга раҳминг келсин, уни хароб қилма.

— Сизга нима бўлди, эшон бобо?

— Уйингни инси жинс ўраб олибди. Туш кўрсам, катта бир буқа уйинг атрофида чопиб, зўр бериб жинларни сузаяпти, ер ларзага келяпти. Раҳмон дилимга солиб турибди: сен бирор нарса худойи атаган кўринасан, лекин буни чўзиб юрган экансан. Айт, нима қурбонлик қилмоқчи эдинг? Ҳа, буқами? Буни дарҳол сўйиб юбор. Агар эртага қолдирсанг, уйингнинг кули кўкка совурилади.

Ана ўша куни бутун бригада семиз мол гўшти билан роса сийланган экан.

Дала шийпонида кулги авжида. Бу ҳикояни биринчи марта эшитган баъзилар қоринларини ушлаб, ағанаб-ағанаб кулардилар.

Вақт ярим кечага яқинлашиб қолди. Лекин даврадагилар Чори бобони ўз ҳолига қўймайдилар. Ниҳоят, у чарчаганидан бўлса керак, Абдулла қизиқнинг ўзини ишга солмоқчи бўлди:

— Қани, Абдулла, табибни қандай қилиб докторга юборганингни бир айтиб бер.

— Нима десам экан, — гап бошлади Абдулла қизиқ. — Чиндан ҳам шундай бир гуноҳ иш қилиб қўйганман. Ҳаммага машҳур табиб-эшонни район касалхонасига жўнатганман.

— Қани, қани, эшитайлик.

— Шошилмай айтавер.

Ўтирганларнинг бутун эътибори Абдулла бобога қаратилган. У секин гапга киришди.

— Қандай қилиб дейсизларми? Бу жуда оддий гап. Менинг сохта эшон эканлигимни қишлоғимиздагилар, колхозчилар яхши билишарди. Лекин бир ўтакетган муғамбир тумшуғидан илиниб қолса бўладими. Бу ким дейсизми? Муҳаммад эшоннинг ўзлари. Деновдаги қанчадан-қанча соддадил кишиларни лақиллатиб юрган эшон.

Бир куни менинг олдимга шу эшон ҳазратлари келиб қолсалар бўладими? Одоб сақлаб истиқболларига чиқдим. Отларининг жиловидан олдим, отхонага олиб кириб, олдига пичан солдим. Меҳмонни уйга таклиф қилдим. Аччиқ чой дамлаб келиб, узоқ гаплашиб ўтирдик. Бу қари тулки менинг олдимга нима учун келиб қолганини билолмай ҳайронман денг. Ўзимча, ёлғондан ўзимни кароматбахш қилиб кўрсатиб, дин обрўсини тўкаётганим учун қасос олгани келган бўлса керак деб ҳам ўйлаб қўяман. Йўқ, гап бошқа

ёқда экан. Эшон ўзининг нимага келганини анча вақтгача айтмай ўтирди. Узоқ вақт қариндош-уруғдан, узоқ-яқиндан сўрашдан бўшамади. Мен эса ичимда: «Касални яширсанг, иситмаси ошкора қилади», деб ўйлаб ўтирибман. Чиндан ҳам шундай бўлиб чиқди. Ниҳоят у асл мақсадга кўчди.

— Биласанми,— гап бошлади у,— сен билан биз бир тоифадаги одамлармиз. Имонлик банданинг иши имонлик бандани дарду фалокатдан омон сақлаб қолишдир. Мен... мени... биласанми, илон чақиб олди. Шунинг учун нажот истаб ёнингга келдим. Сени яхши табиб дейишади.

— Мен табиб ҳам эмасман, эшон ҳам эмасман, — дедим унга.— Бор-йўғи фолбинман, холос. Фол очиб сизнинг касалингиз нима билан тугагини айтиб беришим мумкин.

У рози бўлди. Шундан сўнг дастурхон ёзиб, майда тошларни тўда-тўда қилиб фол оча бошладим. Унга қараб:

— Қазонгиз етибди, тақсир!— деб юбордим.

— Ё парвардигор!

— Ҳа, ҳа, ҳозироқ район касалхонасига етиб бормасангиз ўзингизни оламдан ўтган деб ҳисоблайверинг. Заҳарли илон чақидими, ўлмай қолиш қийин.

Эшон жон аччиғида ўрнидан туриб, кўчага югурди, кўзига кўринган дастлабки юк машинаси тўхтатиб район марказига қариб учиб қолди...

Охириги гапни Чори бобо айтди:

— Мана шунақа, биродарлар. Ушандан буён Жарқўрғонда ҳам, Деновда ҳам ҳалол кишиларнинг ҳеч бири табибларга, дуохонларга, текинхўрларга ем бўлмайдиган бўлди. Ҳозир кимнинг бирор жойи сал лат еса дарҳол касалхонага боради. Рост-да, кўп вақт врачларимизнинг ўзлари бекор ўтиришади, нега десангиз касаллик тобора камайиб бормоқда.

ҲАЛОЛЛИК

— Вой шўрим, бу нимаси?— куйиб-пишарди навбатчи ошпаз Насибахон.— Наҳотки, орамизда қўли қинғир одам бўлса? Бўлиши ҳам мумкин эмас!

Комсомол ёшлар бригадасининг ҳар бир аъзоси Насибанинг кўз олдидан бирин-кетин ўта бошлади. Мана Ҳаким, Мукаррама, Маҳбуба, Туроб, Турсунпўлат, Эргашали, Гулбаҳор... Йигирма кишидан иборат бригада аъзолари бир оилада туғилиб ўсган, бир ота-онанинг фарзандларидек аҳил, лекин қирқ саккиз тийин пулнинг йўқолгани қизиқ!

Насиба қозонда қайнаб турган шўрвага бир чимдим туз ташлади, ўчоққа тўнгак қалаб қўйди-да, яна ўйга чўмди. Қандай пасткашлик! Йўқ, йўқ!— бу гапни айтди-ю, тилини тишлади.

Илк баҳор пайти. Бултургина ўрта мактабни битириб колхозда ишлай бошлаган йигит, қизлар навбатдаги комсомол йиғилишларидан бирида чўлга бориб, қўриқ ерда «оқ олтин» экишга аҳд қилишди. Бу истакни колхоз правлениеси ҳам, партия ташкилоти ҳам маъқуллади.

Мана, ўшандан буён йигирма ёш пахтакор бир ёқадан бош чиқариб ишляпти. Аҳён-аҳёнда ота-она, ака-укалар, қўни-қўшнилари соғиниб, бир хўрсиниб қўйишларини ҳисобга олмаганда ҳаёт бекаму кўст, кўнгилли. Дала ший-

ионида радиоприёмник, телевизор, кутубхона, ҳар киши ўзига ўзи хизмат қиладиган дўконча...

Пахта терими бошлангунга қадар Насиба тўққиз ёки ўн марта навбатчилик қилди-ю, бунақанги воқеага ҳеч ҳам дуч келмаганди.

Нима қилсайкин? Ўз пулидан ташлаб қўя қолса-ю, «туя кўрдингми?— Йўқ» деб юраверса-чи. Ахир, бу виждондан эмас. Ҳар қандай ўғирлик ҳам арзимаган кичик нарсадан бошланади.

Насиба ичимда айтган гапимни биров эшитмадими, дегандек бир чўчиб тушди. Ҳайтовур шийпон яқинида ҳеч ким йўқ эди.

Ўрнидан турди, соатига қаради. Тушки овқатга яқинлашиб қолибди. Шўрвадан хабар олди. Ҳадемай шийпон устида терак бўйича баландликдаги қизил байроқча ҳилпирай бошлади.

Ёшлар шовқин-сурон билан пайқалдан чиқишди. Бирпасда хирмон атрофи келин тушган тўйхонага ўхшаб кетди. Аллаким радиоприёмникни қўйиб юборди. Тошкентдан қишлоқ хўжалиги ходимларига атаб концерт берилляпти. Жозибадор ёқимли овоз механизатор қиз ҳақидаги қўшиқни куйляяпти. Кимдир гир айланиб рақсга тушиб кетди. Чарчаш қаёқда дейсиз, ёшлик-да!

Ҳамиша қувноқ ёшлар севинчининг чеки йўқ. Дарҳақиқат, улар мақтанишга арзийдиган иш қилишди. Улар биринчи марта мустақил чигит экиб, мўл ҳосил етказишди, районда биринчилар қаторида коммунистик меҳнат бригадаси деган номга эга бўлишди.

Насибанинг хомушлигини ҳаммадан олдин бригадир Неъматилла Рустамов пайқади.

— Насиба, хомуш кўринасан, сенга нима бўлди?

— Ҳеч-да...

— Қишлоқни согиндингми?

— Йўқ.

— Ким хафа қилди? Нега овқат емаяпсан?

Гоҳ ҳазиломуз, гоҳ жиддий берилган саволлар Насибанинг дам гашини келтирар, дам кулгисини қистатарди.

Нима ҳам десин. Пулнинг йўқолгани ҳақида айтаверсинми ёки бошқа баҳона топсинми? Бошим оғрияпти деса, ёлгон гапириб дўстларини алдаган бўлади.

Насиба «нима бўлса бўлар», деган фикрга келди шекилли, бир оз ўйланиб олгач, ўрнидан турди.

— Болалар, қизлар. Биласизларми, шўрва пиширишдан осон нарса йўқ. Қарасам бўш вақтим кўп. Картошка арчидим, пиёз тўғрадим, нон кесдим. Ҳамма ёқни супуриб, шакароб қилиб сув сепдим. Бари бир бўш вақтим бор эди. Жиндек китоб ўқидим. Кейин, кеча олиб келинган китобларнинг пулини санаб қўяй-чи, деб ғаладонни очдим. Қайта-қайта ҳисобладим. Минг ағдариб, минг тўнтарсанг ҳам йўқолган нарсани бор қилиб бўлмас экан.

— Қанча пул етмаяпти?— кимдир тоқатсизланиб савол ташлади.

— Қирқ саккиз тийин.

— Ҳи-ҳи-ҳи. Шунга ҳам ташвиш...

— Ҳа, ташвишландим. Бугун қирқ саккиз тийин йўқолсин, «Шунга ҳам ташвишми?» дейлик, эртага ундан кўпроғи... Менимча орамизда... Йўқ, йўқ, кечиринглар дўстларим, вой, нима деб алжираяпман?

— Қўй, Насиба, ғам қилаверма.— Неъматилла қизни овута кетди.— Эҳтимол, биронтамизнинг ёдимиздан чиққандир, бирон киши янглишгандир. Тўғрими, йигитлар?

— Албатта. Чиқиб қолади.

— Ана холос, айтмовдимми! Овқатингни еявер, бир гап бўлар.

Тенгдошлар одатдагидек хушчақчақ, қувноқ бўлишга ҳаракат қилишса ҳам, ҳаммасининг кўнгли нотинч эди....

Поёнсиз пайкалга кириб кетган йигит-қизлар бир зумда гўё денгизга шўнғигандай кўринмай қолишди. Улар-

нинг ҳар бири мумкин қадар ёлғиз бўлишни истарди. Ҳамма ўз ўйи билан банд: юракка гулгула солган ноинсоф ким?

Мукаррама ва Маҳбуба азалдан ўзаро сирдош дугоналардан. Мактабда ҳам, мактабдан қайтишда ҳам доим бирга юришарди. Четдан кузатиб юрган киши бу қизлар опа-сингил бўлса керак дерди. Мана бу гал ҳам Мукаррама узоқ ёлғиз қолишга чидамади, алланарсани баҳона қилиб Маҳбуба ишлаётган жойга келди.

— Биласанми,— гап бошлади Мукаррама,— мен ўйлаб-ўйлаб бу иш Таваккалдан бошқа ҳеч кимнинг қўлидан келмайди, деган хулосага келдим.

— Қўй-е, ўртоқжон, наҳотки... Таваккални ҳамма яхши билади,— у соддадил, ростгўй йигит. Ҳаддан ташқари шўхлигидан енгилтак бўлса керак дейишади. Шофёрларнинг аксарияти шунақа гапга чечан, тили бийрон бўлади, аммо унинг юрагида губор йўқ.

— Ахир, бошқа ким олиши мумкин? Китобларни шаҳардан олиб келган ким? Таваккал. Китобларни ташлабоқ орқа-олдига қарамай жўнаб қолган ким? Таваккал...

— Зарур иш чиқиб қолгандир-да...

— Ундоқ бўлса гўрга эди-я... Бети шувут бўлгач...

— Балки шубҳамиз ноўриндир. Уринсиз ғазаб ўзингга азоб деганлар, ўртоқжон. Кечқурун табелчи ҳам келиб қолар. Эҳтимол...

Қизлар анча вақтгача хаёлга ботишди. Охири бу гумон ҳақида Неъматиллага айтиб қўйишга қарор қилишди.

Таваккал, қизлар таърифлаганича, ҳазилкаш, хуштабиат, тектурмас йигитлардан эди.

Кўнгилсиз воқеа рўй берган куни Таваккал қишлоққа, раис чақирuvi билан кетган эди.

— Ёшлар бригадаси номига келган китобларни рав ташлаб қайтавер,— деди раис.— Бошқа топшириқ бор сенга. Бир гилдирагинг у ерда, иккинчиси бу ерда бўлсин.

У китобларни машина кузовига жойлаштираётганида чиройли безалган муқовага кўзи тушиб қолди. Афтидан қизиқ бўлса керак деди-да, уни олиб кабинадаги галадончага солиб қўйди. «Бўш вақтимда ўқирман».

Дала шийпонида табелчидан бўлак ҳеч ким йўқ экан. Юкни машинадан шошиб-пишиб туширди.

— Мана фактураси. Уэлари саранжом қилиб олишар,— деганича орқага қайтиб кетаверди.

Қишлоқдан узоқ яйловдаги чўпонларга хат-хабарлар, газета-журналлар, озиқ-овқат ортиб, тоғли районга кетди. Юкини тушириб, қайтмоқчи бўлган эди, қўйчивонлар: «Тим қоронғида тоғ орасидан, айниқса довондан ўтиш хавфли», деб шофер йигитни ётиб қолиб, эрта саҳарда йўлга чиқишга кўндиришди. Тоғдан тушиб, бир-икки бор пахта пунктига қатнади.

Кеч кириб қоронги тушиб қолган. Комсомол ёшлар бригадасининг аъзолари хирмонда бугунги қилинган иш, яъни терилган пахтани ҳисоблаб, процент чиқаришяпти.

Узоқда уфқда тарам-тарам бўлиб чиққан нур кўринди: фаралари ёқилган автомашина далага яқинлашиб келарди. У хирмонга яқинлашган сари жаҳон бўйлаб саёҳатдан ўз манзилига омон-эсон қайтган кемадек машинасини муттасил дудулатди. Машина тўхтади. Таваккал кабинкадан сакраб тушдида дўстлари томон чопди. У гоҳ қўлларини чўзиб «Асса-асса» дан казакча ўйинга, гоҳ елкаларини силкитиб «Лазги»га тушиб кетарди, бу гал ундай қилмади.

Унинг юзида ташвиш аломати бор эди.

— Уртоқлар,— деди у ҳовлиқиб.— Кеча мен... китоблар орасидан биттасини олиб галадончамга солиб қўювдим. Сизларга айтмай кетаверибман...

Шуни деб у югурганича бориб машинадан китобни олиб келди. Баҳоси 48 тийин эди.

Хирмондагилар шундай қувониб кетишдики қўяверасиз...

ВАЪДАННИ УНУТДИНГМИ!

Ешлигинг бир умр хотирангда сақланиб қолар экан. Айниқса, институтда бирга ўқиган дўст-биродарларингни, суюкли ўқитувчиларингни ўйлаганинда юзинг ёришиб, ўзингни гулзорда тургандек ҳис этаркансан.

Дам олиш куни барвақт уйғониб, хаёлимда ёшлик даврим жонланди. Дўстим Адҳамжон беихтиёр ёдимга тушди.

Биз иккимиз институтда жуда ҳам аҳил, иноқ дўст эдик, орамиздан қил ҳам ўтмасди. Кимё лабораториясида амалий ишлар олиб борганимиз, шаҳарнинг боғ-хиёбонларида бирга ўтириб дарс тайёрлаганимиз ҳали-ҳали эсимда.

Биз бўш вақтларимизда кино ё театрга борардик, айрим фильм ёки спектакль ҳақида фикрларимиз қарама-қарши чиқиб қолса, узундан-узоқ баҳслашардик. Очигини айтганда, баъзан муҳаббат ва оила мавзуларидаги тортишувларимизда ҳам келишмовчилик бўлиб турарди. Бизнинг тасаввуримизда муҳаббат энг мураккаб нарса бўлиб, оила деган нарсанинг нималиги биз учун ноаниқ эди.

Адҳамжон институтни битириши биланоқ уйланишга қарор қилди. Бир куни иккимиз учрашиб, кўлнинг ўртасидаги оролчада анча маҳалгача суҳбатлашиб қолдик. Тўлин

ой дарахтларнинг шохлари орасидан мўралар, кўла суви қирғоқларга урилиб чайқалар, майин шабада Адҳамжоннинг сочларини ўйнарди. У чаққон қўллари билан сочларини орқага силади-да, менга завқ-шавқ тўла кўзларини тикди.

— Ҳаёт жуда гўзал,— деди у.— Айниқса оила қуришни кўз ўнгимга келтирсам, жуда ғалати бўлиб кетаман.

Мен унинг юрагининг энг чуқур еридан чиқаётган бу сўзларни тинглаб, узоқ хаёлга чўмдим:

— Тўғри, оила қуриш, яшаш гўзал,— дедим Адҳамжонга ер остидан қараб.— Лекин биласанми, оиланг ширин бўлса, ўзинг ҳам олижаноб одам бўлсанг...

Адҳамжон секин жилмайиб кулди:

— Мен кўпларга намуна бўла оладиган турмуш қураман... Мана, кўрарсан... Яқинда олий маълумотли бўлиб, зиёлиларимиз қаторига қўшиламан. Эр-хотин ўртасидаги ўзаро муносабатимиз ҳам, уй-рўзгоримиз ҳам, турмушимиз ҳам маданиятли бўлади... Тушундингми, азизим. (Адҳамжон мени ўзига яқин тутгани учун «азизим» деб мурожаат қиларди).

Мен унинг бу гапларини эшитиб, ғоятда қувондим.

— Шу гапларни чиндан айтаяпсанми?

— Ие, албатта,— деди у лабларини чўччайтириб,— мен сен айтган усти ялтироқ, ичи қалтироқ одамлардан эмасман. Биласанми, шундайлар ҳам учрайдики, уларнинг хотин-қизларга, ўз умрдошларига қилган муомалаларини кўриб, сочинг тикка бўлади. Баъзилар ўз хотинига: «Ҳой, болангни ол!», «Қара, болангга!» деб ўшқиради... Шу фарзанд ҳар иккисининг боласи-ку, ахир!?

Мен дўстимнинг бу сўзларини эшитиб, ўзимда йўқ қувондим.

Кўлдаги ана шу суҳбатимиздан бир йил ўтгач, Адҳамжон тўйга айтиб кетди. Мен узоқ бўлса ҳам ўша тоғ орасидаги Назаркент қишлоғига бордим. Дўстим ўз курсдо-

шимиз Мукаррамага уйланди, тўйи жуда ажойиб, кўнгилдагидек ўтди.

Адҳамжон ўзи ана шу қишлоқдаги интернат мактабда кимё фанидан ўқитувчилик қиларди. Мен эса, шаҳардаги мактабда ишлардим. Уша йили кузда мен ҳам уйландим. Ҳозир Нодир исмли ўғлим бор.

Қарангки, ана шу воқеаларнинг ўтганига икки йил бўлди. Лекин ишим кўплигидан дўстим билан учрашишга фурсат тополмадим.

Бугун бўш вақт топиб унинг қишлоғига бормоқчи бўлдим. Умрдошим Ҳабиба билан «Волга» таксига ўтириб, Назаркентга жўнадик. Менинг қўлимда ўғлим — Нодир. У, мўлтиллаган кўзлари билан узоқларга, кўм-кўк пахтазор далаларга қарайди. Ҳар томондан теримчи йигит-қизларнинг шўх кулгилари, янгроқ қўшиқлари эшитилади. Енгил машина асфальт йўлдан учиб бориб, катта тахтакўприқдан ўтди. Мана, дўстимнинг уйига ҳам етиб келдик.

Адҳамжон билан Мукаррама бизни севинч-қувонч-ла кутиб олишди.

Биз уйга кириб, у ёқдан-бу ёқдан гаплашиб ўтирдик. Гаплашиб ўтирдик-ку, лекин дўстимнинг хатти-ҳаракатлари мени ажаблантираверди. Унинг илгариги одат-қилиқларидан асар ҳам қолмаганга ўхшайди. Шу пайт, бундан уч йил муқаддам кўлдаги оролчада унинг юракдан айтган гапларини эсладим: «Мен кўпларга намуна бўла оладиган турмуш қураман: умрдошимни доим ҳурматлайман».

Сездимки, Адҳамжон ана шу юрак сўзларини унутиб қўйибди. У Мукаррамага уй юмушларида ёрдам бермас, исмини айтиб чақириш ўрнига: «ҳой» деб мурожаат қиларди. Ҳатто ўз умрдошига зарда билан иш буюрар эди.

Мен ич-ичимдан эзилиб, қийналиб кетдим. Томоғимдан кимдир бўғаётгандек, нафасим тиқилиб кетаётгандек ҳолга тушиб ўтирдим. Лекин сир бой бермай, унинг сўзларини тинглашга тўғри келди.

Мен Адҳамжонга тикилиб ўтирдим. У кўкрагини очиб кўйлагини бир томонга қийшайтирганча, тинмай гапирарди. Шу маҳал қўлида қўғирчоғини кўтариб Адиба уйга кирди:

— Дадажон!— деди у ширин тили билан.

Адҳамжон унга қаради:

— Йўқол! Йўқол!— бақирди у ва умрдошига ўқрайиб:— Ҳой, болангни олсанг-чи! Чой олиб кел!— деди тажанглик билан.

Мен ҳам ҳайратланиб, ҳам нафратланиб қотиб қолдим: «Эҳ, инсон! Шуми умрдошингга ҳурмат!»— дедим ўзимча, сўнг унга қарадим. Яна оролчада қилган суҳбатимиз ёдимга тушди. «Баъзилар ўз хотинига: «Ҳой, болангни ол!» деб ўшқиради... Шу фарзанд ҳар иккисининг боласи-ку, ахир?» деган эди. Узи-чи?

— Сен ваъдангни унутибсан... Умрдошингга қилаётган муомалангни қара, дўстим,— демоқчи бўлдим, тилимни тишлаб қолдим.

Қайтишда:

— Адҳамжон,— дедим,— келаси якшанба шаҳарга туш. Кўл ўртасидаги оролчада ўтириб турмуш қуриш, оила тўғрисида бир суҳбатлашайлик...

ДАҚИҚАЛАР

Уқитувчи дўстларимдан бири уйланди. Тўйга таклиф қилувди, бордим.

Тўйга барвақтроқ йиғилишдик. Бўлди ўйин-кулги. Миллий асбоблари билан эстрада оркестри ўзаро қўшилиб олиб, базми бирам қизитишдики, асти қўяверасиз.

Ҳамманинг юзида табассум, шоду хуррамлик. Ашула, рақс ва яна ашула. Ёшлар жуфт-жуфт бўлиб танца қилиш-япти. Ўзингиз ҳам тўй-томошада кўп бўлгансиз, тасаввур қила оласиз; бу ерда қўл қовуштириб ўтириш ярамайди. Келин-куёв косагул қилиб бизнинг бригада бошлиғимиз, тили бийрон эпчил йигит Содиқжон Мақсудовни танлашибди. Бирам аломат йигитлар борки, уларнинг онаси фақат хушчақчақлик, ўйин ва улфатчилик учун туққандек. Содиқжон ҳам ана шулар жумласидан. Шояд, мен ҳам уларга ўхшасам дейману, ҳамон тортинчоқман. Содиқ ҳадеб:

— Еб ўтиринглар, азиз меҳмонлар, ичиб ўтиринглар,— дея қистаб туради. Оғзи тинчимайди.— Олинглар, енглар, ичинглар.

Машшоқлар бирданига «Тўйлар муборак»ни чалиб юборишди. Қарсақлар янграб кетди. Қарасак, келин-куёв вижиллаб турган шампань виносини рюмкаларга қуйиб,

қадағни баланд кўтариб туришибди. Кимдир «Горько!» деб юборди. Қарсақлар яна авжигга чиқди. Ёнимда турган Содиқжон «кўряпсанми, оғайни, яқинда сенинг тўйингда ҳам шундай хизмат қиламан», дегандек кўзини қисиб қўйди. Қизлардан бири гир айланиб ўйинга туша кетди. Ҳаманинг диққати раққосада.

Дафъатан келин-куёв ўтирган тарафга кўзим тушди. Э, тавба! Бу нимаси? Келиннинг ёнида... Гулнора турибди. У билан ёнма-ён турган олифтагина кийинган ўрта ёшлардаги киши қадаҳ кўтариш пайида. «Уша инженер»,— деди ички бир овоз. Қаердан келиб қолишди бўлар?

Нима қилсам экан? Юрагим гупиллаб ура бошлади. Кўп ўйлаб ўтирмай кўчага чиқдим.

Гулнора пайқадими, йўқми — билмайман. Менга барибир эмасми! Ўрнимдан турдимۇ чиқиб кетдим. Содиқ «қаёққа?» деганича қолаверди.

Аразлаб кетдимми, зарда қилибми — билмадим. Машшоқлар «Тўйлар муборак» куйини чалаётгани, бир хушбичим қиз гир айланиб рақсга тушаётгани ҳануз кўз олдимда. Нега бундай хурсандчиликдан воз кечиб ўзимни кўчага, тим қоронғилик оғушига отдим? Кошки ёлғизлик, қоронғи тун мени овута олса.

Қўлимда поезд билети. Чамадон вагонда. Ўзим перронда. Ўйга ботаман. Ўзимга ўзим савол бераман, жавоб кутаман: «Қаёққа кетяпсан, қочқоқ? Бу ноз-фироқларнинг кимга? Гойиб бўлганингни эртага билишгач шанъингга нима дейишади? Тутинган ака-укаларнинг билан юз кўрмас бўлиб кетишинг яхшими? Ҳў нодон, қайт бу шаштингдан. Ҳали ўн гулингдан бири ҳам очилган эмас, тенгингни топиб оларсан. Гулнора бўлмаса, Норгул бўлар, Гулюзми, Гулбаҳорми, ишқилиб ўзгасини севиб қоларсан...»

Вокзалда ўрнатилган радио карнайидан уйқусираган товуш эшитилди: «Пассажир ўртоқлар! 258-поезднинг жўнашига... беш минут вақт қолди. Жой-жойларингизга киришингизни сўраймиз...»

Атиги беш дақиқа... Беш дақиқа. Бу қисқа муддат ичида нималарни ҳам ўйлаб улгурасан? Перрондаги каттакон осма соатга кўз ташладим: поезд жилишига роса беш дақиқа қолган.

Хўш, қани айт-чи, кимдан хафасану, бошингни олиб қаёққа кетмоқчисан?

...Илк баҳор. Ўрта мактабни битириш арафасидамиз. Гулнора билан азалдан дўстмиз, ҳамиша бирга юрамиз: биргалашиб дарс тайёрлаймиз, кино, театрларга борамиз. Ота-оналаримиз эски вақтларда туғилиб, айрим урф-одатлардан, саркитлардан холи бўлмасалар ҳам биз янгича яшаш, янгича турмуш қуришни ҳавас қиламиз.

Мана, мактабни ҳам тамомладик. Гулнора ўқитувчи бўлмоқчи. Майли, ихтиёри ўзида, менинг ҳам ўз мақсадим бор. Врач бўлиб, кишиларни даволашни орзу қиламан. Баъзан ёзувчи, шоир бўлиб кетсаммикан дейману, қишлоғимдан узоқлашиб, шаҳарлик бўлиб кетаман, деб ҳайиқаман. Мен ёзувчи бўлиб шаҳарга кўчиб кетсам чолу кампирга ким қарайди? Улардан ким хабар олиб туради? Ҳар ҳолда ўша маҳалларда мен шундай деб ўйлардим, лекин кўп янглишган эканман. Ёзувчи ёки бастакор қишлоқда истиқомат қилиб ҳам асар яратавериши мумкин экан. Кейинчалик билдимки, Лев Толстой ҳам, Михаил Шолохов ҳам қишлоқда яшаб ижод қилинган.

Мактабда ташкил қилинган ёш шоирлар тўғарагига аъзо бўлдим. Лекин қобилият деган нарсадан кейинроқ дунёга келганман шекилли, раҳбаримиз: «Сенга шеър тўқиш ўрнига тўп тепиш жуда ярашади», дерди. Шундай бўл-

са ҳам Гулнорага бир банд шеър бағишламоқчи бўлдим.
Ёздим, пайтини пойлаб, унга тақдим этдим.

Энг гуллаган ёшлик
чоғимда,
Сен очилдинг кўнгила
боғимда,
Шунда кўрди кўзим
баҳорни,
Шунда қалбим таниди
ёрни...

Гулнора тўртликни ўқиб чиққач, қўлимга қайтариб берди.

— Қалай, ёқдимиз?— деб сўрадим.

— Яхши шеър. Автори ким?

— Ким бўларди, мен-да.

— Ёлғон эмасми? Ҳамид Олимжондан-ку!

Мен лол бўлиб қолдим, қизариб кетдим, Гулнора эса давом эттирарди:

— Бировнинг асарини меники дейиш уят эмасми?

— Кечирасиз, Гулнора. Ҳазил-да...

— Ҳазил эмиш. Яхши эмас. Мени калака қилмоқчи бўлдингизми?

— Йўғ-эй!

Ушандан кейин бир неча кун орамиздан қора мушук ўтгандай бўлиб юрдик. Кейин ярашиб олдик.

Перрондаги осма электр соатининг миллари шиқ этиб олға силжиди. Чўчиб тушдим. Хаёл қочди. Яна тўрт дақиқадан кейин мен кетаман. Бош оққан томонга.

Ҳа, Гулнора, эсингда бўлса керак, ярашиб олдик. Одатдагидек тез-тез учрашиб турадиган бўлиб қолдик. Вақти-соати келиб, шаҳарга ўқишга отландик. Насиб қилмаган экан, мен даволаш факультетига кириш учун имти-

ҳондан ўтолмадим. Политехника институтига, қурилиш факультетига кирдим. Йигитларга қараганда қизлар анча тиришқоқ бўлар экан, сен йигирма имкониятдан йигирма бал олиб, хоҳлаган институтингга кириб олдинг.

Дам олиш кунлари сени истироҳат боғларига олиб бордим, қайиқларга тушиб саёҳат қилдик. «Мис чавандоз» балетидан кеч қайтиб келаётганимизда қишлоқда бировнинг шеърини ўзимники деб сенга берганим, энди куртак ёзиб келаётган илк муҳаббатимиз ниҳолини газак олдириб юборишимга сал қолган ана шу воқеани хотирлаб икковимиз ўбдон кулдик. Сўнгра ўзим мустақил ёзган тўртликни сенга узатдим. Сўзлари қовушмаган, унча мукамал эмас шеърни ўқиб чиққач, тўйиб-тўйиб кулдинг.

Ўнгимми, тушим? Гўё бу воқеалар куни кеча бўлиб ўтгандек.

Мусофирчилик десам ноўрин бўлару, қишлоғимиздан узоқлашгач, янада қадрдонлашиб, бир-биримизга суяниб қолдик.

Хириллаб турган репродуктор тағин бир бор шиқ этди-да, бояги уйқусираган овоз эълон қила бошлади.

«Ўртоқ пассажирлар! 258-поезднинг кетишига уч минут қолди. Жўнаб кетаётганлар вагонга чиқишларини, кузатиб қолувчилар перронга ўтишлари сўралади. Такрорлайман...»

Вақтни тўхтатиб бўлармикин? Қани энди бир сакра-сам-да, осма соатнинг милларига ёпишиб олсам, оёқларимни тираб, уни бир оз орқага сурсам... Йўқ! Мутлақо уни ушлаб қолиш мумкин эмас. Вақтни ҳеч ким ва ҳеч қачон тўхтата олмайди. Анави тепловозни ёки «ТУ — 104»ни бир неча дақиқага бўлса ҳам тўхтатиб қолишнинг иложи бор, аммо вақтни тўхтатиб бўлмайди. Мана шу топда ҳам у яшин тезлигида парвоз қилиб ўтяпти. Ажабо, у қаёққа шошиларкин?

Тўсатдан жудолик куни келиб қолди. Сен ўқитувчилик қилиш учун бошқа районга, мен эса қурилишга жўнаб кетдим. Аммо хат-хабарлар узилмай турди.

Бора-бора хатлар сийраклашди. Ишқ сўзлари расмий гапларга айланди. Упкамни тутолмай йиғлаб юрардим ана шу кезларда. Сени мендан совутган, йўлдан уриб бошқа йиғитга бериб юборган — ўша онанг.

На чора, олий маълумотли, фозила қиз бўлсанг ҳам ўтмиш қолдиқлари олдида мағлуб бўлиб, тиз чўкибсан. Ҳожар кампирнинг айтганини қилибсан-да. Аттанг.

Совчи юборсам, «ер тепарга берадиган қизим йўқ», деганмиш. Бу сўзларни мен онамдан эшитдим. Ҳа, тўғри, мен футболчиман, ер тепарман. Нима бўпти? Сенга уйланганимда ҳам тўп тепаверардим.

«Койинманг, ойижон,— дедим мен, юрагимни мушук тимдалаётган бўлса ҳам,— зоримиз бор, зўримиз йўқ. Қўша қаришсин. Бир гап бўлар».

Билдим, инженерга турмушга чиқибсан, ойимқиз. Қўйдек ювош экан. Ҳар қалай дастлабки кунларда, сени олисроққа олиб кетгунга қадар тулкиларча мулоим муомала қилибди, бошингни силабди. Эндиликда эса камситармиш, ҳақорат қилармиш. Нима ҳам дейман, онангдан кўр.

Майли, тенг-тенги билан экан-да, нима ҳам дейман.

Қишлоқдан кўчиб кетиб, жуда маъқул иш қилибсан. Кўрмайин ҳам сени, куймайин ҳам. Кўнгилдаги ишқ ўти бора-бора ўзи сўниб кетар, бевафо! Кечалари юлдуз санаб чиқишдан ҳам қутулиб қоларман.

Асрлар бўйлаб «Сув, сув!» деб қақраб ётган чўлларни бўстон қилишга жазм ётган ёшлар ҳақида газетада хабар ўқиб қолдим. «Менинг ўрним ўша шижоатли йиғит-қизлар сафида. Мен бораман! Янги ташкил қилинаётган совхозда қад кўтарадиган маданият саройи пойдеворига биринчи гиштни ўзим қўяман».

Гулнорани ҳеч ҳам учратмадим. Аммо... Шунда ҳам шундай дамлар бўлар эдики, қаерда бўлмасин уни бир кўрсам армоним йўқ, дердим. Утган йил шаҳарга тушувдим, эри билан қўлтиқлашиб келаётганини узоқдан кўриб қолдим. Аъзойи баданимни қалтироқ босиб кетди. Дарҳол ўзимни бошқа кўчага отдим.

Мана, бўлажак совхозга келиб ишляпмиз. Бу ерда ҳамма нарса муҳайё. Бизнинг бригадамиз уй-жой, маданий-машиный бинолар қуриш билан банд. Бошқалар эса, бири асов дарёни жиловлаб бу ерга сув ҳайдаб келтиряпти, иккинчиси газ қузури ётқизиш билан овора, яна бирови томга телевизор антеннасини ўрнатапти.

Даладаги кузги-қишки ишлар авжида. Тракторлар, экскаваторлар тириллагани-тириллаган. Келаси йил баҳорида талайгина ерга чигит экилади...

* * *

Охирги дақиқа. Олтмиш сония. Лип этиб вагонга чиқдим. Купега кирдим. «Вақт зиқ. Уйламоқ керак, уйламоқ. Ахир, бир ёқли қилиш керак-да».

...Станция навбатчиси яшил чироғини кўтарди. Машинист: «Кўрдим», дегандек унга сигнал билан жавоб берди. Поезд аста-секин жила бошлади. Проводник эндигина зинапояга қадам қўювди ҳамки, мен поп этиб ерга сакраб тушдим.

— Қаёққа, ўртоқ пассажир?..

Вокзал олдидаги майдонга чиқдим. Таксига ўтирдим. Қовоғимдан қор ёғарди.

— Қайси томонга, ака?— деб сўради шофёр.

— Тўғрига.

Яна хаёлга чўмдим.

Гулнора! Бу ном нега мени изтиробга солаверади? Уни

вшитиб қолсам_ сўнган ўтим ловиллаб ёниб кетади. Энди унутдим, деб турсам, радио ва телевизорда чиқадиган артистлар эсимга солиб туришади.

Ўқитувчи бўлсанг ўзинга. Эринг билан келибсан, у билан кетасан, албатта. Мени кўрмаганинг яхши бўлди.

Ҳозир тўппа-тўғри қурилишга бораман. Эртaroқ туришим керак. Содиқжонга бирон важ топарман. Эҳ, дўстларим, сизларни яхши кўрмаганимда тонг отгунча қаерга етиб борардим.

Машина уч айри катта йўл ёқасига бориб тўхтади.

— Қай томонга, ака?

— Уннга. Чўлга. Совхозга, қурилишга!

Муюлишдан чап томонга бурилиб, атиги йигирма беш километр йўл боссангиз тўйхонага етардингиз...

Э вақт! Сен бир он ҳам тўхтамай олға чопасан! Эски дардларни унуттириб, шифобахш янги ташвишлар туғдирасан!

БИР ПИЁЛА ЧОЙ...

Қишлоғим, она қишлоғим! Висолингга муштоқман. Сенга яқинлашганим сари қалбимда ажиб ҳислар туғён уриб, бамисоли денгиз тўлқини каби чайқалади, одимла-рим беихтиёр иддамлашади. Баъзилар: илмий иш ғоят машаққатли бўлиб, кишини вақтинча бўлса-да, ёру дўстлар, улфатлардан узоқлаштириб қўяди, деганида ишонгим кел-масди. Нафсиламр, худди шундай экан. Ҳали қарасангиз минимум топшириш, чўлу биёбонларни кезиб материал йи-гиш, ниҳоят диссертация ёқлаш...

Вақт-чи? Вақт эса, дарё суви каби мавжланиб ўтиб ке-таверар экан. Ҳаш-паш дегунча чаккаларингни қиров бо-сиб, куни кеча тетапоя бўлиб юрган фарзандинг лабида майин тук сабза уриб, овозлари дўриллай бошлаганини кўргач, қариётганингга иқрор бўларкансан.

Уша-ўша таниш кўчалар, чаманзору гўзал боғлар. Ҳов-лимиз. Онам, ака-укаларим. Жиянлар. Жамоат жам. Орзи-қиб мени кутишяпти. Болалар қувончининг чеки йўқ. Ле-кин... лекин катталар юзида аллақандай ташвиш, жиддият. Онамнинг кўзлари нам. Нега? Қандай корҳол юз бердийкин?

Бирма-бир қучоқлашиб кўришиб бўлгач, дастурхонга ўтиришимиз билан чигалнинг учи ечилди. Укам менга бир парча қоғоз узатди. Телеграмма. Юрагим ҳаприқиб, дар-

дол унга кўз югуртирдим. Бор-йўғи тўрт сўздан иборат совуқ хабарни ўқидиму, бошим айланиб, кўз олдимни қора булут қоплади. «Ўғилнинг аҳволи оғир, қайт!»— дейилганди шум хабарда.

«Нима бўлдийкин Бахтиёримга?! Соппа-соғ эди-ку! Поезд вокзалдан узоқлашгунча сингиси билан ойисининг ёнида туриб, қўл силтаб қолган эмасмиди?! Наҳотки, наҳот... Йўқ, йўқ!..»

Кимдир машинада шаҳарга обориб қўймоқчи. Машинага рози бўлдим, фақат аэропортга ташлаб қайтишларини илтимос қилдим.

Дод-фарёд билан кузатиб қолишди. Боёқиш онагинанинг кўз ёши қилиб дилни тилка-пора қилганларини айтмай-сизми! Ўз раъйига қўйиб берсангиз, кампир ҳозироқ қуш бўлиб учмоқчилар шаҳарга. Шошилинич бир қарорга келдик: мен дарров самолётда учаман, ака-укаларим онам билан машинада жўнашади...

Шаҳримиз аэропорти кузатувчилару кутиб олувчилар билан тирбанд. Самолёт ерга қўниб улгурмасданоқ, оломон орасидан хотиним, кизим, яқин дўстларим, қўшним Шералини ахтараман. Ҳайҳот, ҳеч ким кўринмайди. Самолёт зинапоясидан қандай тушганимни билолмайман. Ҳаллослаганимча кутиб олувчилар ғуж-ғуж бўлишиб турган аэровокзал томон ошиқаман. Бир пайт оломон ичидан ўрта бўйли, оқ халат кийган, сомон шляпали бир киши ўқдек отилиб чиқди-ю, билет суриштириб турган хизматчининг танбеҳига ҳам қулоқ солмай менга қараб чопди.

— Ҳайрият, домла!— деди у, нафаси оғзига тикилиб, тинимсиз антикаркан,— шукур, вақтида келдингиз. Сал қолганда... Кечикардик...

Кейин тирсагимдан ушлаб четга торта бошлади. Судраганича мошранг «Волга» турган жойга олиб борди:

— Ўтиринг, домла! Вақт ганимат!..— деди-ю, олд томондаги ўриндиққа чўкди.— Кетдик!..

Машинага ўз хоҳишим билан ўтирдимми ёипки бояги давангир икки буклаб тиқдим, ҳануз эслай олмайман.

Терлаб-пишиб кетганман. Тилим оғзимга сигмайди. Машина йўлга тушди-ю, димиб кетган ҳаво бир оз салқинлашгандай туюлди. Нафасимни сал ростлаб олгач, ўнгимми, тушим эканлигини билмоқчи бўлиб устки лабимни тишлаб кўрдим. Ўнгим!

Ҳамроҳимга разм соламан. «Бахтиёрга нима бўлди? Ойиси қани? Шерали нега чиқмади?», деб сўрай дейман. Ярим ўгирилганича, олазарак кўзларини жовдиратиб, нуқул: «Бола пақир, бола боёқиш», дейди-ю, оғиз очгани кўймайди.

«О тақдир! Не савдоларни солмайсан бу бошга! Кутилмаганда мусибат тошини ёғдирдинг. Бахтиёримни нима қилдинг? Трамвайга бостириб юбордингми ёки кўлда фарқ қилдингми? Бешинчи қаватдан улоқтирдингми ёки электр токида қовжиратдингми? Айт, нима қилиб кўйдинг?! Болагинам, Бахтиёр, наҳотки, умринг ҳазон бўлган бўлса наҳотки... Йўқол, шум хаёл!»

Кўнглим хаста бўлса-да, оға-иниларча қучоқлаб ўпгим келди бу меҳри дарё кишини. Отасига минг раҳмат, лоқал бирон марта «офтобда қатиқ ичишмаган» бўлсак ҳам қимматли вақтини аямай аэропортга чиқибди. Машинани ҳам шай қилиб турганини айтмайсизми!

Бу одам кўзимга иссиқ кўринди. Қаердадир учрашганмиз. Қаердалигини эслолмаяпман, холос. Ҳа, бўлди, танидим. Тунов куни Шерали боққа бошлаб борганида кўлидан бир пиёла чой ичгандим чоғи. Энди эсладим умрингдан барака топкурни...

Дам олиш куни эди. Қўшним Шерали:

— Доктор,— деди (касбим чорва доктори эмасми, авваллари ҳазиломуз «мол доктори», деб атарди),— бу дейман тоқайгача қоғоз титиб ўтираверасиз? Юринг, бир шамоллаб келайлик...

Бу гапни Бахтиёрнинг онаси эшитиб турган экан:

— Ҳа-я, дадаси. Шерали акамнинг гапларида жон бор,— деди,— шунча ишлаганингиз бўлар. Дам олиши ҳам керак-да, мия деган нарса...

Боғнинг соя-салқин бурчагидаги чойхонага бордик. Беш-олти киши бир тўда бўлиб ўтириб, аввалига сувга ташлаб қўйилган, пичоқ тиғи тегса чирс ёриладиган «Шакарпалак»ни каржлаб қовунхўрлик қилдик. Бир оздан сўнг қулинг ўргилсин паловхонтўра келди. Шерали икки сўзнинг бирда «домла», деявергач, улфатлар ҳам ёнига исминни қўшмай «домла» деб чақириваверди...

Манави, олдимда кетаётган сомон шляпали киши рўпарамда чой қўйиб ўтирганда ўшанда. Энди танидим.

...Машина шаҳар марказига яқинлашай деганда шофер:

— Қаёққа?— деб сўради бояги кишидан.

— «Тез ёрдам»га...

Юрагим «шув» этиб, орқамга тортиб кетди. «Тез ёрдам»га?! Демак, Бахтиёр ўша ерда. Ойиси, синглиси, Шерали... Бечоралар, уларнинг ҳоли нима кечяптийкин мен-сиз?

Машина «Тез ёрдам»га етиб келди-ю, тўхтамай муюлишдан Косиблар кўчасига бурилди. Тиббий ҳамширалар билим юрти дарвозаси олдига келди.

— Келдик, домла!— деди шляпа.— Бўлинг, тезроқ!.. Бола пақир адо бўлгандир...

Ҳовлида одам тирбанд. Ит эгасини танимайди. Олағовур. Китоб, дафтар қўлтиқлаган йигит-қизлар, сумка, зонтик ушлаган хотин-халажлар. Алланарсасини йўқотиб қўйгандай ивирсиб, гандираклаб юрган эркаклар... «Наҳотки, Бахтиёрнинг қорнини ёриб, ичак-чавоқларини бўлғуси ҳамшираларга намоиш қилишаётган бўлса? Даҳшат!..»

— Бахтиёр қани?— деб бақириб юборибман.

— Бахтиёр? Қайси Бахтиёр?— деб сўради бояги шляпа елкасини учуриб.— Уйдадир... Бола боёқишнинг афт-

ангорига қаранг, амакиси... Нақ мурданинг ўзгипаси. Бизнинг ўғилча мана шу бўлади, домла. Энди бир акалик қил-ворадилар-да...

— Нима деяпсиз?

— Бақа ке! — ўшқирди шляпа, сал нарида сувга тушган латтадай шалпайиб турган арзандасини чақираркан. — Мана, ўғилча, кеча сенга айтганим доктор амакингни топиб келдим. Бу ёғини ўзлари «есть» қиладилар... — Сўнг менга юзланди: — Тўғрими, доктор амакиси?... Биринчисидан йиқилиб, юрагини олдириб қўйганга ўхшайди хумпар, овчидан ҳуркиган какликдай типирчилайди, иккинчисига ўламан саттор, кирмайман, дейди... Бир докторлигингизни ишга соласиз-да, домлажон...

— Ахир, мен... мол докториман-ку?

— Барибир, амакиси... Қўлидаги қоғозини олиб, ичкаридаги докторларга кириб чиқсагиз... Улар сизни танишар экан, тўғрилаб беришади. Ахир... бола пақир... Бу ёғига биз қарздормиз... Чойхонадаги хизматларига бажону дил тайёрмиз...

Тарвузим қўлтиғимдан тушди. Уша куни боғда ичганим бир пиёла чой оғзи-бурнимдан зардоб бўлиб қўйилгандай туюлди.

БОЛТА ЧИТТАК

Бир кун редакция топширғи билан командировкага жүнадим. Купеда мендан бўлак яна бир киши — ёши элликлардан ўтиб қолган, шоп мўйлов одам бор эди. Ҳавонинг димлигидан нафаси бўғилиб энтикади, ҳансирайди, уф тортади.

Ҳалиги кишига мулозамат билан салом бердим.

— Ассалому алайкум!

— Ваалайкум ассалом... Йўл бўлсин, йигитча? — У менга бошдан-оёқ разм солди. Борадиган еримни айтдим.

Қўшним гапга чечанлардан экан. Бирпасда танишиб олдик. Янги орттирган ҳамроҳим Болтабой ака Тешабоев экан. Тенгқурлари уни Болта мўйлов дейишармиш.

Болта мўйлов «ҳар кимники ўзига, ой кўринар кўзига» деганларидек, манзилга етиб боргунча ўз ишидан мамнун бўлиб мақтанди. У матлубот жамиятида тайёрловчи бўлиб ишлар эмиш. Урик, олма, шафтолиқоқи, майиз, ёнғоқ ва ҳоказоларни тонна-тонналаб қабул қилиб олиб, узоқ-узоқларга элтармиш.

Болта мўйлов билан салкам бир кеча-ю, бир кундуз бирга бўлдик. Поезддан тушиб хайрлашар эканмиз, бордикелди қилиб, «телефон жиринглатиб туришимиз» тўғрисида келишиб олдик.

Командировкадан қайтиб, ён дафтаримни варақлаб ўтирувдим. Болтабой аканинг адресига кўзим тушди. Ваъдага вафо қилиш мақсадида трубкани олиб, унга сим қоқдим. «У киши бу ерда ишламайди», деган жавоб эшитилди трубкадан.

Ногаҳон Болта мўйловни қиш чилласида шаҳримизда учратиб қолдим. Эғнида ёқасига қорақўл териси қопланган қимматбаҳо пальто, бошида барра телпак, қўлтиғида қалин папка.

— Э, бормисиз оламда, Болтабой ака?— пешвоз чиқдим унга.— Қаёқлардан сўраймиз? Телефон қилсам...

— Орзу қилиб юрган ишни энди топдим акаси,— деди у завқ билан.— Юрган эканмиз-да, шафтолиқоқи сотиб.

— Ишингиз беш бўлса керак?— қизиқсиниб сўрадим... Мўйловнинг иши «беш»лиги осилиб турган бағбақасидан яққол сезилиб турарди.

Болтабой ака бosh бармоғини кўрсатди.

— Во! Каминангиз чорвадорлар. Ҳа... Ота-бувамиз қўйчивон ўтган эмасми...

— Ишқилиб, фойдали меҳнат бўлса бас-да,— дедим унга ҳамоҳанг бўлиб.

Болтабой ака гапимни бўлди:

— Э, биродар,— ҳамсуҳбатим мазах қилиб гапираётгандек туюлди менга,— ишнинг кўзини билсангиз... бас...

Орадан беш-олти ой ўтди. Шаҳар маданият уйи биносида қурувчилар кенгаши очилди. Ўша ердан репортаж ёзиб келиш вазифаси менинг зиммамга тушди.

Бир вақт қулогимга таниш овоз чалинди. Ялт этиб қарасам, рўпарамда Болтабой ака илжайиб, кафтини ёзиб, менга қўл узатиб турибди.

— Танияптиларми, яхши йигит?

— Таниганда қандоқ, Болтабой ака. Ҳа, қаёқдан шамол учирди? Узр, чорвангизга бориб отарларни кўролма-

дик... Совлиқларни қўзилатиб олдингизми? Ишлар «беш»-дир-а?

Болта мўйлов, билмай бир пиёла сирка ютиб юборган одамдай башарасини буруштирди.

— Пода ҳайда, қўтон қурдир, қур-р-р-ей, қур-р-р-ей, э, қўйинг-е, шу ҳам ишми?! От айланиб қозигини топади, дўстим. Биз ҳам худди шундай қилдик. Ёишт терувчилик ота касб эмасми... Заводдамиз акаси, заводда...

Ҳанг-манг бўлиб қолдим. Лекин дарҳол ўзимни қўлга елдим:

— Заводдаман денг?

— Албатта.

— Ишлар беш бўлса керак?

— Беш ҳам гапми, ўртоқ!

— Ишнинг кўзини билсангиз... Бас-да. Шундай эмасми?

— Бўлмаса-чи!— Болта мўйлов пичингни пайқамади.

Орадан анча вақт ўтди. Бир кунни редакциядаги телефон жиринглади. Театрлардан бирида касаба союз ташкилотининг ҳисобот-сайлов мажлиси бўлармиш. Нотаниш киши таклиф қиляпти. Тезда етиб келишимни ўтиниб сўраяпти.

Театрга мажлис бошланганида етиб бордим. Аста кириб, орқадаги бўш ўринлардан бирига ўтирдим. У ёқ-бу ёққа аланглаб олгач, саҳнага, мажлис ҳайъатига назар ташладим. Тавба, тушимми ўнгимми? Минбарда Болта мўйлов турибди. Кўзларимга ишонгим келмайди. Лабларимни тишлаб, баданимни чимчилаб кўрдим. Туш эмас. Демак, тўғри, минбардаги киши Болтабой Тешабоев.

— Ўртоқлар, нега тиржаяписизлар? Ё куладиган жойи борми? Камчиликни санайверсак, гижжакчида ҳам, камончида ҳам, қўшнайтичи-ю, чилдирмачида ҳам бор. Гапираверсанг, гап мўл. Аммо мен фақат бир киши устида тўхталиб ўтмоқчиман. У ҳам бўлса — ногорачи! Ғалати қилиқ чиқарибди бу оғайнимиз. Бу акамлар иш кунни давомида

нукул така-тум така-тумдан нарига ўтмайдилар! Қойил-е!
Нагма-ю дутор эви билан-да!

Бу «нутқ»ни театр коллективи қандай ҳазм қилиб ўтирди, билмадим, мен ўрнимдан даст туриб, ўзимни кўчага отдим.

Тунов кунни Болта мўйловни дафъатан учратиб қолдим. Тешабоевнинг ташқи қиёфаси худди биринчи кўринишдагидек. Аллақайёққа ошиқяпти. Ҳеч нарсадан хабари йўқ кишидай:

— Гишт заводида ишлар қалай, ҳамон бешдир?— деб юборибман.

Тешабоев менга ўқрайиб қаради-ю, хўрсиниб олгач, сўнги ярим йил мобайнида ДОСААФ, соғлиқни сақлаш, социал-таъминот, физкультура ташкилотларида ишни «беш» қилиб чиққанини ҳикоя қилиб берди.

— Энди йўл бўлсин?— сўрадим ниҳоят.

— Савдо бошқармасига,— деди у жилмайиб.— Ота касби эмасми, бу савдо-сотик ишлари... Шоядки...

Э-ҳа, мен билмаган эканман. Бу кишини Болта мўйлов эмас, Болта читтак деса бўлар экан-ку.

ЖОН ҚҰШНИМ

«Ҳовли олма, қўшни ол», деган нақлни ўйлаб топган кишининг садағаси кетсанг арзийди. Нима ҳам қилай, тақдир экан. Дўлтивой ака деган киши билан ҳамсоя бўлиб қолдим. Икки ҳовли ўртасидаги панжара деворни ҳисобга олмаганда, бир томнинг тагида яшаймиз. Қўшнинг ҳовлисида ўсган сада шохларининг тенг ярми биз тарафга эгилиб турибди, шунинг ўзи ҳамсоялигимизни тўла исбот қилиб турибди.

Янги қўшни бўлган кунларимиз чандон апоқ-чапоқ эдикки, асти қўяверасиз. Энди-чи? Э, сиз сўраманг, мен айтмай. Қиёматли қўшним тўнини тесқари кийиб олган. Нега дейсизми? Ўзим ҳам ҳайронман, ўйлаб тагига етолмайман.

Бир-биримиздан юзимизни тесқари қиладиган можаро ҳам бўлган эмас. Дўлтивой ака мени кўрган заҳотиёқ «куёв қочди» қилади-ю, ўзини четга олади. Берган саломим алиқсиз қолиб кетаверади.

Начора, қўшничилик-да! Куни кеча Дўлтивой акага ишим тушиб ундан қарзга йигирмата пишиқ гишт сўраб чиқсам, кўча эшигини тарақ этиб ёпди-да:

— Сенга гишт тугул, занг босган миҳимни ҳам бермайман, билдингми?— деб уйига кириб кетди.

— Уй суриб қолдим: «Эҳтимол, мендан ўтгандир,— дедим ўзимга ўзим,— хафа қилиб қўйдиммикан-а? «Қўшним билан дастлабки бор танишганим, аниқроғи мана шу уйга кўчиб келганимдан буён ўтган давр ичида иккимиз орамизда бўлган учрашувлар, «ҳорма-бор бўл»ларни бирма-бир хаёл экранидан ўтказа бошладим.

Биз қўшни бўлишимиз биланоқ рафиқаларимизнинг «ол товоғим, бер товоғим»и авжига чиқди. Ҳайтовур икки эркак орасидаги «муздек» муносабат бунга ҳалақит берма-япти.

...Бир куни Дўлтивой ака кўчадан ҳовлиққанича кириб келди.

— Ҳа, қўшни, димоғингиз чоғ кўринади?..

— «Пахтакор»нинг яна омади келди!— деди у, қувончини яшира олмай.

— Тўғри айтасиз. Баҳорги об-ҳаво ноқулай келишига қарамай...— дедим унинг фикрига қўшилиб,— азамат деҳқонлар шу қадар астойдил бел боғлашдики...

Шу пайт қўшним менга еб қўйгудек ўқрайиб қаради. Чамамда кўзлари косасидан чиқиб кетганди.

— «Деҳқонлар! Об-ҳаво!» эмиш,— дея масхара қилди у. Елкамни қисиб қолавердим.

Орадан анча вақт ўтди. Бир куни Дўлтивой ака ҳеч бир муқаддимасиз, томдан тараща тушгандай мени савол ўқи-га тутди:

— Офсайтти биласизми?

— Қайси Абдусайд? Э, ану, чойхоначими? Билганда қандоқ, нима қибди?

Қўшним биринчи галдагидан беш баттар тутоқиб кетди.

— Роса тушган эканману,— деди у,— одамман деб бош кўтариб юраверади-я, баъзилар. Қойил-е, офсайтни билмасангиз-е. Ҳо-ҳо-ҳо... Чойхоначи эмиш! Оббо сен-ей...

— Нега куласиз, Дўлтивой ака?

— Офсайт чойхонада эмас, футбол майдонида бўлади, қиёматли ҳамсоям!

— Шунақа денг... Уэр, мен...

«Қиёматли ҳамсоя»нинг яна бир қилиғи олдингиларидан ҳам ошиб тушди. Аччиқ чойни шимириб, газета ўқиб ўтирувдим. Дўлтивой аканинг ҳовлисида ғалати ғала-говур, шовқин-сурон кўтарилди. Қулоқ солсам, радиода аллаким бидирлаяпти. Ҳеч балони тушуниб бўлмайди. Нуқул: «Ҳа, ҳа, ур, теп, эҳ аттанг!» деган сўзлари қулоғимга чалинади.

Кимни ким тепди-ю, кимни ким уряпти? Урнимдан туриб, деворга тирмашдим-да, қўшнимнинг ҳовлисига нигоҳ ташладим. Ё алҳазар! Кап-катта одам приёмникни қучоқлаб, унга елимдек ёпишиб олибди. Гоҳ чаён чаққандек сапчиб ўрнидан туради-да, «ух», деб икки қўли билан бошини ушлайди, гоҳ приёмник турган столни муштлайди. «Хап сени қараб тур!» деб ўшқиради.

Шу зайлда қўлларим толиб кетгунча деворга ослиб турдим. Жойимга келдим-да, ўз ишимни давом эттиривердим.

Бир пайт қўшнимнинг «ура, ура»сидан осмон ларзага келди.

— Тўхтавой, ҳой Тўхтавой!

Қулоқни қоматга келтирувчи овоз чиққан томонга ўгирилиб қарасам, қўшним деворни миниб, ўттиз тийинга «Москвич» ютиб олган кишидек ўзида йўқ хушнуд жилмайиб турибди.

— Тўхтавой! Ютди!

— А? Лаббай?...

— Қўлни беринг: қўлни. Ҳо-ҳо... Икки очко! Яшавор-е... Ҳе-хе-хе...

— Ҳа, нима бўлди?

— Э, қўлни беринг деяпман!

— ...

— Охирги минутда ютди, азаматлар! Бирга ноль!
Яшасин, «Пахтакор», қандини урсин!

Унинг бачкана қилиқлари ғашимга тегди. Ҳзимни
гўликка солиб дедим:

— Рост. Бу йил пахтакорлар муддатидан илгари...

Қўшнимнинг қўллари ҳавода муаллақ қолаверди. Қу-
вончини ичига сиғдиролмай турган Дўлтивой ака сувга
тушган латтадай бўшашди қолди.

— Мен сени тузуккина одам деб юрган эдим, аҳ,
аттанг...

Бугун субҳидамда ҳовлига чиқиб ҳанг-манг бўлиб қол-
дим, саданинг биз томонга эгилиб тушган шохлари кесиб
ташланибди!..

ЧУЛ САФАРИ

Қуёш олтин сепини йиғиштириб сербутоқ тут дарахтлари орқасига ёнбошлади. Кун бўйи бепоеъ пайкалда жавлон уриб меҳнат қилган йигит-қизлар тўп-тўп бўлишиб қишлоқ томон йўл олишди.

Пахтазорда юрибмиз. Ҳамроҳим — қотмадан келган, ўрта бўйли, қўнғир соч Аҳмаджон Шералиев совхоз агрономи бўлиб ишлайди.

— Энди биз ҳам кетсак бўлади,— деди Аҳмаджон қўл соатига қараб.— Ўғлим Сафар кутиб қолмасин. Режимга ўрганиб қолган: бир вақтда ётиб, бир вақтда туради.

Ғўза оралаб юриб, ўқариқдан текис, равон йўлга чиқиб олдик. Ғир-ғир шамол алақаёқдан қулоғимга радио карнайидан жаранглаётган оромбахш куйни олиб келяпти:

Гул диёрим бор менинг, хоҳ-ҳо,

Гулшан диёрим бор менинг..

Қўшиқ қайси томондан чиқаётганини пайқай олмаётганимни Аҳмаджон сизди шекилли:

— Шийпонда,— деди у, денгизда кемаларга йўл кўрсатувчи машъалага ўхшаб порлаб турган чироққа ишора қилар экан.— Заб қўшиқчи чиқди-да бу қиз!— деди-ю,

ўзи ҳам ашулачига жўр бўлиб хиргойи қила бошлади. У ҳам ана шунақанги дилрабо куйлар шайдоси экан. Бир зумда ўша оҳангга бошқа сўзларни солиб кўйлай кетди:

Эшигингдан ўтаман, хоҳ-хо,
Гул кўтариб, ҳам йўталиб.
Сен агар бўлсанг ошиқ —
Чиққин укангни кўтариб, хоҳ-қо!

— Бинойидек қўшиқчи экансизу,— дедим қўлимни Аҳмаджоннинг елкасига ташлаб.

— Шунчаки... Бир эсимга тушиб қолди-да. Ёшлик, ошиқ-маъшуқлик даврининг ҳам бир олам гашти бор...

Чўл бағрини кесиб ўтган ойнадек текис асфальт йўлни ёқалаб совхоз маркази томон йўл олдик. Бирам қувноқ, дўмбоқ бола экан Сафар деганлари. Анча вақтгача болалар боқчасида ўрганган шеър уқўшиқларини айтиб бериб, ҳаммамизни хушнуд қилди. Ётиш пайти яқинлашди шекилли, бир-икки эснаб олди-ю, кўзларини уқалаб, инжиқлик қила бошлади. Онаси уни даст кўтариб, ётоқхонасига олиб кириб кетди. Қайтиб чиқмади. Сафарнинг ингичка, жарангдор овози бир вақтгача қулоғимдан нари кетмай хонада сузиб юрди. Ёғли паловдан кейинги кўк чой жоннинг роҳати бўлади-да! Чойни симириб алламаҳалгача у ёқ-бу ёқдан гурунглашиб ўтирдик. Шаҳардан келган эмасманми, мени яқин ўтмишда қуш учса қаноти, одам юрса оёғи куйган чўлнинг бугун яшил либосга бурканиши, уни барпо қилган қўли гул кишилар қизиқтирарди.

Аҳмаджон ўйчан ҳолатда эсларди:

— Мен Самарқандда техникумни битиргач, комсомол йўлланмаси билан мана шу ерга келдим, ҳанг-манг бўлдим. Қип-қизил чўлнинг қоқ ўртасида бор-йўғи ўнта вагонча қўққайиб турибди. На гиёҳ бор, на дарахт. Идора ҳам, ётоқхона ҳам, ошхона ҳам ўша вагончаларда. Кечала-

ри жинчироқ ёқиб ўтирамыз. Сув етишмайди. Шофёрлар аллақасқлардан цистернада сув келтириб, бочкаларга қуйишади, офтобда қайнаб кетган, занг ҳиди анқиб турган сувни ичиб, «чанқов босди» қиламыз. Мен далачилик бригадасида ишлайман. Кечки пайт ишдан қайтгач, дарахт кўчатлари ўтқазамиз. Кундузи ер ҳайдаймыз, канал, ариқ-зовурлар қазиймиз, қўриқ ерда марза кўтарамиз. Мана, ўз кўзингиз билан кўриб турибсиз. Дангдан ному нишона ҳам қолмади.

Бора-бора чор атрофдан одамлар кўчиб кела бошлашди. Мактаб очилди. Маҳбуба Фарғонадан ўқитувчи бўлиб келди шу мактабга. Бир-биримизга меҳр қўйиб, севишиб қолдик. Умрбод бирга бўлишга аҳду паймон қилдик. Бу орада сиртдан қатнаб юриб институтни ҳам тамомлаб олдим.

Аҳмаджон бир нарсани эслагандек мийиғида кулиб қўйди:

— Уша дамларда айтардик-да, «эшигингдан ўтаман»ни, Сафарнинг бунёдга келиши жуда қизиқ бўлди. Маҳбубанинг вақти-соати қишки тунлардан бирига тўғри келса бўладими! Бунақанги ҳолатга биринчи бор дуч келишим. Шошиб қолибман. Район маркази анча йироқ. «Тез ёрдам» етиб келгунга қадар вақт ўтиб кетади. Кўп ўйлаб ўтирмадим-да, «Волга»си бор танишимникига чопдим. Аҳволдан воқиф бўлгач, «йўқ» демади. Маҳбуба билан маҳаллий медпункт ҳамширасини машинага ўтқазиб, район туғруқ-хонасига йўл олдик.

Кетяпмиз. Жимжитлик. Чамамда ҳамма ўз ўйига чўмган. Шофёр дўстимнинг нигоҳи йўлда, қўли рулда. Машинани эҳтиёткорлик билан ҳайдашга ҳаракат қилади. Маҳбубанинг юзига тикиламан. Боёқишнинг кўзлари бежо, ранги гоҳ оқаради, гоҳ қизаради — уни тўлғоқ тута бошлаган эди. Чунон раҳмим келади бечорага, қани энди азобуқубатига шерик бўла олсам!

Бир пайт шофёр машинани оҳиста тўхтатди-ю, ўзи ерга сакраб тушди. Нима бўлганига тушунолмаي ўтирувдим, у эшикни очиб:

— Чиқинг бу ёққа!— деди.

— Ҳа, нима гап ўзи?

— Чиқинг деяпман?— деди у қўлимдан силтаб тортиб.— Биз бу ерда ортиқчамиз...

Машинадан анча олис жойга бориб, симёғочга суяниб турдик. Аъзойи баданим зир-зир титрайди. Безгак тутаётгандек, тишим тишимга тегмайди. Шофёр ҳолатимни сезиб, аллақасдаги қизиқ ҳангомалардан ҳикоя қилиб кулдирмоқчи бўлади, папирос тутади, мен эса лоқайдман. Чамамда бир аср тўхтаб қолдик бу дашту биёбонда.

Субҳи козиб яқинлашяпти. Тонг олдида машина ичидан орзиқиб кутилган ёқимли «инга-инга» эшитилди. Ўзимни дарҳол ўша томонга отдим. Лекин шофёр йўлимни тўсди:

— Ҳали эрта, Аҳмаджон ака, шошилманг. Ҳамшира ўзи чақиради...

Биз қайтиб келганда, доя машина ичини саранжомлаб-саришталаб, тартибга солиб қўйган экан.

— Суюнчи беринг, Аҳмаджон!— деди у,— ўғилча билан табриклайман.

— Раҳмат, раҳмат!— деб бидирлайману, оғзимдан нима чиқаётганини ўзим билмайман. Дудуқланиб қолибман.

— Муборак бўлсин!— деди шофёр дўстим,— қани кетдик, янги меҳмон совқотиб қолмасин тагин.

Ярим йўлдан изимизга қайтдик. Қувончим ичимга сирмайди. Рафиқам шу лаҳзада оламда тенги йўқ паридай кўриниб кетди кўзимга.

Яна ўша йўл. Сокинлик. Фақат машина филдиракларининг сирғалиши қулоққа чалинади холос. Сукунатни шофер бузди:

— Отини нима қўясизлар, Аҳмаджон ака?

— Уйлашиб кўрамиз...

— Йўқ, ундай бўлмайди. Туғилган жойида исм қўйиш керак.

— Хўш, нима деб қўямиз?

— Йўлда туғилди, отини Сафар қўйсак бўлади.

— Яхши от топиб бердингиз.

— Сафаримиз бахтли бўлсин.

...Атроф-теваракка жим-житлик чўкди. Аҳмаджон ух-
лаяптими, йўқми — билмайман. Лекин мен асло кўз юмо-
майман. Осмонга қараб, янги туғилган ойнинг ўроғига ти-
килиб ётибман. Хаёлимда кечаги куннинг гашти, ҳаяжон-
лари. Қулоғимда гоҳ ширинсухан Сафарнинг бидирлаши...
гоҳ радио карнайдан янграётган қўшиқ:

...Қўймадинг имлаб мени сен,

Жилмайиб кулган ғўза,

Хоҳ-хоҳ, жилмайиб кулган ғўза...

Кўзим уйқуга кетганини пайқамай қолибман. Қишлоқ-
нинг паррандаси ҳам эртароқ турадими, дейман, қизиқ
туш кўриб турган пайтимда бир даканг хўроз нақ қуло-
ғимнинг тагига келиб: «Ё-та-вера-санм-м-и-и!» дегандай
овозининг борича қичқириб юборса бўладими! Чўчиб уй-
юндим.

Нонуштадан сўнг Аҳмаджон мени Еттисойгача куза-
тиб, автобусга чиқариб қайтди.

Кўм-кўк гиламдек ястаниб ётган ғўза пайкалларига маҳ-
лиё бўлиб келяпману, негадир шу заҳоти машинадан ту-
шиб, орқага — чўлга қайтгим келди. Ҳар сафар Еттисойга
борганимда Аҳмаджоникида меҳмон бўламан.

РАШК

Ешлигимда, қишлоқда яшаган чоғимда, менга бир воқеани ҳикоя қилиб беришган эди. Бизнинг Матқосим ака деган қўшнимиз бўлган экан. Ана шу қўшнимизнинг бир говмиш сигири бор экан.

Маҳалладаги хотин-халажлар қўшни холанинг кайфиятини унинг сигирга қилган муомаласиданоқ билиб олишар экан. Борди-ю, Тўхтажон холанинг димоғлари чоғ бўлса, жониворга жон кираркан. Тарғилга серкепак терит билан кунжаранинг энг яхшиси берилар, говмишнинг елинлари илиқ сув билан ювилгач, хола сут соғишга ўтирар эканлар. Сигирни қучоқлаб ўпиб, бузоқчани «айланайдан» олиб, «ўрғилай»га солар эканлар. Бу аломатлар эса Матқосим аканинг оиласи бугун кечга довр тинч кун кечиришидан далолат бериб тураркан.

Оилада нималар ҳам бўлмайди, дейсиз: эри бир оз қўполроқ гапириб қўйса ёки чап ёнбоши билан ўрнидан туриб қолса борми, қўяверинг. Тўхтажон хола қишлоқни бошига кўтариб бечора ҳайвонларни дўппослай кетаркан. Тарғилнинг биқинига бир тепса, ғунажиннинг тумшугига мушт соларкан.

— Худоё худовандо! Бу ҳаром қотгурлардан қутулар куним бормикин? Ўлиб кетгурлардан, дод!

Уша вақтлари Ҳадича опангиз, яъни менинг ҳозирги рафиқам ҳам ёш эди. Лекин у ҳам Тўхтажон хола устидан кулиб юрарди.

Биз район марказидаги уч қаватли ҳашаматли уйнинг иккинчи қаватида турамыз. Сигир-бузоқ у ёқда турсин, мушук ҳам боқмаганмиз. Айтмоқчиманки, келинойингиз бирон арзимаган нарсадан хафа бўлиб қолгудек бўлсалар, ҳайвондан ўч олиш ўрнига бошқа қилиқларини намойиш қилдилар. Қишлоқни дол-фарёд билан осмонга кўтариш ҳам йўқ.

Рашк тушмагурни ким ўйлаб чиқарган экан? Шахсан ўзим бу сўз афсонавий бўлиб, фақат Тоҳир Зухра, Отелло-ю Дездемона, Фарҳоду Ширинлар даврига тааллуқли деб фараз қилар эдим. Минг афсуски, бизнинг замонамизгача бу ҳис сақланиб қолган.

Ёшимиз қирқлардан ошиб, «кумуш тўй»ни нишонлаш арафасида турганимизга қарамай, орага ҳалиги рашк балоси тез-тез тушиб турадиган бўлиб қолди. Наҳотки, киши кексайган сари қизғанчиқ бўлаверса?

Қумбулоқдаги мактабда ўқитувчилик қилганимда қулоқларим анча тинч эди. Нима бўлди-ю, РайОНО апаратига ишга олишди-да, балога қолдим. Бу ерда командировкалар, турли-туман кенгашлар бўлиб туради. Мактабда ицлаган вақтимда белгиланган соатда уйдан чиқиб, аниқ бир вақтда бола-чақа ҳузурига келардим, янги ишда эса ундай эмас, қишлоқма-қишлоқ юриб, мактаб текширасан.

Баъзан район халқ маорифи кенгаши алламаҳалларгача чўзилиб кетади. Баъзан тасодифан (транспорт бўлмай қолиб) тоғ бағрида жойлашган узоқ мактабда тунаб қолишга тўғри келади. Ана ўшанда уйимизда қизиқ-қизиқ хангомалар юз бериб туради.

Рухсат этсангиз янгангиз билан орамизда бўлган охирги можаро ҳақида сўзлаб берсам. Бўлиб ўтганига атиги икки ҳафта бўлди.

Навбатдаги текширишдан одатдагидан кечроқ қайтдим. Йўлда, бахтга қарши, биронта машина ҳам учрамадики, барвақтроқ етиб келсам. Чарчаб, чанг-тўзонга беланиб иккинчи қаватга чиқдим, электр қўнғироқнинг кнопокасини босдим. Умрдошим Хадичахон пешвоз чиқди. Эшикни очди.

— Намунча, отаси, бугун ҳам ҳаяллаб қолдингиз?

— Боғистонга борувдик, кун исиб кетиб, дим пасайганда кетармиз деб ўтираверибмиз.

Уст-бошларни ечиб, ваннага кириб ювиндим-да, совиб қолган чучварани ейишга киришдим.

Очиқ чеҳра билан кутиб олган рафиқам бир зумда таниб бўлмайдиган даражада ўзгариб кетди. У, кийим-бошларимни қоқиб, чўткалаб, шкафга жойлаштирар экан, йиғламсираб, алланималар деб пичирларди. Бугдой ранг юзлари қорайиб кўз атрофидаги, пешанасидаги ажинлар сони кўпайиб кетибди.

— Сенга нима бўлди, ойиси?

— Шундоқ, ўзим,— деди-ю, пиқ-пиқ йиғлайди.

— Чой-пой ҳам берарсан?

— Чойни бошқалар қўйиб берсин. Уша ердан тўйиб келмабсиз-да!

Ҳадичахон кечқурун дамланган чойни олдимга зарда билан олиб келдилар, шундай «эҳтиёткорлик» билан қўйдиларки, чамамда столнинг тақиллагани қишлоқнинг нариги четида ҳам эшитилди.

— Секинроқ ойиси, болалар уйғониб кетади.

— Менга нима? Уйғонишса тагин ҳам яхшироқ бўлар. Дайди оталарига тўйиб олишарди, дийдорингизга интизор бўлиб юришгунча...

— Менга қара, хотин, бу нима деганинг?

— Бас энди, йиғирма беш йил турмуш қилиб, кўрмаган куним шу эди. Шўрим қурсин менинг, ойи...

Ҳадича ҳўнграганича ўз қаравотига бориб ётди. Мен-

дан нима гуноҳ ўтганидан беҳабар мен, «тонг отгач гап арзон бўлар», дедим-да, шифтга қараб ётиб кўзим кетганини нини пайқамай қолибман.

Эрталаб туриб ишга кетдим. Кечқурун уйга қайтсам, Ҳадичахон тўнни тескари кийиб олибдилар. Қовоқларидан қор ёғяпти. У кишининг ҳар бир ҳаракатида, ҳар бир қарашидан менга нисбатан нафрати ошгани, қалби қаҳру газабга тўлиб-тошгани яққол сезилиб турарди. Тўғри гап гапирсанг илмоқли жавоб оласан. Ўн марта сўрасанг, зўр-базўр битта сас чиқади. Идиш-товоқнинг бир-бирига уришиб кетиши, эшикнинг қарсиллаб ёпилишини айтмайсизми?

Дарҳақиқат, бу галги аразлаш биринчи ва охирилари-дан эмасди. Бундан бир неча йил муқаддам худди шундай воқеага дуч келган эдим. Институтни битириб қишлоққа йўлланма олдим. Географиядан дарс берардим. Ёш ўқитувчи Ҳадича Каримовани шу мактабнинг ўзида учратдим. Бир-биримизга кўнгила қўйдик, бир ёстиқча бош қўйиб, умр йўлдоши бўлишга аҳд қилдик. Тўй ҳам бўлиб ўтди. У вақтларда «қизил тўй» энди одатга кириб келаётган эди.

Орадан мана чорак аср вақт ўтибди. Беш боланинг ота-онаси бўлди. Тўнғичи армияда, кенжаси боғчага қатнайдди.

Ҳозир Ҳадичанинг биринчи марта аразлаганини эслаяпман.

Район маданият бўлими клубида қандайдир бир пьеса-ни саҳналаштирдик. Мен бош роллардан бирини ўйнардим. Кўринишлардан бирида авторнинг раъйига кўра мен «севгилимни» қучоқлаб бағримга босардимда: «Севасанми мени, Муҳаббат?» дердим. Қиз эса «Ҳа», дея пинжимга кирарди. Режиссёримиз: «Репетиция пайтларида ўпишмасангиз ҳам майли, лекин саҳнада чинакамига ўпишмасангизлар томошабинда таассурот қолмайди», деган эди.

Режиссёрнинг сўзини ерда қолдирмай бояги қизни ўпиб олдим. Артист қиз лабига қизил пардоз мойи суртган экан, менга ҳам юқиб қолибди. Залда ўтирганлардан бири «лабингни артиб ол!» деб секин қичқирувди, эгнимдаги оқ шойи кўйлакнинг енги билан артсам, енгимда қизил чизиқ пайдо бўлиб қолди. Бўлди кулги, у ёғини қўйверасиз.

Ҳадича «ўпишган маҳбубангиз ювиб берсин», деб кўйлагимни улоқтириб, ойилариникига кетаверди. Саҳнадан воз кечиб, Ҳадичахонни зўрга қайтариб олиб келгандим.

Бу сафарги араз нимадан келиб чиқди?

Ҳар қалай бир кунмас, бир кун Ҳадичахон жаҳлдан тушиб қолар, деган умидда юравердим.

Қўшним Одил ака ўз рафиқаси билан менга билдирмай бизни яраштириб қўймоқчи бўлишибди. Шу мақсадда Солиҳа опа мен ишга кетган пайтларда бизникига чиқиб, Ҳадичахонни «ишга солар» эканлар. Ниҳоят, менинг осмонимдаги қора булутлар аста-секин йўқола бошлади. Аниқланишича, ўша Боғистондан кеч қайтган кунимиз (ахир биз Одил акам билан бирга боргандик) менинг уст-бошимдан «Эллада» атирининг ҳиди келганмиш. Ажабо, бу қанақаси? Ҳадичахон, эрим яна «саҳна»га яқинлашдимикин, деб шубҳаланган бўлса керак. Гап шундаки, Боғистонга боришимиздан олдин Одил ака соқол-мўйловини уйда олибди-да, ўзининг «Тройной одеколони» тугаб қолганлиги сабабли Солиҳа опамнинг юқори навли «Эллада» атирларидан бетга суртиб кетаверган экан. Шундай...

Бу гап қулоғимга етгач, воқеанинг қолган қисми кўз олдимдан бирма-бир ўтди.

Хотиним билан менинг орамиздан қора мушук ўтган ўша куни эрталаб ишга келсам РайОНО мудири Одил ака билан Боғистондаги мактабга бориб келишимизни таклиф қилди. Бордик, мактаб ҳаёти билан танишиб чиқдик. Районимиздаги янгидан қелган ёш мутахассисларнинг уй-жой

шароитлари билан қизиқдик. Хуллас, топшириқни бафуржа адо этдик. Энди қайтаверсак ҳам бўларди-ю, кун ўта қизиб кетди.

Боғистонда Одил аканинг қариндоши — пенсионер тоғаси бор экан. Ўша кишининг боғида, сув бўйидаги салқин жойда бир оз дам олиб, кечроқ йўлга чиқармиз деган маслаҳат менга ҳам маъқул тушди.

Икковимиз сўрига чиқиб, ботинкаларни ечиб, оёқни узатиб, ёнбошладик. Шляпаларимизни олма шохига илиб қўйдик, Куннинг иссиқлигиданми, йўл юриб толганимизданми, хулласи калом, битта болишга икки томондан бош қўйиб хуррак отиб қолибмиз. Чол бизга раҳми келибди шекилли, уйғотмабди ҳам.

Кўз очиб қарасак, қуёш ботай деб қолибди. Шошиб-пишиб бобонинг топган-тутганларидан едик-да, йўлга чиқдик. Шляпамиз алмашиб қолибди.

Куни кеча Одил ака билан Солиҳа опа мени Ҳадичахон билан яраштириб қўйишди.

Бир ҳафтадан кейин «кумуш тўйимиз» бўлади.

СКРИПКА

Шаҳарни томоша қилиш учун бу сафар рухсатни дўстим Николай билан бирга олдим.

Қоровуллик хизматини аъло даражада адо этганимиз учун эскадрилья старшинаси менга ва Николай Артемовга рухсат қоғози ёзиб қўлимизга тутқазди.

Жанубий шаҳарнинг тангадек офтоб тушмайдиган тротуарларидан иккимиз одим отиб бормоқдамиз.

— Шаҳрингиз қандай ажойиб-а,— завқ билан ҳар ёнга қараб сўзлаб бормоқда Николай.— Манави боғлар, узумзорларнинг гўзаллигини қара! Ҳамма ёқ гул, гул, гул... Биласанми, бизнинг Тарасовкада ҳам боғ-роғ кўп.

Кўм-кўк дарахтлар, боғлар ҳуснига мафтун бўла-бўла, бизни меҳмонга чақирган Вера Орленинованинг уйига етиб келдик. Ҳаваскорлик тўғарагимиз тўқимачилар клубида концерт берган куни бу дилкаш аёл бизни ўз уйига таклиф этган эди. Коля билан бир вақтда рухсат олганимиз бу муддаони амалга ошириш учун жуда қўл келди.

Бизни Веранинг онаси,— ёқимтой ва хушбичим аёл Зоя Николаевна кутиб олди.

Меҳмондорчиликдан сўнг Николайдан скрипка чалиб беришни илтимос қилишди. Вера эса унга роялда жўр бўлажagini айтди. Дўстим скрипкани олиб, чап елкасига ти-

ради-ю, торларини бармоғи билан таранг қилиб қўйиб юборди ва камонни у ёқ-бу ёққа юритиб кўрди. Мен Николайнинг созини кўп эшитганим учун чалаётган куйига унчалик эътибор бермай ўтирган эдим. Нима бўлди-ю, унинг юзига кўзим тушиб қолди. Ҳамиша хушчақчақ кўриб юрган дўстимни танимай қолдим. У мовий кўзларини сал қисиб, бир нуқтага ғамгин тикилиб турарди. Скрипкадан гоҳ жўшқин-ўйноқи, гоҳ ҳазин-босиқ оҳанг таралиб хонани тўлдирарди. Бу шаффоф куй биз турган уйдан узоқ-узоқларга парвоз этарди...

Вера билан Николай куйни тугатиб ўз жойларига ўтирар экан, хонада: «Қойил, яшанглар!» деган мақтов ўрнига аллақандай сукунат чўкди.

— Коля, сизга нима бўлди?— сукунатни дастлаб Зоя Николаевна бузди.— Негадир бошқача бўлиб қолдингиз.

Коля бир нафас иккиланди-ю, юзларидан ғамгинлик аломатлари йўқолиб, аллақандай шижоатдан дарак берувчи нур билан алмашинди.

— Сиз бу скрипка тарихини билмайсиз, албатта,— деб гап бошлади у.— Яхшиси ўзим айтиб бера қолай.

Ҳаммамиз нафасимизни ҳам ютиб, Николайга тикилиб турибмиз. У бир хўрсиниб олгач гапини давом эттирди:

— Отам армияга чақирилганда мен гўдак эканман. Онамнинг айтишига қараганда у музикани севар экан. Биринчи жаҳон уруши йилларида қишлоғимиздан чекинаётган итальянми, немисми, бир солдатдан бобом нонга алишиб олган скрипкамиз бор экан. Отам ўшани эшиб чалар экан.

Дадам армияга кетганида скрипкасини ҳам қўлтиқлаб жўнабди. Унинг охириги хати Ватан уруши бошланишидан олдин, Шепетовкадан келган экан.

...Шепетовка. 1941 йилнинг июнь кунлари. Звено командир Михаил Артёмов бахтли бир тасодиф туфайли запас қисмлар олиб келиш учун бу ердан Н. шаҳрига жўнаб кетди. Лекин у ярим йўлда эканидаёқ уруш бошланиб

қолади. Орқага қайтишнинг фойдаси ҳам йўқ, мумкин ҳам эмас. Уйга бориб хотинини, ўғлини кўриб кетса ажойиб бўларди-ю, лекин бу ҳам насиб бўлмади.

Хўш, скрипка нима бўлди? Узига ўхшаш миллионларча асбоб-анжомлар сингари у ҳам эгасидан ажраб қолди. У Михаил Артёмовни ҳамхона қилиб олган уй бекаси уйда қолиб кетди. Кампир мамлакат ичкарисига кўчиб кетишга улгурмай қолган эди. Тезда шаҳарда истилочилар пайдо бўлишди.

Бир мотоцикл вағиллаганича келиб Михаил тушган уй олдида тўхтади. Ундан унгер-офицер формасини кийган совуққина ёш бир гитлерчи тушди, дарвозани тақиллатишни ўзига ор билди шекилли, оёғи билан гурсиллатиб тепа бошлади.

Қўрқиб кетган Дарья Михайловна ўз хатасига қамалиб олганича бу ҳодисанинг нима билан тугагини кичик дарчадан кузатиб турарди.

Сурбет фашист хата эшигини ҳам ларзага келтириб тепа бошлади.

— Аткирайт! Офне! Шнель, швайн!— деб томоғи йиртилгудек бақирарди у.

Ганс Мюллернинг шаҳар чеккасидаги оддийгина бу уйга нега киргиси келиб қолдйкин? Кампир тушмагур сут солинадиган идишларни томга тўнкариб териб қўйган экан-да!

— Млеко дай!— фашистнинг салом-алиги шу сўз бўлди.

Бироқ Ганс ҳали сутни ичиб ҳам кўрмаган эдики, айёр кўзлари деворга кўк сатин ғилофда осиб қўйилган скрипкага тушиб қолди.

— О!— маза қилгандай томоғини тақиллатиб қўйди у.— Зергут!— Ганс тўппа-тўғри скрипка томонга отилди.

Дарья хола ўз фарзандидек бўлиб қолган Артёмовнинг скрипкасини немисга берг олмас эди.

— Худо ҳақи раҳмингиз келсин,— илтижо қилади у—
уйда нимаики бўлса ҳаммасини олсангиз ҳам майли, фақат
скрипкага тегманг...

Фашист қўлидаги автоматнинг қўндоғи билан Дарья
холанинг бошига бир урди-ю, унинг илтижо тўла овозини
ўчирди-қўйди.

...Гвардия подполковниги Артёмов командирлик қила-
ётган махсус авиаэскадрилья олға, ғарбга томон ғолибона
парвоз этарди. Душман қисмлари эса ҳали ҳам қаршилиқ
кўрсатардилар.

Гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда аланга илон тилларини чиқариб
айрим уйларни, ёғоч иморатларни ялаб кетарди.

Бундай жангларда Артёмов ўз эскадрильясидаги учув-
чиларга жасурликда ўрнатилган кўрсатди. Душман самолётла-
рига рўпарадан ҳужум қилиб, уларнинг аллақанчасини саф-
дан чиқарди. Мана, у душман самолётларига команда бера-
ётган, жуда пихини ёрган учувчи бошқараётган самолётни
кўриб қолди. Яккама-якка жанг қилиш учун энг қулай пайт.
Ҳар иккала учувчи самолётларни бир-бирига тик солди.
Самолётлар орасидаги масофа бир зумда қисқариб кетди.
Мана, самолётлар ҳозир тўқнашади... Бироқ, немис учув-
чисининг асаблари чидаш бера олмади. У таг томондан
юқорига тик кўтарилиб зарба бериш мақсадида пастга
шўнғимоқчи бўлди. Бироқ фурсатни қўлдан берган эди.

Артёмов аниқ мўлжал билан унинг самолётига ўқ ёғ-
дирди. Бироқ шу пайт асло қутилмаган бир воқеа содир
бўлди: немис учувчисининг ўқи Артёмов самолётининг бен-
зин бакини тешиб ўтди. Самолёт қуюқ тутун чиқариб
пастга шўнғиди. Артёмов парашют билан сакраган эди, қат-
тиқ жанг давом этаётган кўчалардан бирига келиб тушди.

...Автоматчиларимиз «Ура!» дея ҳайқариб, шаҳар квар-
талларига кирган эдилар. Артёмовга яқин бир ерда қат-
тиқ портлаш рўй берди. Ёниб турган тўсин катта иморат-
нинг биринчи қаватидаги деразани чил-чил қилди.

1
Бир лаҳзалик сукутдан фойдаланиб, Артёмов бир сакради-ю, синган деразадан уйга кириб олди. Бу ерда яна ҳам кутилмаган ҳодисага дуч келди: тинч шаҳарларимизга ўлим олиб келганларнинг бири ўликдай оқарган ҳолда унга тўппончасини тўғрилаб турарди. Бу — Ганс Мюллер эди. Уларнинг ҳар иккиси деярли бир вақтда ўқ узишди. Немиснинг ўқи Артёмовнинг ўнг қулоғи ёнидан ҳуштак чалиб ўтиб кетди. Қарши томондан келган ўқ эса немисни ер тишлатиб қўйди. Артёмов қўшни хонага югурмоқчи бўлиб қадам ташлаган заҳоти деворга осиглиқ бир нарсага кўзи тушди. Ё алҳазар. Нима бу — тушими ёки ўнгими? Унинг шундоққина рўпарасида, замон ўтиши билан салгина оқарган кўк сатин гилофда скрипка осиглиқ турарди.

Ахир атиги уч-тўрт йил илгари ажралмас ҳамроҳи бўлган скрипкасини кўриб қолиш унинг тушига ҳам кирмаган эди-ку! Солдатликда кечган ҳаётнинг оғир дамларида, зериккан пайтларида бу скрипка ҳаминиша гўзал хотини Катюшани, ширин-шакар ўғли Коляни ёдига соларди.

Жанг эса ҳамон давом этипти. Ҳар бир уй, ҳар бир квартал учун қаттиқ жанг борарди. Фақат тонгга яқин ўқ овозлари тинди. Бироқ дам олишнинг пайти эмасди: жангчиларимиз шаҳарни фашистлардан тозалаб, ғарбга томон ҳужумни давом эттирдилар.

Артёмов тезда ўз қисмини топиб олди, яна жангга кириб кетди.

Австриянинг Винер Нойштадт шаҳри осмонидаги жанглардан бирида у бошидан ярадор бўлди. Бир лаҳзада етиб келган медицина ходимлари жасур учувчини сақлаб қола олмадилар — унинг жароҳати жуда оғир эди.

Артёмов қаттиқ оғриқни енгишга интилиб, механик-старшина Ҳайдар Умаровни ўз ёнига чақирди:

— Ҳайдар, менинг оилам қаердалигини биласан. Саломат қолсанг... скрипкамни... уйимга обориб бер. Ўғлимга айт-

гинки... Нима бўлганини муфассал айтиб бер... Айтгинки, мен уларни... жондан севар эдим...

Залда чироқ ўчиб, саҳнада ашулачилар ва ўйинчилар, бадий ўқиш усталари ва акробатлар бирин-кетин ўз санъатларини намойиш қилмоқдалар.

Бугун концертда иштирок этиши лозим бўлган Николайга қараганда мен кўпроқ безовта бўлиб турибман.

— Оддий аскар Николай Артёмов скрипкада куй ижро этади,— эълон қилди бир қиз.

Зал сув қуйгандек жимжит. Саҳнада мен ўзимга яна ҳам қадрдон, яна ҳам яқин дўст бўлиб қолган Николай Артёмовнинг ёқимли чехрасини кўриб турибман. Унинг скрипкаси дастлаб ҳордик чиқараётган учувчи-жангчиларнинг фарогатини бузишдан чўчигандек майин садо таратади, бора-бора бу овоз денгиз тўлқинларини эслатади. Кўз олдимда олтин бошоқлар чайқалиб ётган Дён далалари жонланади. Ана, майин ел бу бошоқларни енгилгина чайқалтиради. Орқасига рюкзак осиб, скрипкасини қўлтиқлаб олган навқирон йигит оиласи билан хайрлашмоқда, хотинини ўпиб, қиқир-қиқир кулиб турган бир яшар гўдакни қайта-қайта тепага иргитиб, илиб олмоқда. Сўнг унинг жингалак сочларидан ўпиб хотинига қайтариб бермоқда. Ниҳоят, ҳарбийчасига честь бериб, уйи билан хайрлашмоқда. Олам нурга тўлган осмонда заррача ғубор йўқ. Боғларда булбуллар сайрайди, томларда кабутарлар кукулашади.

Бирданига ғарбдан совуқ шамол эсади, осмонни қора булут қоплайди. Чақмоқ чақиб момоқалдироқ гулдирайди. Қора булут орасидан қандайдир баҳайбат калхатлар чиқиб, тинч далалар устида шумшук қанот қоқади.

Мана, куч-қувватга тўла улкан бир бургут уни қарши олмоқда. Бироқ айёр калхат қочиб қолмоқчи. Бургут эса қанотларини кенг ёзиб, уни қувмоқда...

Концерт тамом бўлгач, ухлашга сигнал берилди.
Бутун шаҳарча уйқуда. Солдатлар уйқуда. Казармага
кираверишда навбатчи ҳушёр турибди.

Мен эса негадир ухлай олмасдим. Артёмов ҳам у ён-
бошдан-бу ёнбошга ағдарилади. Ҳамма ёқ тип-тинч.

— Коля, ухлаганинг йўқми? — шивирлайман мен.

— Йўқ, — жавоб беради у.

— Нега?

— Ўзим, шундай... Ухлашга тиришаману, уйқу кел-
майди.

— Коля, нега консерваторияга ариза бермаяпсан-а?

— Кечикдинг, Карим.

— Хўш?..

— Консерваторияга хат ёзган эдим, жавоб келди: ҳуж-
жатларимни топшираверсам бўлармиш.

— Скрипка класси бўйичами?

— Ҳа.

Ётган жойимизда бир-биримизга қўл бериб, уйқуга
кетдик.

ҚУВОНЧ ВА УКИНЧ

Давлат ака нонуштадан кейин шинамгина ҳовличасини одатдагидек бир айланиб чиқди. Айвонда баркаш тузаб куйманаётган хотинидан:

— Менга қара, бугун келишадими?— деб сўради.

— Ҳа, дадаси, бугун келишади, бугун,— дея жавоб қилди кампир ўз ишида давом этаркан.— Кечқурун. Ҳам-ма нарса бут.

Чол: «Мен бир нима етишмаса, гузарга чиқиб келайми деб турувдим», деди-да, қаддини ростлаб кўчага томон йўл олди.

Маҳалламизда Давлат акани танимайдиган киши йўқ. Ёшу қари, аёлу эркак уни ҳурмат қилади, бунинг боиси бор. Маҳалламиздаги жамики аҳолига Давлат ака биринчи бўлиб «Алифбе» ўқишни, қалам-дафтар тутишни ўргатган. Хизмат кўрсатган маърифатчи эндиликда пенсиянинг гаштини суриб юрибди.

Давлат ака гузарга қараб бораркан, дуч келган ҳар бир киши унга иззат-эҳтиром билан таъзим қилади:

— Салом, домла!

Домла эса қарияларга хос вазминлик билан:

— Ваалайкум ассалом, баракалло!— дейди-да, йўлида давом этади.

Мўйсафид шаҳар кўчаларидан борар экан, баъзан ўйга

ботади: «Эҳ-ҳа: Давлат! — дейди ўзича. — Сен ҳам ёшингни яшаб, ошингни ошаб қўйдинг. Мана, сочларинг оқариб, тишларинг сарғайди. Қадди-бастинг ҳадемай мажнун тол каби эгилади. Лекин ҳануз тетиксан, илигинг тўла, билангингда ҳали куч кўп. Юрагинг-чи! Асло қаримас экан, бу юрак!.. Уч фарзанднинг отаси бўлдинг, Давлат. Икки ўглинг урушдан қайтиб келмади. Кўпчилик қатори гаму қайғуларга бардош бердинг. Юзларингда ажин, сочларингда қиров кўпайса кўпаяверадики, ироданг букилмади...

Адолат! Кенжатоғим, нури дийдам. Суянган тоғим, энди сен қанотингни ростлаб, мустақил турмуш ошиёнасига парвоз этмоқчисан. Майли, қизим, онанг билан мен розимиз. Бугун бўлажак куёвимиз келармиш. Унинг йўлига интизормиз, бўтам. Олиб кел, куёвимиз бўлсин, иккала акангнинг ўрнини босиб, бизга ўғил бўлсин. Истасанглар биз билан, хоҳласанглар алоҳида яшайверинглар. Қўша қаринглар, ували-жували бўлинглар. Қариган чоғимизда невараларимиз орзу-ҳавасини кўрайлик. Отангга тортдинг, болам. Ота касбини эгаллаб, ўқитувчи бўлдинг. Энг машаққатли, энг шарафли ҳунарни эгалладинг. Балли, бўта-лоғим...

Чорраҳада дуч келиб қолган ҳаммаҳаллалардан бири Давлат акага такалуф билан таъзим қилиб сўрашди-ю, унинг хаёлини бўлиб юборди.

...Қиз бола тортинчоқ бўлади, баъзан юрак сирларини онасига изҳор этишга ҳам ийманади. Адолатнинг хаётида рўй бераётган ўзгаришларни Давлат ака сезиб юрибди. Лойиҳаловчи идоралардан бирида хизмат қилувчи Карим Собиров деган инженер йигит Адолатга муҳаббат изҳор этганлиги Давлат акага аён бўлиб қолди. Буни хотини айтди.

Давлат ака автобусга ўтириб, шаҳарга тушди. Соьсалқин хиёбонлардан бирида кета туриб деворга осиглиқ чиройли ёзувни кўриб қолди. Аллақаерда эшитгандек бу

ташкилотнинг номини. Э-ҳа, Каримжоннинг идораси бу! Чолнинг юраги ура бошлади. «Бир кирсаму, кўзимнинг қири билан бўлса ҳам кўрсам... Унингчини битириб кетганича учратганим йўқ Каримжонни. Бу орада армияга ҳам бориб келибди, институтни ҳам тугаллабди...»

Кимнидир ахтараётган киши бўлиб катта бинога кирди мўйсафид. Аста-секин босиб, гиламчалар тўшалган йўлакларда у ёқдан-бу ёққа юриб, эшикларга ёпиштирилган ёзувларни кўздан кечирди. Уч-тўрт ходимнинг фамилияси орасидан «Собиров К. С.» деган ёзув ажралиб кўзга чўгдек ташланди. Демак, ўз тақдирини бир умрга Давлат Нурматовлар онласининг тақдири билан улашга аҳд қилган йигит шу ерда ишлайди! Чол эшикни очайми, йўқми, деб иккиланиб турувди ҳамки, эшик гийт этиб очилди. Ичкаридан сариқ атлас кўйлак кийган Адолат тенгли бир қиз чиқиб:

— Келинг, отахон, кираверинг. Ким керак эди сизга?— деб сўради.

— Шундоқ, қизим... менга...— деди кекса қия очиқ эшикдан хонага нигоҳ ташлаб олгач,— мен Каримжонни ахтариб келгандим. Бу ерда кўринмайди чоғи, қизим?

— Бугун ишга келмайдилар. Кеча отпускага рухсат сўраб юрувдилар...

— Келмайдилар, денг? Ундоқ бўлса узр, қизим. Бошқа куни келарман.

Давлат ака секин одимлаб серқатнов кўчага чиқди-да, йўловчилар оломонига аралашиб кетди. Мирзатераклар қуюқ соя ташлаб турган хиёбондан юриб, талайгина йўл босди.

...Автобус хийла бўш, лекин ўриндиқлар банд. Олдинги қаторлардан бирида башангроқ кийинган, жингалак сочлари орқага таралган йигирма беш ёшлар чамасидаги йигит ўтирибди. Авваламбор Давлат ака йигитни кўргач, кўнглига: «Қани энди, ўғлинг ёки куёвинг мана шунақанги,

кишининг ҳавасини келтирадиган йигит бўлса», деган гап келди.

Бироқ, кейинчалик минг-минг афсус қилди, Давлат ака. Йигит, гўё бўйни қийшайиб қолгандек, ташқарига қараб ўтираверди. Ота йигит ўтирган жойга яқинроқ келди. Йигит ҳамон парвойи палак: ундан садо чиқмасди. Қариянинг томоғига алланарса қадалиб, юрагининг бир чеккаси без-без оғригандай туюлди. Аммо тишини-тишига қўйиб турди. Ўрдада автобусга муккайган бир нуроний кампир чиқди-да, бояги йигитнинг ёнига келиб, белини ростлай олмай, ўриндиқнинг дастагидан ушлаганича тураверди.

Сабр косаси тўлиб-тошган Давлат ака қаҳр-ғазабини ташқарига чиқармасликка ҳаракат қилиб, йигитга мумкин қадар мулойимлик билан деди:

— Ўғлим... Онангизга жой берсангиз...

— Она бўлса, ўзининг фарзандларига она-да! Менга нима?! Биз ҳам жонни жабборга бериб ишлаб, обдон чарчаганмиз...

— Ахир, одоб деган нарса бор, ўғлим...— Ё алҳазар, нима бўлди-ю, Давлат ака бехосдан арининг уясига тегиб кетган экан. Чунонам сасидики бояги йигит, асти қўяверинг.

— Нима, нима!— деди у ўшқириб.— Қачондан бери менга ота бўб қолдилар ўзлари? Нега энди манави менинг онам бўларкан?

— Афсус,— енгил хўрсиниб олди Давлат ака.— Минг афсус: «Дарахтнинг меваси кўп бўлса, боши ҳам бўлур», деб ўйлагандим. Сиз эса... қуруқ, мевасиз дарахт экансиз... Усти ялтироқ...

— Жа жонга тегяпти-да, бу пенсионерлар! Уз ихтиёринг билан нафас олгани қўйишмайди!

— Ҳой, олифта!— деди кимдир сапчиб ўрнидан туриб,— оғзининг танобини йиғиштир. Йўқ эса...

Энди бошқалар ҳам лоқайд ўтиришолмасди:

— Ҳаддингдан ошма, ҳў! Қуюшқондан чиқма!..

Кампир баёқиш жанжални раво кўрмай:

— Вой, мен ўла қолай, қўйинглар, ўтираверсин,— деди ялинган оҳангда,— чорак соатлик йўлга ҳам шунчаликми?..

Кўпдан қуён қочиб қутулармиди: олифта ўрнидан туришга мажбур бўлди.

Давлат ака фарзандининг тенгдошини «ўғлим» деб қўйди-ю, балого қолди. Йигит унга елимдек ёпишиб олди. Бу деса, у деди, у деса бу.

Давлат ака автобусдан тушиб қолиб қулоғини тинчитмоқчи, қаёқда дейсиз! Безори унга астойдил тирмашиб олган эди. Яхшиямки рўпарадан билагига қизил лента боғлаган йигит-қизлар чиқиб қолишди...

...Адолат ўзининг касбдош дугоналари, Каримжон ёру дўстлари билан келишгунга қадар чол-кампир елиб-югуриб ҳамма нарсани тахт қилиб қўйишган эди. Давлат ака ҳовлига шакароб қилиб сув сепди, кампир супуриб-сидирди. Ҳадемай қўни-қўшнилари кўмакка чиқишди. Ишкомга олинган ток тагига «Т» ҳарфи шаклида столлар қўйилиб, ноз-неъматлар тўкиб ташланди. Қош қорайиб қолган эди. Катта-катта лампочкаларни ёқиб қўйишди.

Ниҳоят, орзиқиб кутилган меҳмонлар ҳам кириб келишди. Бахтиёр кексаларнинг қувончи чексиз. Адолат ўзида йўқ хушнудлик билан бир тўда йигитлар орасидан Каримжонни қўлидан ушлаб олиб чиқди-да, отасининг истиқболига олиб келди:

— Дадажон, танишиб қўйинг: Каримжон. Бу киши эса ҳамкасблари Қодиржон ака...

Нега энди Давлат ака танимасин Каримжонни! Танийди, ахир ўзининг собиқ талабаларидан-ку. Унинг ёнида турган жингалак соч йигит ҳам иссиқ кўринди қариянинг кўзига.

— Оббо, кексалик қурсин,— дейди чол чўнтаklarини ковлаб, алланимани ахтараркан.— Ҳа, ҳа, мана кўзойнаги

тушмагур,— дея ён чўнтакдан кўзойнакни олиб бурнига қўндирди. Кейин нима бўлди денг: «Келинг, болам, бош устига, хуш кўрдик», деб бағримга бир босай деган ният билан қулочини ёйиб келаётган Давлат ака бирданига заҳарли илоннинг ҳамласидан қўрққан кишидай орқасига тисарилиб кетди. Нафаси қисилиб, кўз олди қоронғилашди. Юрагининг, эрталабки можаро натижасида жароҳатланган юрагининг четига аччиқ қалампир сепилгандай бўлди.

Орага сира кутилмаган сукунат чўкди. Шолгом бўлиб кетган олифта бежо кўзларини ерга қадади.

Давлат ака:

— Биз танишмиз, қизим, таниш бўлганда ҳам жуда яқиндан танишмиз,— деди кўкрагининг чап томонини ушлаб ўтираркан.

Йигит чидаб туролмади. Жаҳл билан ўзини кўчага отди.

— Қодир, қаёққа?!—Каримжон унинг орқасидан чопиб кўча эшиккача борди. Қодир эса орқа-олдига қарамай қочиб борарди.

Давлат ака кампири пиёлада келтирган совуқ сувдан қулат-қулат ютди-да, ёнида бош эгиб турган Каримжонга тикилди:

— Қўйинг, ўғлим,— деди у ўкинч аралаш чуқур хўрсиниб,— югурманг унинг кетидан. Оппоқ соқолим билан менинг юзимга оёқ босган бу ярамас бола бир кунмас-бир кун сизни ҳам оёқ осги қилиб, депсаб ўтиб кетади. Фалокатдан қутулганимиз шу бўлсин... Қани, болаларим, дастурхонга марҳамат қилинглар.

ҲАШАРЧИ

Институтимиз оталигидаги колхозга бориб пахта йиғим-теримида иштирок этишимиз ҳақидаги хабар бир кун аввал маълум бўлган эди. Ана шу воқеани кўпчиликка билдириб қўйиш мақсадида кичкина йиғилиш бўлди. Йиғилиш раиси вазифани тушунтириб бўлгач:

— Саволлар борми?— деб залга кўз югуртирди.

— Йўқ, тушунарли,— деган овозлар эшитилди. Бироқ шу пайт кимдир қўл кўтарди.

— Рухсат этинг!

— Марҳамат, гапиринг. Сўз ўртоқ Низомовга.— Рўпарамизда жингалак соч, бигиз мўйлов йиғит пайдо бўлди:

— Ўртоқлар, биродарлар, ҳамкасблар,— сўз бошлади у,— сизларга сир эмаски, пахта — миллий ифтихоримиздир. Ўзингиздан қолар гап йўқ — «оқ олтин»ни ўз вақтида, бир чигитини ҳам нобуд қилмай териб олиш — бурчимиздир. Пахта... э-э... биз... айтмоқчийдимки...

— Э, яшаворинг-е, қойил-е, Уроқвой Низомович,— кимдир кесатиб.— Музокарага ҳожат йўқ. Гапни чўзманг, йиғитча. Полвонлигингизни яхшиси эртага амалда кўрсатиб қўя қоласиз.

...Шаҳардан тонг палласида жўнадик. Автобус асфальт йўлдан учиб борарди. Низомович Уроқвойнинг эса оғзи тинмасди:

— Муҳаббатим бўлсин сизга, азиз йигит ва қизлар, зап ажойиб нарса-да, бу пахта. Ундан не-не нарсалар ишлаб чиқарилмайди, дейсиз: спирт, ош ёғи, совун, кунжара, чит, қоғоз, қолаверса...

— Уҳ-ҳў, бундай чуқур билимлар билан ҳали узоққа кетасиз, Уроқвой ака!— қизлардан бири луқма ташлади. Қизлар гуррос кулиб юборишди.

— Нега куласизлар, садоқатим бўлсин сизга, жажжи қизлар, мен ҳозир сизларга пахтанинг аҳамиятини...

Унинг гапига ҳеч ким қулоқ солмади. Унғайсиз ҳолга тушиб қолган Уроқвой энсасини қашлади,

— Сизлар тушунмайсизлар-да,— деди-ю, пича тинчигандай бўлди.

Машина Назарбоғ қишлоғига ҳам етди, қишлоқнинг марказида тўхтамай тўппа-тўғри бригада дала шийпонига ўтиб кетди.

Ҳаммамиз этак, қанорларни олиб, пахтазорга ёйилдик. Уроқвой эса автобуснинг эшиги очилар-очилмасданоқ бир сакраб ерга тушди-ю, қулочини ёйиб хирмонга чопди.

— Ҳў, ҳормасинлар, азаматлар, хирмонга барака!

— Бор бўлинг, айтганингиз келсин, келинг, келинг, меҳмон...

Уроқвой хирмонда турган колхозчилар билан бирма-бир қўл олишиб сўрашиб чиқди. Шу пайт эгнига оппоқ яхтак кийган мўйсафид хирмонга яқинлашиб келаверди. Уроқвой у кишини колхоз раиси деб ўйлади шекилли, икки букилиб унга пешвоз чиқди:

— Ассалому алайкум, отахон! Тану жонлари соғми? Ҳормай-чарчамай юрибдиларми, раис бобо? Планлари ҳам маррага яқинлашиб қолгандир? Мана, бизлар ҳам ёрдамга келиб қолдик. «Ҳа» деган туяга мадор-да...

— Шукур, ўғлим, раҳмат. Хуш келибсизлар. Қисталанг вақтда келганларинг жуда яхши бўпти-да. Бобо, деганинг рости, лекин раис эмасман. Оддий сувчиман. Ота-бувада-

римиздан мерос бўлиб қолган касб. Ақлимни танибманки, сувчилик қиламан, бу йили колхозимиз пенсияга чиқариб қўйди. Ҳамма далада юрса-ю, менга қишлоқда нима бор?

Уроқвой панд еб қолганига бир оз ачинди, чунки унга «амалдор» керак эди. Звено бошлиғими, бригадирми ёки колхоз раисими, унга барибир бошлиқ бўлса-бўлгани. Бахтга қарши, хирмонда турган кишилардан бири тарози-бон бўлса, иккинчиси, ҳув анави қўлига паншаха ушлагани — пахта қуритувчи, учинчиси эса табелчи эди. Булар қаҳрамонимизнинг дидига тўғри келмайдиган, «қишлоқ хўжалиги назариясидан беҳабар одамлар». Шу сабабли ҳам у ҳеч ким билан тортишиб ўтирмасдан хирмон четида ётган этаклардан бирини қўлга олди. Бурнини жийриб, этакнинг у ёқ-бу ёғини қаради-ю, белига боғлади, пайкал томон йўл олди. Шунда ҳам тинч кетгани йўқ.

— Башарти бригадир тоға келиб қолсалар, мени излаб топсинлар...

Бригада бошлиғи Пирмат ака бошқа қарталарга теримчиларни жойлаштириб хирмонга қайтиб келгач, «уф» деганича ўзини ташламоқчи бўлиб турувди ҳамки, шаҳардан келган ёрдамчилардан бири унинг дарҳол етиб келишини талаб қилиб кетганлигини эшитиб, ҳафсаласи пир бўлди. «Ким бўлиши мумкин бу киши?»

Ҳашарчилар ичида Уроқвой ўзининг олифта кийими, новчалиги билан ажралиб турар, узоқдан аланглаб қараб-қараб қўярди. Пирмат ака ҳам тўппа-тўғри унинг олдига келди.

— Э, ҳормасинлар, ҳормасинлар, меҳмонлар! — очиқ чеҳра билан саломлашди Пирмат ака, — ҳо, баракалла, азаматлар, баракалла. Зап кепсизлар-да, кўпдан қуён қочиб қутулмас, деганлар. Қўлинг дард кўрмагур шаҳарликлар озмунча ёрдам беришяптими, планимиз ҳам тўлай деб қолди.

Ҳашарчи билан бригадир оғиз-бурун ўпишиб кўришдилар. Четдан кузатиб турган киши ўн-ўн беш йил дийдор кўришмаган ота-бола тасодифан учрашиб қолибди, деб ўйлаши мумкин эди.

— Муҳаббатим бўлсин сизга, отахон! Қадамларига ҳасанот. Танишиб қўяйлик: Уроқ Низомович Низомов.

— Пирмат Нурматовман... Пирмат ака дейверасиз, ич-вичи йўқ.

— Жуда соз, худди шундай деб айтаверамиз. Пирмат Нурматич, кечирасиз, ич-вичи йўқ, дедингиз-а, Пирмат ака... Шу дейман, Пирмат ака, пайкалингиздаги гўзалар бир текис ҳосил бермаган, бунга сабаб: ўз ишига совуққонлик билан қарашдадир...

Бу сўзлар Пирмат аканинг бошида чақилган ёнғоқдек қаттиқ тегса ҳам, у ўзини вазминликка солди. Уроқвой эса гапида давом этди:

— Ҳа, гўза деган ўсимлик яхши парваришнинг гадойи... Биласизми? Хотин киши ҳам ўз вақтида бошини ювиб-тараб турмаса, сочлари пахмайиб, алвастига ўхшаб кетади. Гўза ҳам худди шундай: белгиланган муддат ичида ягона-лаб, суғориб, чопиқ, чеканка қилиб турмасангиз, ғовлаб кетади. Ўсиб кетган жойларига бот-бот кириб, оралаб турилса, кўсақлари шамоллайди, тез очилади...

Пирмат ака «мутахассис»нинг фикрларига қўшилган бўлди-да, апил-тапил жўнаб қолди.

Туш пайтигача теримчилар беш-олти фартуқдан пахта топширишди, аммо Низомович Уроқвой бирор марта ҳам хирмонга яқинлашмади. Терган пахтасини эгат орасига тўкаётгандир, биратўла кечқурун олиб чиқар-да, деб юра-вердик.

Соф ҳавода овқатланиш нақадар гаштли бўлади. Дала шароитида пиширилган карам шўрвани айтмайсизми, уни ҳар қандай ошхонада ҳам учратавермайсиз. Шўрва Уроқвойга ғоят лаззатли кўринди шекилли, қозон олдига бир

эмас, икки марта борди. Овқат вақтида ҳам у, ҳеч кимга гал бермай сайради. Биз жой-жойимизга аллақачон тарқалишиб кетганмиз, у эса ўчоқнинг бошига бориб олиб ошпазни мақтарди:

— Ажойиб шўрва бўпти-да, Маҳбубахон опа,— сиздек қобил пазанданинг табаррук қўлларидан овқат ейиш шарафига мушарраф бўлганим билан беҳад хурсандман. Лекин боршга бир оз дафна барги, сирка қўшворганингизда борми, мазасига маза қўшилишини кўрардингиз. Бу насихат эмас, маслаҳат, албатта, аммо яна ўзингиз бир ўйлаб кўринг...

Радио карнайи «Тошкентдан гапирамиз. Қишлоқ хўжалиги ходимлари учун берилаётган концертимизни давом эттирамиз», деб турган пайтда Уроқвой «юрайми, юрмайми» деб судралганча пайкалга келди. ариқнинг лабида чўзилиб ётиб, алла нималарни ўйлади. Сўнгра унинг юзида ғалати табассум пайдо бўлди. Уроқвой сапчиб ўрнидан турди, «Пахтазорда кўрдим...» ашуласини баралла қўйганича яна теримга киришиб кетди.

Бир вақт Уроқвой ўқ ариқда олдига қанор ўнгариб келаётган бир отлични кўриб қолиб, унинг йўлини тўсди:

— Чавандозларга саломларим бўлсин, йўл бўлсин биродар, қаерлардан сўраймиз?

От минган киши звено бошиғи Ўсарбой ака эканлиги аниқланди.

— Оббо Ўсарбой-е, шу ерикларданман денг?! Балли, балли, кам бўлманг, дўстим. Ҳақиқий пахтакор экансиз: мана бу лўпилаб турган дурдоналарга бир боқинг, терсанг тагин тергинг келади киши. Зап ҳосил берибди-да. Агарда август ойининг охирларида дефолиация қилиб юборганингизда, гўзанинг барги бамисоли фарқ пишган шотутдек, дув тўкиларди, териш бирмунча енгиллашган бўлар эди. Афсус, минг афсус, ёшлик қилибсиз, биродар, бу ишни амалга оширолмабсиз. Сизнинг ўрнингизда бўлганимда... Ҳа...

Кечкурун ҳаммамиз хирмонда учрашдик. Ҳигит ва қизлар бирин-кетин кун бўйи меҳнат қилиб терилган пахтани топшира бошлашди.

— Марҳаматхон юз килограмм терибди.

— Сидиқжон тўқсон саккиз...

Негадир ҳамманинг диққат-эътибори Уроқвойда. У бечора ғўза ораларида қоқилиб, йиқилиб зўрға ярим шакар қоп пахтани олиб чиқди-да, тарозига қўйди.

— Уроқвой Низомов бир кунда... ўн икки килограмму саккиз юз грамм пахта терибди,— эълон қилди бошлиғимиз...

Уроқвой қопини қўтариб, нарироққа борди. Пахтани хирмонга тўкмоқчи бўлиб турувди-ю, шу пайт товуши борича бақариб юборди.

— Вой оёғим!..

Қарасак, отнинг калласидай келадиган гувала қопдан Уроқвойнинг оёғига тушибди. Колхоз табелчиси гувалани дарров олиб, тарозига қўйди. Тўрт килограмм чиқди.

Табелчи Уроқвойга «Садқайи ҳашарчи кетсин, олифта», дегандек ер остидан қараб қўйди.

ИККИНЧИ УЧРАШУВ

Кўҳна Марғилоннинг «саккиз тепки» атласидан тикилган кўйлаги хушбичим қадди-бастига ярашган лобар қиз осмону фалакни ларзага солиб гуриллаб тобора баландликка кўтарилаётган самолётнинг ичида эмас, гўё биз аэропортдаги бир залда гурунглашиб ўтирганимиздек, бамайлихотир сўзларди:

— Қадрли дўстлар!— деди табассумини аямай. Бир оз сукут сақлаб ҳамма жим бўлишини кутди, бунга эришгач, Москва—Тошкент йўлида парвозини давом эттираётган самолёт қай тезлик ва юксакликда учаётгани, манзилга не вақтда етиб боришимизни маълум қилди-да, вақтинча папирос чекмай ўтиришларини йўловчилардан илтимос этди, сўнг шахмат-шашка, газета-журналлар тарқатиб чиқди.

Ўрта салондаги қўшалоқ ўриндиқда икки кекса киши ўтирибди. Бирини эркак, бирини аёл. Эркак аёлга нисбатан ёши улғуроқ — етмишларни уриб қўйган, аёл эллик бешларда. Кўксига «Қаҳрамон она» ҳамда хизмат кўрсатган ўқитувчи эканлигидан далолат берувчи икки нишон порлаб турарди. Ким улар? Чўнтакларидagi билетларидан бири Аваз Маҳмудов, бири Маърифат Фозилова бўлиб чиқди.

Маърифат опа умри бино бўлиб бунақанги ажойиб табиат манзарасини биринчи марта завқ-шавқ билан томоша қиляпти. Не ажаб: самолётнинг ўнг томонидаги те-варак ойнадан тун маликаси қамар мўраласа, чап томондан жилвакор қуёш шўх жилмайиб боқмоқда. Бамисоли иккиси кимсасиз юлдузлар уммонида қўл ушлашиб бирга сайр этиб юришгандек. «Учма поезд» (самолётни Маърифат опа ёшлигидан шундай деб атарди) ғарам-ғарам оппоқ булутлар устида сузиб боряпти. Опа — табиат гўзаллиги мафтуни. Шу боисдан ҳам деразага яқинроқ ўтириб олгиси, кўзини қамаштиргудек тиниқ уфққа тўйиб-тўйиб боққиси келади, бироқ ёнидаги ўриндиқ банд. Соч-соқолларини кексалик қирови босган чуст дўппили бир мўйсафид ташқи кўринишидан барча воқеаларга лоқайд қарайдиган бегам кишидек, парвойи-фалак — миқ этмай бояги қиз ташлаб кетган безакли журнални варақлаб ўтирибди. Чол журналнинг аллақайси бетига чунон узоқ тикилиб қолдики, опанинг тоқати тоқ, юраги тарс ёрилиб кетгудек бўлди. Ўйини алмаштирайлик, деб кўрсами? Нима деркин у киши? Намунча тикилавермаса журналнинг бир бетидан кўз узолмай? Ёнидан қалам олиб, алланарсаларни ёзаяпти журнал саҳифасига. Маърифат опа кўз қирини ташлаб қараса, ён қўшнисини кроссворд ечиб ўтирибди.

Салондагиларга таом тортилди-ю, ҳамсоя журналдан бош кўтарди.

— Ҳўҳ-ҳў! — деди мўйсафид, кўзойнагини қўлга олиб дастрўмоли билан артаркан. — Бир соати ўтди-кетди денг! — У опага юзланди. — Ҳадемай, қарабсизки, «Она шахрим, Тошкентим!» деб турибмиз-да!

Опа унинг гапини маъқуллаган бўлиб бош ирғаб қўйди. Чол унга нисбатан гапга чечанроқ чиқиш қолди. Бир муҳим нарса ял этиб эсига тушгандай:

— Зерикмай келяпсизми, қўшни? — деди шошиб-пишиб. — Мени афв этасиз, мана шу айрилмас балога гириф-

тор бўлганман. Қўлимга «Огонёк» ёки «Гулистон» тушиб қолгудек бўлдими, вассалом, ёруғ дунёни паққос унутиб юбораман. Охирги катаги тўлдирилмагунча фикран мана шу катакларни кезиб юравераман, десангиз... Марҳум Аб-рор ака тирик даврида мудом умрим «Ҳамза»да ўтарди. У киши қазо қилгунларига қадар беш юз мартадан зиёд Отеллони ўйнадилар. Баъзи сабабларга кўра бир-икки марта тушолмагандурман, холос, театрига... Аброр акам-лар оламдан кўз юмдилару... Зинҳор ўйламангки, касби-кори кроссворд устида мия ачитиш экан, деб,— мўйсафид узр сўраётгандай опага таъзим қилиб гапирарди,— асло, бу шунчаки, бўш пайтларда. Биласизми, бу жумбоқларга жавоб топиш ниҳоят завқли нарса-да! Олам-олам тушунча. Баъзан битта сўзни неча кунлаб тополмай юраман. Мана, ҳозир ҳам атиги беш ҳарфдан иборат дарё номини топол-маяпман. Тилимнинг учида турибди-ю, ҳеч тўғри келма-япти.

— Қайси дарё бўлиши мумкин?— Маърифат опа ихти-ёрсиз гапга аралашиб кетганини ўзи пайқамай қолди.

— «Европадаги йирик дарёлардан бири» дейилган.

— Волгадир-да...

— Шошманг, шошманг! Волга денг? Тўппа-тўғри! В-о-л-г-а! Шунини билмаганимни қаранг-а!

Маърифат опа фурсат калитини топгандай:

— Йўқ демасангиз, дераза томонга ўтиб ўтирсам,— деди ийманиб.

— Жоним билан, сингил, бош устига.

Жойлар алмашилди. Опа мақсадига эришганидан хур-санд. Чолга барибир. Бирпасдан кейин у яна муаммо ка-такларига шўнғиди.

Маърифат опа ҳайрон. Бу истараси иссиқ, муомаласи самимий кишига яна бир-икки бор суқилиб боқди-ю, юра-гига алла нарса жиз этиб теккандай туюлди. Опани энди Она Ер жамоли, табиат гўзаллиги унчалик ўзига ром

этомасди. Унинг диққат-эътиборини мана бу, ёнида пичирлаб сўз дурдоналарини топиб жажжи квадратларга битгётган кўзойнакли одамда. Қаердадир учратган, ҳамсухбат бўлган. Лекин қачону қаерда кўрган — эслолмайди, серажин пешанасини тириштириб яна ва яна тикилади. Наҳотки, Авазхон ака бўлса? Орадан қирқ йил вақт ўтиб кетибди-я ўшандан буён. Одам кексайиб-букчайиб қолса ҳам қош-кўзи ўша-ўшалигича қоларкан. Ким бўлиши мумкин бу киши? Ҳалиги, телевизорда «Оталар сўзи...» борасида ваъз ўқувчи мўйсафид шу эмасмикин? Йўқ, йўқ, телевизорда иягига ясама соқол ёпиштирган артист чиқади, деган гап қулоғига чалинганди чоғи. Дарвоқе, бу кўшни ҳам ўзининг санъатга мафтун эканлигини айтмадимми боя?.. Соқоли ясама эмасга, ўхшайдику-я.

Опа қўшнисига такрор-такрор қарагани сайин қизиқиши зўрайиб бораверди. «Ўша, худди Авазхон акамнинг ўзгинаси-я!» — дейди ўзига-ўзи. Аммо фалончи ака эмасмисиз. дейишга юраги чопмади. Ёнида ўтирган киши эса гўё «тўғри, синглим, мен ўша, Сизни қизиқтираётган Авазхон бўлман» деётгандай.

Ўтмишда содир бўлган, эндиликда эса ёқимли бир тушдек хотирага маҳкам ўрнашиб қолган воқеалар тизмаси опанинг хаёлини чулғади...

...Оҳ, тақдири пешана! Риёзат тузини татимай ёр васлига етиш осонлик билан бўлмас экан. Маърифатнинг хаста кўнгли изтиробда. Ушанда Асқарали ваъдалашган тепаликка келмади. Асқаралилар томонидан юборилган дастурхонлар, «сизларга берадиган қизимиз йўқ», қабалида ёпиқлигича қайтариб юборилаётганини Маърифат билиб юрарди. Сабаби, отасининг ибораси билан айтганда, «тенг тенги, тезак қопи билан».

Севишганлар ҳамиша учрашиб турган кўш сада тагига Асқарали тўрттагина ёнғоқ ташлаб кетибди. «Хавотир бўлма, эсон-омонман, лекин бир неча кун висол кўришга

олмаймиз», деган маънони билдирарди бу аломат. Асқаралидан ҳамон дарак йўқ. Нима бўлдийкин унга? Нега кўриши бермай қўйди?

Маърифат садага суянганича чуқур ўйга ботди. Хўрланганидан кўзлари жиққа ёшга тўлди. Ёнғоқни қўлга олди. Кўз олдида Асқарали, сўнгги учрашув намоён бўлди. Асқаралининг қовоғидан қор ёғарди. Қаҳру ғазаб тўла кўзларини дара узра ястаниб қишлоқ томон тикиб, аллакимларга лаънатлар айтарди.

— Токайгача!— дейди у, саданинг танасига зарда билан муштлар экан.— Қачонгача одам боласи ўз хоҳиши билан нафас ололмай, билганича иш тутолмай юради?! Инсон боласи ҳайвон эмас-ку, ахир! «Тенг тенги билан, тезак қопи билан» эмиш-а!

Ёнғоқ ташлаб кетган бўлса ҳам Маърифат ваъдалашган жойга келаверди. Орадан бир ҳафта чамаси вақт ўтди. Маърифатнинг наздида етти-саккиз кун эмас, бир неча йил, йўғ-е, бир аср вақт ўтгандай.

Қоп-қора тунни қувиб чароғон кун келишини Маърифат яхши биларди. Шундай кун келди ҳам. Асқаралининг оғзи қулоғида эди.

— Суюнчи бер, Маърифат, суюнчи!— Асқарали қувончини яширолмасди.— Эртага совчилар яна боришади сизларникига. Бу сафар йўқ деб бўлишибди! Авазхон акам ҳамма нарсани пишитиб қўйибдилар, ҳа...

— Қайси Авазхон ака?

— Артистлар раҳбари-чи... Дадангни бугун Жамоага чақиртириб роса тушунтиришибди. «Овора бўлиб эски даврнинг қайта тикланишини кутяпсиз, барибир, қайтиб келмайди кечаги кун, бойвачча-ю уламоларнинг гапларига беҳуда учаверманг, қизингизни севганига беринг, йўқ эса уволига қоласиз...» деб эртадан кечгача уқтириришибди...

...Опа чўққи соқол киши томон қиё боқди. Борган сари кўнглида ажиб ҳислар туғён уриб тоқати тоқ бўлди.

— Кечирасиз,— деди у ийманибгина, — Авазхон ака эмасмисиз?...

Чол кўзойнагини олиб опага юзланди:

— Ҳа, Авазхонман...

— Вой, мен ўлай, шундай бўлиб чиқар, девдим-а, Авазхон ака, бормисиз бу оламда? Омон-эсонмисиз? Бола-чақаларингиз тинч юришибдими?... Муқаддасхон опам омонмилар, тани-жонлари соғми?

— Ким бўлиши мумкин бу аёл? Қаёқдан биледи Авазхон аканинг рафиқасини?

— Мени танимаяпсиз шекилли, Авазхон ака?— дейди аёл титроқ овоз билан.— Мен... Мен Маърифатман. Эсингиздами, Маърифат...

— Қайси Маърифат?— Авазхон ака пешанасини тириштириб алланарсаларни эсламоқчи бўлади.

— Қоплонбекданман. Асқаралининг заифаси бўламан. Энди танидингизми?..

— Қоплонбек?...— Авазхон ака бу ажойиб қишлоқни дарҳол кўз олдига келтирди.— Ҳа, ҳа, эсладим! Ие-ие, Маърифатхон, сизмисиз? Қайси шамол учуриб қолди бу томонларга?

— Москвадан келяпман, ака. Ўғлим Авазхонни кўргани борувдим десангиз...

— Оббо, сиз-ей, оббо сингил-ей... Зап яхши иш қилибсиз-да,— дейди-ю, Авазхон ака ўзи нима деяётганини билмайди.— Айтгандай, Асқарали қалай, соғ-саломат юрибдиларми? Ували-жували бўлиб кетгандирсизлар?..

— Юрибдилар, шукур,— деди опа ғурурини яширишга уринмай.— Отангизга минг раҳмат, Авазхон ака, сиз туфайли бахт топдик...

Авазхон акани шу пайт хаёл қуши қанотига миндириб, унча узоқ бўлмаган ўтмишга олиб кетди. Қоплонбекда бундан ўттиз беш йиллар муқаддам юз берган воқеа унинг кўз олдидан бирма-бир ўтаверди.

...Қоплонбек. Муаззам чўққилари кўм-кўк осмон билан ўпишган тоғ орасида жойлашган ғоят баҳаво, кўркам қишлоқ. Авазхон ака ўша дамларда область марказида тузилган театрда бадий раҳбар бўлиб ишлар эди. Созанда-ю хонандалардан ташкил топган сайёр труппа қишлоқ-ма-қишлоқ юриб, яқиндагина бунёдга келган колхозларда томошалар қўйиб берарди.

Машшоғу созандалар Қоплонбекка куннинг иккинчи ярмида келишди.

Кечки пайт. Гузарда клуб хизматини ўтаб турган ёзги чойхона одамлар билан лиқ тўлди. Ашула, ўйин, яна ашула. Артистларнинг ҳар бир чиқишини томошабинлар қизгин олқишларди.

— Қаранг-а, Авазхон ака,— деди Муқаддасхон ўпкасини босолмай. Эндигина қаторасига олти ашулани айтиб, гулдурос карсақларга кўмилган хонанда Авазхоннинг рафиқаси бўларди.— Кўрдингизми, тангадай ҳам жой қолмабди-я...

— Нимасига қувонасан?— деди эр дафъатан маъюслаиб.— Нима ҳам дердим, дарҳақиқат танга тугул, қиз-жувонларга ҳам жой қолмабди.

Авазхон хафа. Бутун қишлоқ аҳолиси гузарга кўчиб келгандек. Пахса девор борми, том борми, дарахтларнинг шохи борми — ҳамма ёқни чумоли босгандай. Қани энди бу оломон орасида биронта аёл кўринса... Бу ҳол Маҳмудовни жиддий ўйлантириб қўйди. «Группанинг вазифаси фақат ашула айтиш ёки рақсга тушиш билан чегараланиш эмас, ахир. Асрий зулмат, жаҳолат панжасидан озодликка чиққан қишлоқ хотин-қизлари орасида ҳам динга, ҳам паранжи-чачвонга қарши тушунтириш олиб бориш зарур эмасми! Томошани эртага такрорлаш керак. Қишлоқ оқсоқоллари билан маслаҳатлашиб, томошани хотин-қизларга ҳам кўрсатиш лозим. Шундагина мақсадимизга эришган бўламиз»..

Уйин-кулги алламаҳалгача давом этди. Халойиқ уй-уйига тарқалишиб кетди, артистлар эса гузарда тунаб қолишди.

Эрталаб Маҳмудов жамоа советига бориб, қишлоқ активларини, фирқа ва комсомол ячейка секретарларини чақиртириб келишни илтимос қилди. Улар йиғилгандан сўнг муддаосини айтди:

— Группамиз Қоплонбекда атиги битта томоша кўрсатиб бошқа қишлоқларга ўтиб кетмоқчи эди. Ҳамқишлоқларингиз бизни бағоят самимий қарши олишди, бунинг учун минг-минг ташаккур. Тузингизни тотидик, ноз-неъматларингиз, зилол сувингиздан баҳраманд бўлдик. Энди кетаверсак ҳам бўлади. Лекин... Лекин, мен бу ерда очигини айтишга мажбурман, орзуларимиз рўёбга чиқмади... Ростини айтганда, бизни қувонтирган нарса шу бўлдики, қишлоғингиз тарихида чачвон, паранжи деган нарсанинг ўзи бўлмаган. Бошқа жойлардагидек қиз-жувонларингиз эркак кишини кўрганда юзини яширмас экан. Бу жуда яхши расм. Бироқ, томошамизга бирор аёл келмагани бизни айниқса биздаги қиз-жувонларни шу қадар ранжитдики...

Маҳмудовнинг «бугун ҳам қолиб, хотин-қизлар учун томоша қўйиб берайлик», деган таклифига ҳеч ким эътироз билдирмади.

Бир кунга келган машшоқлар, раққоса-ю ҳофизлар Қоплонбекда бир ҳафта қолиб кетишди.

Шу ҳафта мобайнида Авазхон Маҳмудов гузардаги чойхонага кириб-чиқиб юраркан, юпунгина кийинган одам-ови бир йигитга кўзи тушиб қолди. Кенг яғринли, забардаст, тоғни урса талқон қилгудек, лекин кўзларига ҳам чўккан бу йигит эртадан кечгача бағрини захга бериб, чойхонанинг бир бурчагида қимирламай ётарди.

Кунлардан бир кун:

— Мусофирмисиз, ука?— деб сўради Маҳмудов унга яқин келиб.

- Йўқ.
- Қаерликсиз?
- Шу қишлоқдан.
- Ота-онангиз йўқми?
- Бор...
- Нега бўлмаса уйингизга бормайсиз?
- Бориш юрагимга сиғмайди...

«Ажабо! Уй-жойли, ота-онали йигит нега оворай сарсон бўлиб, ғарибона турмуш кечиряпти? Ёхуд «оқпадар»ларданми?» Аваз Маҳмудов йигит билан яқинроқ танишиб, унинг бу кўйга тушиб қолганига ким ва нима сабаб эканлигини аниқламоқчи бўлди.

— Айтинг-чи, ука, исмингиз нима?

— Асқар... Карим ямоқчининг ўғли бўламан.

— Асқаржон денг? Хў, баракалла. Менинг исмим Авазхон, фамилиям Маҳмудов...

— Биаламан... Келган кунингиз самоварчига айтганингизда эшитгандим исмингизни,— деди йигит.

— Демак, таниш эканмиз. Хўш, Асқаржон. Энди, сир бўлмаса, нега бундай кун кечираётганингиз сабабини гапириб бера оласизми?

Асқар бошига тушган мушкулни лўнда-лўнда ҳикоя қилиб берди.

Қоплонбекда ақли расо ҳусни-жамоли оламга татийдиган бир қиз бор. Исми жисмига монанд фозила қиз Маърифатга ошиқ бўлиб, дод-фарёд қилиб юрганлар оз эмас. Бироқ Маърифат фақат бир кишига меҳр қўйган, у билан бир парқуга бош қўйишни ўнгида ҳам, тушида ҳам орзу қилади. Бир лаҳза дийдор кўришмай қолгудек бўлса, томоғидан ҳеч нарса ўтмайди. Икки ёш қалб бир-бирига илҳақ.

Асқар оламан, Маърифат эса тегаман деб аҳду паймон қилишган. Аммо икки туп атир гул ўртасида бир туп ёввойи ўт — шумғия ўсиб чиқди.

Ўзбеклар элининг барча ерларида бўлгани каби Қоплонбекда ҳам заҳматкаш фақирни зулукдек сўриб келган шайху дуохонлар, сўфи-ю эшонлар, нодон табибу фирибгар фолбинлар каби текинтомоқлар йўқотилган. Аммо муғамбир тулкидек чакалакзорларда, овлоқ жойларда пусиб қолганлари ҳам йўқ эмас. У ҳам бўлса деҳқончиликни коллективлаштириш пайтида янги тузумга қарши зимдан иш олиб борган босмачиларга, бузуқ ниятли унсурларга бошпана бериб юрган маҳаллий эшон эди. «Тангрининг ердаги ноиб бўламан» деб авом халқни лақиллатиб келган бу ола қарга вақти-соати келиб, адолат олдида қилмишларига яраша жазо тортди. Лекин пахта майдонидаги бу зарарли ўт туб томири билан йўқотилмаган экан.

Тулука гапирса қиёмат-қойим бўлади, деб Қоплонбекни радиоллаштиришда ғовлик кўрсатмоқчи бўлганлар, деворлари оқланган, сурат илинган уйга фаришталар келмайди, деган аҳмоқона уйдирма гаплар билан маданият ўчоқларини яратишга тўсқинлик қилмоқчи бўлганлар ҳам ўшалар.

Маърифатнинг розилигини олгач, Асқар ўзининг юрак сирларини онасига баён қилди. Қизниқига совчи юборавериш мумкинлигини айтди.

Қизик, нега борган совчилар натижасиз қайтиб келишаверади? Маърифатнинг ота-оналари ҳам оддий деҳқонлардан. Нега совчиларни қайтараверадилар? Еинки Маърифат тилёғламалик қилиб, алдаб кетдими? Йўқ, йўқ! Мутлақо бундай бўлиши мумкин эмас! «Ота-онам йўқ дейишмайди, юбораверинг одамингизни» демаганмиди ўзи?

Кейинчалик равшан бўлишича, ошиқ билан маъшук орасида чинакамига чақир тикан пайдо бўлган экан. Асқарнинг таъбири билан айтганда, «балойи ногаҳонга йўлиққур» бояги эшон ҳибсга олингач, унинг «хўжа кўрсин»га колхозда «ишладингми ишладим» қилиб юрган ўғли ўзи-га ўхшаш «жабрдийда»ларнинг беш-олтитаси билан тил

бириктириб, қишлоқда янгиликка мумкин қадар зарар етказишга ҳаракат қиларди. Илондан — илон, чаёндан — чаёнда!

Асқар билан Маърифат бир-бирини севишини кўра-била туриб, икки гулнинг орасидаги қақир тикан, совчиларнинг қайтиб келишига сабабчи бўлган ҳам ўша, эшонзода эди. Ҳаромдан орттирилган ота мерос молу бисотни пеш қилиб, Маърифатлар уйига совчиларини йўллайвериб, остонасини тешиб юборди. Сандиқдаги бисот феруза осмондек беғубор муҳаббатдан баланд келадиган даражага егиб қолди. Жодугар кампирлар Маърифатнинг онасини латта-путта билан йўлдан урдилар. У ҳам муккаси билан тузоққа илинди қолди.

Энди бахт қуши қўлдан чиқиб кетаётганига ишонч ҳосил қилган Асқар уйдан бошини олиб чиқиб кетди. Лекин туғилиб ўсган қишлоғини, муштипар онасини, меҳрибон отасини ташлаб қаёққа ҳам борсин? Шу боисдан ҳам Асқар она қишлоғини тарк этишга кўзи қиймай кўксини зах ерга бериб ётибди...

Авазхон йигитни савол ўқига тутди.

— Хўш, Асқаржон ука, шу аҳволда ястаниб ётаверасизми?

— Йўқ.

— Нима чора кўрмоқчисиз?

— Кетсам дейман бу жойдан.

— Қаёққа?

— Бошим оққан томонга,— деди Асқар чуқур хўрсиниб.— Фақат дунё кўрмаганлигимга, йўл билмаганимга ачинаман холос. Тоғ этагидаги тегирмонни кўргандирсиз? Уша ердан нари бормаганман. Дадам узоқ-узоқларда чиройли шаҳар, сўлим қишлоқлар бор, деб юрадилар. Ёшлигингда бир қишлоққа обориб, тарози палласида қовурилган гўшт олиб берганман, дейдилар, лекин ёдимда йўқ. Эс танингўнимча борган бўлсак эҳтимол у қишлоққа.

Йигитнинг тоғ сувидек ғуборсиз, юракдан чиққан сўзларини Авазхон чурқ этмай тинглади. Сўнг:

— Асқаржон ука,— деди вазмин оҳангда, йигитнинг ярасига малҳам бўлмоқ мақсадида,— кўп умидсизликка берилаверманг. Бу дунёда иложи топилмаган нарсанинг ўзи йўқ. Бир ўйлашиб кўрайлик-чи... Маҳбубангизнинг дадаси чучварани хом санабди. Замон бошқа бўлиб кетаётганидан беҳабар. У нодон кўрган тераклар кесилиб кетган...

Жамоа совети активлари билан тагин бир карра учрашиб, Авазхон арзимаган нарсага бир-биридан жудо бўлишига бир баҳя қолган икки ёш қалбни туташиб кетишга замин тайёрлади. Ишни пишитгандан кейин:

— Кетсак энди бўлади бу ердан,— деди Авазхон Муқаддасга,— ана энди мақсадга эришдик, десак бўлади.

— Дарвоқе, Авазхон ака,— кулимсираб деди Муқаддасхон,— паранжига қарши ташвиқот юрғизишнинг ҳожати ҳам йўқ экан бу қишлоқда. Паранжи-чачвондан оғиз очсанг, ўзи қанақа бўлади, деб сўрашади.

Эр-хотин кулишди. Ансамбль бошқа қишлоқларга томон йўл олди.

Орадан икки-уч ой ўтгач, Авазхон ака ҳамкасабалари билан Қоплонбекда пайдо бўлди.

— Уйга қайтаётган эдик, сизларни бир кўргимиз келди-да,— деди пешвоз чиққан жамоа советининг раисига.

— Бош устига,— деди раис ўз навбатида,— қадамларига ҳасанот... Айни муддао: Асқарали Маърифатга уйланыпти.

Авазхоннинг шодон кўзлари чақнаб кетди.

— Буни қаранг-а, тўй устига келибмиз.

...Хар қандай қишлоқнинг ҳам фақат ўзига хос урф-одати, расм-русмлари бўлади. Қоплонбекда қиз чиқариш қизиқ бўлар экан. Куёв келинни эгар-жабдуқлари безатил-

ган жийрон отга миндириб, жиловидан ушлаганича етак-лади, «ёр-ёр»чилар эса отни қуршаб боришади:

— Томда тойчоқ кишнайд-ё,
От бўлдим деб, ёр-ёр-ей,
от бўлдим деб.
Уйда келин йиғлайди-ё,
Ет бўлдим, деб. Ёр-ёр-ей,
ёт бўлдим, деб...

Келинни куёв уйига олиб келди. Ўзиям тўймисан тўй бўлди-да! Машшоқлар ҳам холис хизмат қилдилар. Бир-бирига муштоқ қалблар туташди...

...Кроссворд катакларидан воз кечиб хаёл суриб қолган Авазхон ака:

— Бундоқ ўйлаб қарасам,— деди овоз чиқариб,— қирқ йилча вақт ўтибди ўша пайтдан бери. Айтишга осон...

— Ҳаққи рост, Авазхон ака. Вақт ўтиб кетаверар экан. Худди куни кеча кўришганимиздек. Асқарали укангиз урушга довур роса ахтардилар сизни, Муқаддасхон опамизни. Дом-дарак топилмади сизлардан. Ўзингиздан қолар гап йўқ: уруш йиллари ҳаммининг дарди бир бўлиб, яқин қариндошларни йўқлаш ҳам онда-сонда ёдга тушмаса... Ҳар қалай, шукур, эсон-омон экансиз, мана, тасодифан бўлса ҳам учрашдик.

— Ўша йилиёқ идора ишига ўтиб кетгандим. Тошкентда ўтроқ бўб қолганмиз. Асқарали қалай, бақувватмилар ҳамон?— деб сўради Маҳмудов. Аёлнинг кўкрагидаги нишонларга назар ташлаб олгач, сўроқлашда давом этди:— Ували-жували бўлиб кетгандирсизлар?

— Шукур, юрибдилар. Бола-чақалар билан кўпайишиб, қий-чувлашиб қолганмиз. Биласизми, Авазхон ака, Асқарали укангиз сизни тўнғичимиз бунёдга келган кунидан буён қидирадилар. Ўғлимизга ўзлари исм қўйиб берсалар,

деб уввало елиб-югурдилар, қани энди топа олсалар сизни! Тополмагач, Авазхон акамларга ҳурматан чақалоқнинг номини Авазхон қўямиз, дедилар.

— Демак, адашим бор экан-да?

— Ҳа, Авазхон ака. Узиям нақ қўчқордек бола туғилганди. Икки қатра сув мисоли отасининг ўзгинаси. Лоақал, аэропортда учрашмабсиз бугун. Таништириб қўярдим. Келиним иккови кузатиб қолишди. Неварали бўлганмиэ, Авазхон ака.

— Москвада яшашадими?

— Ҳа, аспирантурани тамомлагач, илмий институтда олиб қолишган. Бирам мўмин-қобил йигит бўлдики... Фарзанднинг энг кенжаси билан тўнғичи ширин бўлади.

Муаллима чуқур ўй суриб қолди. Авазхон акани учратди-ю, ёр висолига етолмай тунларни бедор ўтказган дамлари, дам-бадам бахтсизлик қисматидан ранжиб, барибир «бир бошга бир ўлим-да» дея ҳаёт билан видолашишмоқчи бўлган кезларини эслади.

— Дарвоқе, Асқарали укангизни сўрадингиз, Авазхон ака,— деди опа.— Инсон боши тош-метиндан ҳам қаттиқ, чидамли бўларкан, дейман. Не-не ўлимлардан қолдилар. Бир ёстиққа бош қўйганимиздан сўнг укангизга аламзада душманлари кун бермай тирғилишаверди. Очиқ-ошқора ўлдириб юборишолмади-ю, ўлим ёқасидан бир неча бор қайтдилар, боёқиш. Бошга тушганини кўз кўраверар экан. Аввалига улоқ баҳона, калтаклаб ўлдирмоқчи бўлишди. Улоқ талашиш пайтида, қош-кўзини суриштирмай савалай-веришаркан кишининг дуч келган ерига. Чала ўлик ҳолатда отдан йиқилиб қорга кўмилиб қолибдилар. Улоқчи ўртоқлари кўплашиб келтириб қўйишди уйга. Аъзойи баданнинг лат емаган жойи қолмабди. Устига устак ўпкалари шамоллаб талай вақтгача кўрпа-ёстиқ қилиб ётдилар. Аранг оёққа турғазиб олдик. Бу балолар етмаганидек бир дафъа тоғдан тош юмалатиб ўлдирмоқчи бўлишди. Асқарали

укангиз дара бўйлаб от миниб кетаётган пайтда. Укангиз эпчиллик билан ўзини харсанг тош орқасига отибди-ю, от жонивор тошлар орасида қолиб кетибди. «Тошни айиқ қўлатган» деган бемаъни гапни ҳам тарқатишди кейин.

Очарчиликдан бир амаллаб чиқиб олдик. Турмуш яна ўз ўзанига тушиб олди. Очофат фашистлар юртимизга бостириб кирган кезлари Асқарали укангиз ҳам жангу жадалга отландилар. Гўдакларимизни ўксинтирмай тарбиялаб, оталарининг урушдан қайтишларини орзиқиб кутдим. Ноумид шайтон. Ғалаба куни ҳам етиб келди. Ҳажжиларим бахтига оталари бир оёғини жанг майдонида қолдирган бўлсалар-да, эсон-омон кириб келдилар. Айтганингиздек, ували-жували бўлдик. Уғил уйлантириб, қиз чиқардик. Уша-ўша, ўзингиз кўрган Қоплонбекда икковлон ўқитувчилик қиляпмиз.

Уша куни Тошкент аэропортида қизиқ воқеа юз берди. Авазхон акани кутгани чиққан Муқаддас опа билан рафиқасини қарши олгали тоғдан келган Асқарали акалар ҳам учраб қолишди.

Авазхон аканинг дарвозаси ёнига келиб тўхтаган ҳаворанг «Волга»дан ёши қайтган икки эркак билан икки аёл тушиб, ҳовлига кириб кетишди.

МУНДАРИЖА

Гуласал	3
Қўша қаринглаар	44
Ерилмаган тарвуз	49
Умид чироғи	54
Абдулла қизик	59
Ҳалоллик	66
Ваъдангни унутдингми?	71
Дақиқалар	75
Бир пиёла чой	83
Болта читтак	88
Жон қўшним	92
Чўл сафари	96
Рашк	101
Скрипка	107
Кувонч ва ўкинч	114
Хашарчи	120
Икки учрашув	126